

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ

έκδοση

200 Χρόνια
· έλευθεροι ·

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ

Επιθεώρηση

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Διοικητής ΑΔΙΣΠΟ
Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σμχος (Ι) Γεώργιος Γερμπισιώτης
Σμχος (ΥΕ/Ι) Στυλιανός Ζαγκουμίδης
Σμχος (Ι) Αντώνιος Καλαϊτζής
Σμχος (Ι) Μάριος Βλάχος
Σχης (ΠΒ) Αστέριος Ντίνας
Ανχης (ΠΒ) Ιωάννης Πούλης
Αντχος (Μ) Γεώργιος Παπακωνσταντίνου ΠΝ
ΜΥ Α' ΠΑ Ελευθερία Καρατσίν
ΜΥ Β' ΣΞ Αικατερίνη Μπάλλα

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

ΜΥ Α' ΠΑ Ελευθερία Καρατσίν

ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Σμπος (Ε) Αναστάσιος Πέτκος

ΕΠΙΛΟΓΗ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΑΣ

ΜΥ Α' ΠΑ Ελευθερία Καρατσίν

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Σμχος (Ι) Γεώργιος Γερμπισιώτης

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αντιπλοίαρχος Γεώργιος Χρυσόχοι ΠΝ
Κυβερνήτης Φ/Γ ΚΑΝΑΡΗΣ,
Αντισμήναρχος (ΜΑ) Γεώργιος Τσαντίδης,
Σπουδαστής 17ης ΕΣ ΑΔΙΣΠΟ,
Ιωάννης Σταμούλος
Διδάκτωρας Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ,
Γιάννης Σταυριδόπουλος
Αρχαιολόγος,
Γιάννης Ζέρβας
Ομότιμος Καθηγητής Κινητικής Συμπεριφοράς
και Αθλητικής Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ,
Κατερίνα Περιστέρη,
Αρχαιολόγος,
Μαρία Λαμπαδαρίδου-Πόθου
Ποιήτρια, πεζογράφος &
Θεατρική Συγγραφέας

ΟΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στη Διακλαδική Επιθεώρηση δημοσιεύονται:

α. Επιστημονικές εργασίες και διαλέξεις των Σπουδαστών της Σχολής, ομιλίες της Ηγεσίας του ΥΕΘΑ, που αφορούν τις ΕΔ, Καθηγητών Πανεπιστημίων και γενικά Πνευματικών Προσωποκοιτών, για θέματα Διακλαδικού ενδιαφέροντος, Στρατηγικής, Γεωπολιτικής και Διεθνών Σχέσεων.

β. Συμπεράσματα ή αποσπάσματα από σεμινάρια, ημερίδες και διημερίδες, που διοργανώνει η Σχολή.

γ. Εκπαιδευτικές και λοιπές δραστηριότητες της Σχολής.

Οι εργασίες πρέπει να περιλαμβάνουν πλήρη επιστημονική τεκμηρίωση - βιβλιογραφία, να αναφέρουν πλήρως τα στοιχεία του συγγραφέα και να μην υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις.

Δε δημοσιεύονται εργασίες που περιέχουν διαβαθμισμένες πληροφορίες, εργασίες που δεν τεκμηριώνεται το περιεχόμενό τους και έχουν αιχμές πολιτικής φύσεως ή μη ευημερείς εκφράσεις.

Δημοσίευση εργασίας δε σημαίνει αποδοχή απόψεων του συγγραφέα της από την ΑΔΙΣΠΟ.

Οι βιβλιογραφικές σημειώσεις πρέπει να έχουν ενιαία αρίθμηση, να βρίσκονται στο τέλος του άρθρου και να δίνονται ως εξής: Ονοματεπώνυμο συγγραφέα, Τίτλος βιβλίου και υπότιτλος, Εκδοτικός οίκος, Έτος έκδοσης, Σελίδα.

Οι μελέτες στρατηγικού και γεωπολιτικού περιεχομένου πρέπει να συνοδεύονται και από σχετικούς χάρτες και σχεδιαγράμματα.

Η οποιαδήποτε εργασία πρέπει να παραδίδεται σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή.

Δεν επιστρέφεται το υλικό, ανεξάρτητα αν δημοσιευθεί ή όχι.

Το περιοδικό "Διακλαδική Επιθεώρηση"
δημοσιεύεται και στο διαδίκτυο
www.adispo.gr

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (ΤΥΕΣ)

ΔΙΑΝΟΜΗ

Υπουργεία, Πρεσβείες, Προξενεία, Μουσεία, Γενικά Επιτελεία,
Στρατιωτικοί Σχηματισμοί, ΓΕΕΦ, ΣΕΘΑ,
Στρατιωτικές Σχολές,
Σπουδαστές ΑΔΙΣΠΟ,
ΑΕΙ, Ινστιτούτα και Ερευνητικά Ιδρύματα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ
Γεωργικής Σχολής 29, ΤΚ 55535 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310 472603, FAX 2310 471710
e-mail: info@adispo.gr

Διανέμεται Δωρεάν

Πρόλογος

Αγαπητοί Αναγνώστες,

του Υποναύαρχου Δημήτριου Καβουλάκου ΠΝ
Διοικητού Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

Το 2021 χαρακτηρίζεται από τον συμβολισμό που ακτινοβολεί η επέτειος των 200 ετών από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 για Ανεξαρτησία. Στο πρώτο τεύχος της Διακλαδικής Επιθεωρήσεως για το 2021 μεταξύ των άλλων θεμάτων, επιδιώξαμε να προβάλουμε την επέτειο με δύο τρόπους. Αφενός την εορταστική, υπενθυμίζοντας και αναδεικνύοντας ήρωες, πρωταγωνιστές, αγωνιστές και γεγονότα, αφετέρου την διδακτική προβάλλοντας στρατηγικές, γεωπολιτικές, εσωτερικές και επιχειρησιακές πτυχές που παραμένουν επίκαιρες, διδάσκουν και θα διδάσκουν. Αυτό προϋποθέτει, αφού τα διδάγματα μελετηθούν με την δέουσα προσοχή, να υπάρχει η θέληση και το θάρρος να χρησιμοποιηθούν για την πορεία μας στο μέλλον.

Επιδιώκουμε επίσης, να φωτίσουμε επιδράσεις και προοπτικές που διαμορφώνουν την τωρινή και μελλοντική κατάσταση στην οποία θα κληθούν να επιχειρήσουν και να λειτουργήσουν οι Ένοπλες Δυνάμεις. Η νομική διασταση του χώρου εθνικού ενδιαφέροντος και συμφερόντων, το Ενεργειακό της Ανατολικής Μεσογείου, οι νέες Τεχνολογίες και η Διαλειτουργικότητα στις εφαρμογές Στρατιωτικού Ενδιαφέροντος, οι υβριδικές απειλές και η δια-υπηρεσιακή προεργασία στην αντιμετώπισή τους είναι θέματα που μας απασχόλησαν και θα προβληθούν συνοπτικά σε αυτό το τεύχος. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να τονίσω ότι οι νέες τεχνολογίες (πχ όπλα ενεργείας, βλήματα με ταχύτητα πολλαπλάσια του ήχου, торпiλες υπερσophηλαιώσεως, χρήση μη επανδρωμένων οχημάτων σε μεγάλη κλίμακα, επεξεργαστές και δίκτυα ιδιαίτερα υψηλών ταχυτήτων, τεχνητή νοημοσύνη, απεξάρτηση των Ενόπλων Δυνάμεων από τα ορυκτά καύσιμα κoκ) αναμένεται να αλλάξουν δραστικά τις ΕΔ τα επόμενα 30 χρόνια.

Ωστόσο, όσο και η τεχνολογία να αλλάζει τον τρόπο που υλοποιείται η στρατηγική σκέψη και ο σχεδιασμός, η κληρονομιά του Θουκυδίδη εξακολουθεί να εξηγεί και να περιγράφει τον τρόπο που η στρατηγική σκέψη καταλήγει στο τι και για ποιο σκοπό. Παραμένει έτσι, παρά το πέρασμα τόσων αιώνων, ένα σημαντικότατο σημείο αναφοράς για το παρόν και το μέλλον, ειδικά αυτήν την χρονική περίοδο που γρήγορα μεταβαλλόμενα τάσεις δυνάμεις και συμφέροντα συγκρούονται και συν-ελίσσονται στην διαχρονικά ευαίσθητη περιοχή μας.

Θα επιθυμούσα να τονίσω και δύο πολύ σημαντικά γεγονότα για την Σχολή. Το πρώτο, με ημερολογιακή σειρά, ήταν η υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, που ακολουθήθηκε από εκδήλωση τιμής του Αριστοτελείου με τίτλο «Από τα Καλάβρυτα στο Ναβρίνο. Η στρατιωτική Αφήγηση της Επανάστασης» με ομιλήτες από την Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου. Το δεύτερο ήταν η υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας με το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, την οποία ακολούθησε η απονομή μεταπτυχιακού τίτλου Σπουδών σε αποφοίτους της ΑΔΙΣΠΟ. Τα αντικείμενα που περιλαμβάνονται στα δύο μνημόνια δίνουν πλαίσιο δραστηριοποίησης και επιτρέπουν στα δύο Πανεπιστήμια και στην ΑΔΙΣΠΟ να συνδυάσουν το επιστημονικό και ακαδημαϊκό ειδικό βάρος με την στρατηγική, επιχειρησιακή και τακτική γνώση και σκέψη, με σκοπό το αμοιβαίο όφελος και την επαυξημένη συνεισφορά στο καλό της πατρίδας.

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα να κλείσω το κείμενό μου με μία διαπίστωση για τους προγόνους του 1821 και μία ευχή. Πέτυχαν πάρα πολλά με πολύ λιγότερα από όσα έχουμε εμείς στην διάθεση μας σήμερα και μακάρι εμείς, που ζούμε με τους καρπούς των δικών τους αγώνων να φανούμε αντάξιοι.

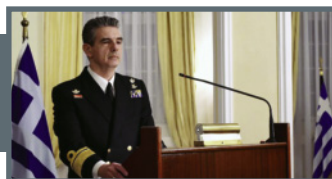
Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ γεννήθηκε στην Αθήνα το 1966, και είναι απόφοιτος της ΣΝΔ (1983-1987). Υπηρέτησε κυρίως σε Φρεγάτες του Πολεμικού Ναυτικού και σε θέσεις όπως Αξιωματικός Αεράμυνας, Ανθυποβρυχιακού Πολέμου, καθώς και ως Διευθυντής Επιχειρήσεων και Υπαρχος. Η επιτελική του εμπειρία περιλαμβάνει καθήκοντα ως Τμηματάρχη Αμυντικού Σχεδιασμού στο ΓΕΝ, Διευθυντής Πληροφοριών του ΑΣ, Διευθυντής Επιτελικού Γραφείου Αρχηγού Στόλου, Αξιωματικός Ναυτικών Ασκήσεων Διεύθυνσης Στρατιωτικής Συνεργασίας στο SHAPE, Διευθυντής Οργανώσεως στο ΓΕΝ (ΓΕΝ/Β1), Διευθυντής Πολιτικής, Αμυντικού Σχεδιασμού, Επιχειρησιακού Σχεδιασμού, και Χειρισμού Κρίσεων στο ΓΕΝ (ΓΕΝ/Α1), Αρχιεπιστολέας Διοικήσεως Φρεγατών (ΔΦΓ), Διευθυντής Επιτελικού Γραφείου Αρχηγού ΓΕΝ, Διευθυντής Αμυντικού Σχεδιασμού Στρατηγικής Προγραμματισμού και Τυποποίησης του ΓΕΕΘΑ και Εθνικός Αντιπρόσωπος στην Ανώτατη Επιτροπή Τυποποίησης του ΝΑΤΟ και στις επιτροπές εξετάσεως της συνεισφοράς της χώρας στο Πλαίσιο Αμυντικού Σχεδιασμού ΝΑΤΟ. Προσφάτως διατέλεσε Διευθυντής του Κλάδου Πολιτικής Στρατηγικής, Αμυντικού Σχεδιασμού, Διεθνών Σχεσεων, Διαλειτουργικότητας και Μετεξέλιξης του ΓΕΕΘΑ (Δ' Κλ. ΓΕΕΘΑ). Έχει διατελέσει Κυβερνήτης της Κανονιοφόρου (Κ/Φ) ΚΑΡΤΕΡΙΑ και της Φρεγάτας (Φ/Γ) ΣΠΙΤΣΖΑΙ καθώς και Διοικητής 1ης Μοίρας Φρεγατών και από τον Απρίλιο του 2020 είναι Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ.

Παρακολούθησε με επιτυχία όλα τα σταδιοδρομικά σχολεία εσωτερικού, σχολεία εξωτερικού και εξωτερικού στον Α/Υ Πόλεμο και είναι απόφοιτος Ναυτικής Σχολής Πολέμου Επιτελών, ΑΔΙΣΠΟ και ΣΕΘΑ. Επιπρόσθετα κατέχει MASTER Ηλεκτρολόγο Μηχανικού, από το Ναυτικό Πανεπιστήμιο των ΗΠΑ NPS (Naval Postgraduate School) στο Monterey, CA. Έχει άριστη γνώση Αγγλικής γλώσσας και επάρκεια στην Γαλλική. Είναι παντρεμένος και έχει ένα γιο.

Περιεχόμενα

"Εκδήλωση ΑΠΘ-ΑΔΙΣΠΟ για τον Εορτασμό Συμπλήρωσης 200 Ετών από την Εθνική Παλιγγενεσία" 1

"Ο ρόλος των νησιών στις θαλάσσιες οριοθετήσεις: Εφαρμογή στην Ανατολική Μεσόγειο και Σημεία «Τριβής» Ελλάδος-Τουρκίας"
του Αντιπλοιάρχου Γεώργιου Χρυσόχου ΠΝ, Κυβερνήτη Φ/Γ ΚΑΝΑΡΗΣ 5

Ημερίδα με θέμα: "Το Ενεργειακό Ζήτημα στην Ανατολική Μεσόγειο" 25

Ημερίδα με θέμα: "Νέες Τεχνολογίες και Διαλειτουργικότητα στις Εφαρμογές Στρατιωτικού Ενδιαφέροντος" 28

Άρθρα Εξωτερικών Συνεργατών, Εκπαιδευτών, Σπουδαστών της Σχολής & Ιστορικά Αρχαιακά Κείμενα

"Συγκρότηση Διυπηρεσιακού (Interagency) Κόμβου Πληροφοριών στη Θράκη για Αντιμετώπιση Υβριδικών και Ασύμμετρων Απειλών"
του Αντισμηνάρχου (ΜΑ) Γεώργιου Τσαντίδη, Σπουδαστή 17ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ 31

"Οι διαιώνιες ανακυκλήσεις της ιστορίας στο έργο του Θουκυδίδη: κατευνασμός και υποχωρητικότητα στις διεθνείς σχέσεις"
του Ιωάννη Σταμούλου, Διδάκτωρα Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ 39

"Η απάντηση του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου προς τον Μωάμεθ Β΄ λίγο πριν από την πτώση της Βασιλεύουσας" 52

"Απομνημονεύματα Θεόδωρου Κολοκοτρώνη υπό Γ. Τερτσέτη Αθήνα 1851" 54

"Η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων"
του Αρχαιολόγου, Γιάννη Σταυριδόπουλου 56

"Σωματική άσκηση και νοητική απόδοση με αναφορά στις εκτελεστικές λειτουργίες και βιολογικές αντιδράσεις"
του Γιάννη Ζέρβα, Ομ. Καθ. Κινητ. Συμπεριφ. και Αθλητ. Ψυχολ. του ΕΚΠΑ 69

Πολιτιστικά Μονοπάτια

**"Μνημειακό Ταφικό Συγκρότημα
«Τύμβου Καστά» Αμφίπολης"**
της Αρχαιολόγου, Κατερίνας Περιστερή 80

Δραστηριότητες της ΑΔΙΣΠΟ

88 Ημερίδα ΑΔΙΣΠΟ-ΑΠΘ

Θέμα Ημερίδας:
«Το ενεργειακό ζήτημα στην
Ανατολική Μεσόγειο»

90 Ημερίδα ΑΔΙΣΠΟ

Θέμα Ημερίδας:
«Νέες Τεχνολογίες και Διαλει-
τουργικότητα στις Εφαρμογές
Στρατιωτικού Ενδιαφέροντος»

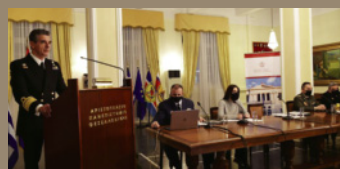

92 Υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας ΑΔΙΣΠΟ-ΑΠΘ

93 Εκδήλωση ΑΠΘ-ΑΔΙΣΠΟ

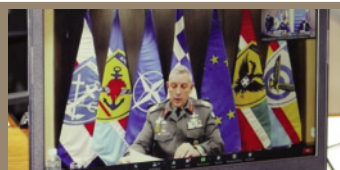
Θέμα: «Από τα Καλάβρυτα
στο Ναβαρίνο: Η Στρατιωτική Αφήγη-
ση της Επανάστασης»

94 Υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας ΑΔΙΣΠΟ-ΠΑΜΑΚ

95 Διαδικτυακή Επίδοση Τίτλων Μεταπτυχιακών Σπουδών 6ης Σειράς

96 Η Βιβλιοθήκη μας

98 Καλλιτεχνική Ματιά «Ανατέλλοντας το 2021» σε ποίηση της Μαρίας Λαμπαδαρίδου-Πόθου

100 ...για τον ελεύθερο χρόνο

102 Απάνθισμα Σοφίας «Ηρωισμός»

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΔΙΣΠΟ

Ίδρυση της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ)

Με απόφαση του Υφυπουργού Εθνικής Άμυνας (Φ.022/27/158782/Σ.4405/25 Ιουλ 2003/ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/ΔΙΔΥΠ&ΟΡΓ.) συγκροτήθηκε η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ). Την 1 Οκτ 2003 εκδόθηκε ο Νόμος υπ' αριθ. 3186 (ΦΕΚ230/Τεύχος Πρώτο) για την ίδρυση της ΑΔΙΣΠΟ.

Ως ημερομηνία έναρξης λειτουργίας της Σχολής καθορίστηκε η 9η Σεπ 2003, ημερομηνία κατά την οποία εκλήθη να φοιτήσει η 1η Εκπαιδευτική Σειρά (Ε.Σ)

Στις 27 Οκτ 2003 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της Σχολής με την παρουσία της Πολιτικής και Στρατιωτικής Ηγεσίας του ΥΕΘΑ.

Έδρα της Σχολής

Η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου έχει την έδρα της στο στρατόπεδο "Ταξιάρχου Λασκαρίδη Κωνσταντίνου" στη Θεσσαλονίκη, όπου έως το έτος 2003 λειτουργούσε η Ανώτατη Σχολή Πολέμου του Στρατού Ξηράς (ΑΣΠ).

Έμβλημα της Σχολής

Το έμβλημα της Σχολής αποτελείται από το αντίστοιχο έμβλημα του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας (ΓΕΕΘΑ) με τα σύμβολα των τριών Κλάδων (κράνος, άγκυρα, φτερά) και την προσθήκη ενός βιβλίου και ενός ξίφους που κόβει τον «Γόρδιο Δεσμό». Η σύνθεση συμβολίζει τη δύναμη και την αποφασιστικότητα που δίδει η γνώση για την επίλυση κάθε προβλήματος, μέσω του διακλαδικού σχεδιασμού. Η φράση «ΕΝ ΤΗ ΕΝΩΣΕΙ Η ΙΣΧΥΣ», που αναγράφεται στο επάνω μέρος του εμβλήματος, τονίζει το διακλαδικό χαρακτήρα της Σχολής.

Εκδήλωση ΑΠΘ-ΑΔΙΣΠΟ για τον Εορτασμό Συμπλήρωσης 200 Ετών από την Εθνική Παλιγγενεσία

Θέμα: «Από τα Καλάβρυτα στο Ναβαρίνο: Η Στρατιωτική Αφήγηση της Επανάστασης»

Κατά την διάρκεια της εκδηλώσεως του ΑΠΘ «Από τα Καλάβρυτα στο Ναβαρίνο: Η στρατιωτική αφήγηση της Επανάστασης», παρουσιάσθηκαν από του ομιλητές της ΑΔΙΣΠΟ κύρια σημεία που προέκυψαν από την ανάλυση των στρατιωτικών επιχειρήσεων της επανάστασεως, που διήρκεσαν εννέα χρόνια -από τον Φεβρουάριο του 1821 έως τον Φεβρουάριο του 1830- από γεωπολιτική, στρατηγική, επιχειρησιακή και τακτική πλευρά και συνοψίζονται όπως παρακάτω:

Απόφαση για Επανάσταση των Ελλήνων

Η Επανάσταση του 21 ήταν επιλογή της Φιλικής Εταιρείας για την ανεξαρτησία των Ελλήνων και βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στις δυνάμεις του έθνους σε αντίθεση με τις άλλες διαθέσιμες λύσεις που ήταν ή η ομαλή εκ των έσω άλωση των ελληνικών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή η πιθανή επέμβαση της Ρωσίας για δημιουργία Αυτόνομων περιοχών στην Βαλκανική στις οποίες σταδιακά θα περιλαμβανόταν και η Ελλάδα.

Το σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας

Το σχέδιο προέβλεπε να προηγηθεί επανάσταση στην Μολδοβλαχία υπό την ηγεσία του Αλεξάνδρου Υψηλάντη παραπλανώντας τους Οθωμανούς ότι πρόκειται για κύρια προσπάθεια υποκινούμενη και υποστηριζόμενη από την Ρωσία.

Η επανάσταση στην Πελοπόννησο, που ήταν η καταλληλότερη περιοχή για να εδραιωθεί η επανάσταση και τα ναυτικά νησιά και πόλεις, ήταν η κύρια προσπάθεια και εκδηλώθηκε ένα σχεδόν μήνα μετά τον Μάρτιο του 1821, ενώ μέχρι τις αρχές του 1822 η επανάσταση είχε κηρυχθεί από όλες σχεδόν τις περιοχές στην Ελλάδα.

Επιδίωξη των Φιλικών ήταν η εδραίωση μίας επαναστατικής κυβερνήσεως de facto, για ικανό χρόνο, ώστε η Ελληνική Επανάσταση να αναγνωρισθεί από τις άλλες χώρες της Ευρώπης υπό την πίεση της κοινής γνώμης και να αναγκασθεί ο Σουλτάνος να την αποδεχθεί.

Για να δοθεί χρόνος στην Επανάσταση να εδραιωθεί θα έπρεπε μεγάλος όγκος των Οθωμανικών Στρατευμάτων να απασχοληθεί μακριά από την Πελοπόννησο. Στην Στερεά Ελλάδα έπρεπε να ελέγχονται οι οδοί διελύσεως και ανεφοδιασμού Οθωμανικών Δυνάμεων προς την Πελοπόννησο.

Οι ναυτικές δυνάμεις των ναυτικών νησιών και πόλεων, Ύδρα, Σπέτσες, Ψαρά, Κάσος, Γαλαξίδι ήταν απαραίτητες για την επανάσταση με απο-

στολή να προστατεύουν τις επαναστατημένες περιοχές από θαλάσσης, να προστατεύουν τον ανεφοδιασμό των επαναστατών από θαλάσσης, να εμποδίζουν τον οθωμανικό Στόλο να ανεφοδιάσει τις οθωμανικές δυνάμεις και κάστρα και να εμποδίζουν τον οθωμανικό στόλο να ανακτήσει τις επαναστατημένες περιοχές.

Στην στεριά η κύρια προσπάθεια ήταν η εκπόρθηση κάστρων και προπυργίων των Οθωμανών μέσω πολιορκίας και ο έλεγχος των περασμάτων ώστε να μην μπορεί ο Οθωμανικός Στρατός να ενισχύσει τους πολιορκημένους ή να ανακαταλάβει τις επαναστατημένες περιοχές.

Διεθνές Περιβάλλον

Το διεθνές περιβάλλον ήταν ιδιαίτερα δυσμενές για τους επαναστάτες. Τα ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη επιθυμούσαν διατήρηση του status quo, τηρούσαν ίσες αποστάσεις ή και ευνοϊκή ουδετερότητα προς τους Οθωμανούς ή συνεργάζονταν μαζί τους.

Συμμετοχή

Στην επανάσταση συμμετείχαν με μαχητές, χρήματα και υποστήριξη και περιοχές που δεν ήταν δυνατόν να επαναστατήσουν, περιοχές που η επανάσταση δεν κατάφερε να ριζώσει ή περιοχές που βρίσκονταν υπό αγγλική κατοχή -όπως τα Επτάνησα- η Κρήτη, το Σούλι, η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Θράκη, η Ήπειρος κοκ.

Στην επανάσταση συμμετείχαν, ιδιαίτερα ενεργά και μαζικά, γυναίκες τόσο στο πεδίο της μάχης ως ηγέτες και ως πολεμιστές, όσο και στην υποστήριξη των επιχειρήσεων και της πολεμικής προετοιμασίας.

Οι Φιέλληνες και οι Έλληνες από πιο «εξευρωπαϊσμένες» περιοχές όπως οι Επτανήσιοι, συμμετείχαν μαζικά στην επανάσταση τόσο από το εξωτερικό όσο και επί του πεδίου της μάχης και συνεισέφεραν μεταξύ άλλων άγνωστες στους Επανάστατες τεχνικές και μεθόδους διεξαγωγής πολέμου όπως πχ το πυροβολικό, η χρήση τακτικών σχηματισμών, η χρήση ατμόπλοιου με ειδικά βλήματα πυροβολικού, ιατρική επί του πεδίου της μάχης κοκ.

Συγκριτικά Ισχυρά Σημεία - Αδυναμίες Ελληνικών - Οθωμανικών Δυνάμεων

Στις αδυναμίες των επαναστατών στην ξηρά συμπεριλαμβάνονταν η έλλειψη πόρων, τακτικού στρατεύματος, πυροβολικού, ιππικού, οργανωμένης επιμελητείας και ενιαίας οργανώσεως στην διεύθυνση, συντονισμό και υποστήριξη των επιχειρήσεων.

Στις αδυναμίες των επαναστατών στην θάλασσα συμπεριλαμβανόταν η έλλειψη ισχυρών πλοίων για διεξαγωγή μαχών εκ παρατάξεως, η έλλειψη ενιαίας οργανώσεως για διεύθυνση, οργάνωση, συντονισμό των επιχειρήσεων και χρημάτων για την υποστήριξη των μονάδων του Στόλου.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε σοβαρά εσωτερικά προβλήματα και απειλές στα εξωτερικά σύνορά της, ωστόσο παρέμενε ένα ισχυρό κράτος σε μέσα και πόρους σε σχέση με τους επαναστάτες. Την πλάστιγγα έγειρε σημαντικά υπέρ του Σουλτάνου η εμπλοκή των τακτικού τύπου αιγυπτιακών δυνάμεων υπό τον Ιμπραήμ.

Οι επαναστατημένοι Έλληνες υπερείχαν στον ασύμμετρο πόλεμο, είχαν καλύτερη γνώση του πεδίου επιχειρήσεων, είχαν αποκτήσει πολεμική

εμπειρία είτε ως κλέφτες και αρματολοί, είτε υπηρετώντας σε ευρωπαϊκούς στρατούς, είτε αντιμετωπίζοντας πειρατές είτε από την διάσπαση θαλάσσιων αποκλεισμών.

Η συντριπτική υπεροχή των Οθωμανικών Δυνάμεων σε μέσα και πόρους οδήγησε τους επαναστάτες στην υιοθέτηση έμμεσης στρατηγικής, ανταρτοπολέμου, τακτικών ενέδρας, μαχών σε στενά και περιορισμένα ύδατα και χρήση πυρπολικών όπως και την υιοθέτηση καινοτομίας με την χρήση για πρώτη φορά στην ιστορία ατμόπλοιου σε πολεμικές επιχειρήσεις με χρήση πρωτοποριακών βλημάτων.

Εξέλιξη του Σχεδίου - Στρατηγική - Διεξαγωγή Επιχειρήσεων

Έγιναν μεγάλες προσπάθειες ώστε να μην δοθούν αφορμές για στρατιωτική επέμβαση της Ιεράς Συμμαχίας προς όφελος του Σουλτάνου και να γίνει αντιληπτό ότι η επανάσταση ήταν εθνική και μάλιστα ενός χριστιανικού έθνους.

Η δράση των Σουλιωτών στην Ήπειρο κράτησε ανοιχτό το μέτωπο μεταξύ Αλή Πασά και Χουρσίντ πασά, ώστε να μην επιστρέψει ο Χουρσίντ με τις ισχυρές του δυνάμεις στην Πελοπόννησο.

Η επανάσταση στην Μακεδονία απασχόλησε σημαντικές δυνάμεις του Σουλτάνου κατά την πρώτη φάση της επαναστάσεως.

Η απόφαση του Σουλτάνου να μην διακινδυνεύει τον Στόλο του έδωσε πολύτιμη ελευθερία κινήσεων στους Έλληνες στην πρώτη φάση της Επανάστασης.

Παρά τις προβλέψεις των Ευρωπαίων για σύντομη εξέλιξη της επαναστάσεως, το τέλος του 1822 η Επανάσταση ήταν ακόμη ισχυρή και είχε δημιουργηθεί de facto κυβέρνηση. Οι εκστρατείες των Οθωμανών από ξηρά και θάλασσα είχαν αντιμετωπισθεί επιτυχώς από τους Επαναστάτες.

Οι εσωτερικές έριδες και ανταγωνισμοί, που από το 1823 και μετά έλαβαν την μορφή εμφυλίων πολέμων, οδήγησαν σε μεγάλη σπατάλη χρόνου και χρημάτων και απώλεια ευκαιριών σε σημείο που να απειλούν την επανάσταση περισσότερο από τις Οθωμανικές Δυνάμεις και τον Διεθνή Παράγοντα.

Η απώλεια χρόνου και η εστίαση στους εσωτερικούς ανταγωνισμούς οδήγησε στην απώλεια του Γαλαξιδίου, της Εύβοιας, της Κρήτης, της Κάσου και των Ψαρών. Αντίστοιχα στην ξηρά χάθηκαν το Σούλι, η Εύβοια, η Μαγνησία και το Μεσολόγγι με αποτέλεσμα να χαθεί ο έλεγχος στην Στερεά Ελλάδα και η κύρια εστία της επανάστασης να απομονωθεί στην Πελοπόννησο τις Σπέτσες και την Ύδρα. Στην Πελοπόννησο σημαντικά προπύργια όπως η Πάτρα, η Μεθώνη και η Κορώνη, έμειναν στα χέρια των Οθωμανών με σχεδόν καταστροφικές συνέπειες.

Η απώλεια του Γαλαξιδίου, της Κάσου και των Ψαρών μείωσε την κρίσιμη μάζα και την δυνατότητα του ελληνικού στόλου να διατηρεί σταθερό ρυθμό μάχης ώστε να αντιμετωπίζει τον Οθωμανικό στόλο σε παρατεταμένες επιχειρήσεις. Αποτέλεσμα ήταν, παρά τις νίκες του ελληνικού στόλου κατά τις ναυμαχίες, ο Ιμπραήμ να καταφθάσει με τις δυνάμεις του στην Κρήτη και ακολούθως να αποβιβασθεί στην Μεθώνη από όπου άρχισε την επιχείρηση ανακαταλήψεως και εποικισμού της Πελοποννήσου.

Σημαντικότερο μέρος των επιχειρήσεων αποτελούν οι πολιορκίες, όπως της Τριπόλεως, της Ακροπόλεως, του Ναυπλίου, του Ακροκορίνθου και η μεγαλειώδης σε έκταση και ένταση δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου, που χαρακτηρίστηκε προμαχώνας της Ελλάδας και έληξε με την επική Έξοδο.

Η αλλαγή του αντικειμενικού σκοπού του Σουλτάνου από ανακατάληψη της Πελοποννήσου, σε παραχώρηση της Πελοποννήσου στην Αίγυπτο για εποικισμό, με αντάλλαγμα την εξάλειψη της Επανάστασης απεδείχθη ιδιαίτερα αποτελεσματική. Σε συνδυασμό με τους καταστροφικούς εμφυλίου πολέμους παρολίγον να οδηγήσει σε πλήρη καταστολή της Επανάστασης.

Χαρακτηριστικά σημεία καμπής του Αγώνα αποτελούν η άλωση της Τριπόλεως καθώς έφερε την Πελοπόννησο στον έλεγχο των επαναστατών, η καταστροφή της Χίου και η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας από τον Κανάρη, καθώς σηματοδότησαν την μεταστροφή της κοινής γνώμης των ευρωπαϊκών κρατών με αποτέλεσμα να επηρεασθεί η στάση των κυβερνήσεών τους, όπως επίσης και η νικηφόρος Ναυμαχία του Γέροντα καθώς σε διαφορετική περίπτωση ο ελληνικός στόλος θα είχε καταστραφεί και ο Ιμπραήμ θα είχε εδραιωθεί γρηγορότερα στην Πελοπόννησο επιτυγχάνοντας σχεδόν καταστολή της επανάστασης πριν επέμβουν οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις στο Ναβαρίνο.

Το πεδίο διεξαγωγής επιχειρήσεων ξεκίνησε από την Μολδοβλαχία και απλωνόταν σε όλο τον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου με κύριο χαρακτηριστικό από πλευράς Επαναστατών, τις ενέδρες, τον αιφνιδιασμό και τις τολμηρές επιθέσεις. Οι επαναστάτες μεταξύ άλλων επιχείρησαν καταδρομική επιχείρηση στην Αλεξάνδρεια, κατέστρωσαν σχέδια για συμμετοχή του Λιβάνου στις μάχες κατά του Ιμπραήμ και σχεδόν πέτυχαν να αιχμαλωτίσουν τον Ιμπραήμ.

Το στρατηγικό αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί, από τις συνδυασμένες επιχειρήσεις του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο με τις επιχειρήσεις του σουλτανικού στρατού και στόλου και την αδυναμία των Επαναστατών να αντιδράσουν ως αποτέλεσμα του Εμφυλίου Πολέμου, λύθηκε μόνο με την παρέμβαση του ενωμένου Στόλου των Μεγάλων Δυνάμεων στο Ναβαρίνο.

Η άφιξη του Καποδίστρια, και η υπό την ηγεσία του, διαρθρωμένη διεύθυνση δράσεων και ενεργειών σε πολιτικό, διπλωματικό και στρατιωτικό επίπεδο, ανέστρεψε την ιδιαίτερα δυσμενή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Επανάσταση πριν την άφιξή του και οδήγησε σε ευνοϊκή χάραξη των πρώτων συνόρων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους υπερνικώντας και τον σκεπτικισμό των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς αυτά.

Σύνοψη - Γενικά Συμπεράσματα

Το σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας πέτυχε

Η πορεία και η τελική κατάληξη της επανάστασης διαμορφώθηκε όχι μόνο από τα αποτελέσματα μαχών και τον βαθμό επιτυχίας σχεδίων αλλά και από την επιτυχία ή αποτυχία στην εκμετάλλευση ευκαιριών.

Η σωστή ή λανθασμένη διαχείριση και αξιοποίηση των πόρων της επανάστασης, λεία, λάφυρα, δάνεια είχε άμεσο αντίκτυπο στην εδραίωση ή σχεδόν εξάλειψή της αντίστοιχα.

Η ηγεσία γενικά και η ηγεσία στο πεδίο της μάχης ειδικότερα ήταν πολλαπλασιαστής ισχύος ή παράγων καταστροφής και για τις δύο πλευρές. Ήταν χαρακτηριστικό το ίδιο στράτευμα να αποδίδει εξαιρετικά με έναν ηγέτη και να διαλύεται με έναν άλλο.

Οι διχόνοιες, οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί και οι Εμφύλιοι Πόλεμοι ήταν μεγαλύτεροι και ισχυρότεροι εχθροί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τον δυσμενή διεθνή παράγοντα.

"Ο ρόλος των νησιών στις θαλάσσιες οριοθετήσεις: Εφαρμογή στην Ανατολική Μεσόγειο και Σημεία «Τριβής» Ελλάδος-Τουρκίας"

του Αντιπλοιάρχου Γεώργιου Χρυσόχου ΠΝ, PhD International Law of the Sea and Geopolitics, Κυβερνήτη Φ/Γ ΚΑΝΑΡΗΣ, Καθηγητή Διεθνούς Δικαίου Ακαδημιών Ε.Δ., Εθνικού Εμπειρογνώμωνα Διεθνούς Δικαίου ΓΕΝ

Εισαγωγή

Ως απορρέει από την ανάλυση της διεθνούς νομολογίας περί της επήρειας των νήσων στις οριοθετήσεις, παρατηρείται μια τάση αποφυγής ερμηνείας του Άρθρου 121(3) της Σύμβασης Δικαίου Θάλασσας (ΔΘ) του 1982 και ως εκ τούτου της έννοιας του βράχου που δεν μπορεί να συντηρήσει ανθρωπινή ζωή ενώ δεν έχει οικονομική ζωή από μόνος του.¹ Το σίγουρο είναι όμως, ότι η βασική κινητήριος δύναμη στο σκεπτικό των δικαιοδοτικών οργάνων είναι η επίτευξη σε κάθε οριοθέτηση, ενός δίκαιου αποτελέσματος (Ρούκουνας 1997). Αυτό αναγνωρίζεται και συμβατικά από τη UNCLOS, στην οποία αναφέρεται ότι οριοθέτηση πρέπει να γίνεται με συμφωνία μεταξύ των μερών βάσει του διεθνούς δικαίου (UNCLOS 1982, Article 74,83.) Στη διαδικασία επίτευξης αυτού, η αρχή της μέσης γραμμής / ίσης απόστασης αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα.

Σε όποια συμφωνία οριοθέτησης έχει γίνει μεταξύ όμορων κρατών στην Ανατολική (Αν.) Μεσόγειο, ακολουθείται η διεθνή πρακτική υιοθέτησης της μέσης γραμμής, ως απόρροια της βασικής αρχής διεθνούς δικαίου που αναφέρεται στην αμοιβαιότητα. Παραδείγματα αποτελούν οι συμφωνίες της Κύπρου με το Ισραήλ, την Αίγυπτο και το Λίβανο, αλλά και οι πρόσφατες συμφωνίες οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. Ελλάδος-Ιταλίας και Ελλάδος-Αιγύπτου του 2020. Μια ανάλογη συμφωνία, δεν έχει επιτευχθεί ακόμα μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, ενώ από τη μεριά της δεύτερης, υφίστανται έντονες διεκδικήσεις τόσο επί των κυριαρχικών δικαιωμάτων της πρώτης, όσο και επί ιδίων δικαιωμάτων και της κρατικής υπόστασης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Συνεπώς, ο σκοπός του παρόντος δοκιμίου είναι, να αναλυθεί συνοπτικά η εφαρμογή του νομικού καθεστώτος των νήσων στις θαλάσσιες οριοθετήσεις στην περιοχή της Αν. Μεσογείου, προς εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος, πάντα σε σύμπλευση με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου.

Η Οριοθέτηση της Α.Ο.Ζ.

Μαζί με την υιοθέτηση της ΑΟΖ, εμφανίστηκε και το πρόβλημα της οριοθέτησής της, δεδομένης της στενής σύνδεσής της με την έννοια της Υφαλοκρηπίδας. Σύμφωνα με το άρθρο 74(1) της UNCLOS, η οριοθέτηση Α.Ο.Ζ. μεταξύ κρατών με παρακείμενες ή αντικείμενες ακτές, ρυθμίζεται κατόπιν συμφωνίας, με στόχο να επιτευχθεί μια «δίκαιη/επιεικής λύση» (αρχή της ευθυδικίας) (Ιωάννου και Στρατή 2000). Στην περίπτωση που δεν δύναται να

1. Η μόνη περίπτωση που επιχειρείται μια πρόωμη προσέγγιση, που ακόμα όμως δεν μπορεί να δώσει ώριμα συμπεράσματα, είναι η Απόφαση του Μόνιμου Διαιτητικού Δικαστηρίου για την Υπόθεση της Νότιας Σινικής Θάλασσας (PCA 2016).

επιτευχθεί συμφωνία, τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να καταφύγουν σε συμβιβασμό για τη διευθέτηση της διαφοράς ή σε δικαστική επίλυση (UNCLOS 1982, Article 74(2)).² Επιπλέον, η πλειοψηφία των διμερών συμφωνιών σχετικά με τις θαλάσσιες οριοθετήσεις εξακολουθεί να χρησιμοποιεί ένα είδος οριοθετικής γραμμής που βασίζεται σε απλοποιημένη ή τροποποιημένη μορφή γραμμής ίσης απόστασης.

Ακόμη, όμως, και στις περισσότερες περιπτώσεις δικαστικών υποθέσεων, οι Δικαστές βρήκαν βολικό να χρησιμοποιούν τη γραμμή ίσης απόστασης ως το σημείο εκκίνησης της διαδικασίας οριοθέτησης (Kwiatkowska 1988, 300). Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι αυτή η γραμμή θα παραμείνει τελικά ως γραμμή τερματισμού της οριοθέτησης, καθόσον μπορεί να τροποποιηθεί για να ληφθούν υπόψη ορισμένοι άλλοι παράγοντες.³ Επιπλέον, η ύπαρξη νησιών αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα επιπλοκής και η επήρειά τους επί της οροθετικής γραμμής ίσης απόστασης για Α.Ο.Ζ. και Υφαλοκρηπίδα μπορεί να μειωθεί ή και να μην ληφθεί υπόψη με διάφορους τρόπους (Jayawardene 1990), (Charney 2000).

Το Νομικό Καθεστώς των Νήσων και Βράχων μέσα από τη Δικαστική Νομολογία

Ως «νησί», σύμφωνα με το Δίκαιο Θάλασσας, ορίζεται η σχηματισμένη από τη φύση ξηρά, που περιβρέχεται από θάλασσα και βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια αυτής κατά την πλημμυρίδα (UNCLOS 1982, Article 121(1),(2)). Σε αυτό το γεωγραφικό σχηματισμό αναγνωρίζεται το δικαίωμα να έχει θαλάσσιες ζώνες, όπως Χωρική Θάλασσα (Χ.Θ.), Συνορεύουσα Ζώνη (Σ.Ζ.), Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (Α.Ο.Ζ.) και Υφαλοκρηπίδα, με την εξαίρεση ορισμένης κατηγορίας βράχων (UNCLOS 1982, Article 121(2)). Έτσι σύμφωνα με την UNCLOS, οι «βράχοι οι οποίοι δεν μπορούν να συντηρήσουν ανθρώπινη διαβίωση ή δική τους οικονομική ζωή, δεν θα έχουν Α.Ο.Ζ. ή Υφαλοκρηπίδα» (UNCLOS 1982, Article 121(3)).⁴

Τα νησιά λαμβάνονται υπόψη στη σύγχρονη διαδικασία της οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών είτε στο πλαίσιο διμερών διαπραγματεύσεων είτε στο πλαίσιο δικαστικής κρίσης κυρίως σε δύο φάσεις: πρώτον, κατά τη διαδικασία επιλογής σημείων βάσεως για τη χάραξη μιας προσωρινής γραμμής ίσης από-

2. Παρά την ασάφεια των διατάξεων που αφορούν την οριοθέτηση της Α.Ο.Ζ. και της Υφαλοκρηπίδας επισημαίνεται ότι η «ευθυδικία/επιείκεια» (equity), που προβλέπεται από την UNCLOS για την οριοθέτηση των επικαλυπτόμενων Α.Ο.Ζ. ή Υφαλοκρηπίδων (UNCLOS 1982, Article 74.83), έχει ως κύρια και πρωταρχική γραμμή οριοθέτησης τη «Μέση Γραμμή», ως γενικά αποδεκτό εθιμικό κανόνα οριοθέτησης (Ροζάκης 1988, 326), ο οποίος είναι και συμβατικός/εθιμικός κανόνας της UNCLOS (UNCLOS 1982, Article 15), αναφορικά όμως με την οριοθέτηση της Χωρικής Θάλασσας (Χ.Θ.)

3. Μεταξύ των σχετικών παραγόντων, ιδιαίτερη προσοχή συνήθως δίνεται στον παράγοντα της «αναλογικότητας» (“proportionality”), δηλαδή στο να αποφευχθεί το γεγονός οι περιοχές που αποδίδονται σε κάθε κράτος να είναι δυσανάλογες σε σχέση με την αναλογία μεταξύ των μηκών των σχετικών ακτών τους, οι οποίες γειτνιάζουν με την περιοχή οριοθέτησης.

4. Η διάταξη αυτή δημιουργεί πολλά ερμηνευτικά προβλήματα, καθόσον δεν προσδιορίζει με γεωγραφικούς όρους την έννοια του «βράχου» και επιπλέον δεν επεξηγεί και τον όρο περί συντήρησης ανθρώπινης διαβίωσης ή οικονομικής ζωής.

στασης και δεύτερον, ως σχετικές περιστάσεις οι οποίες καλούν σε προσαρμογή της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης προκειμένου το τελικό αποτέλεσμα της οριοθέτησης να είναι δίκαιο (*"equitable result"*).⁵ Αφού θα έχουν ληφθεί υπόψη ως σημεία βάσης και άρα δυνάμενα να έχουν δικαίωμα σε Υφαλοκρηπίδα και Α.Ο.Ζ., ενδέχεται τα νησιά να λάβουν μειωμένη επήρεια. Αυτό θα συμβεί εφόσον θεωρηθεί ότι η ύπαρξη νησιών έχει ένα *«distortive effect on the geography of the region»* (Evans 1991).⁶

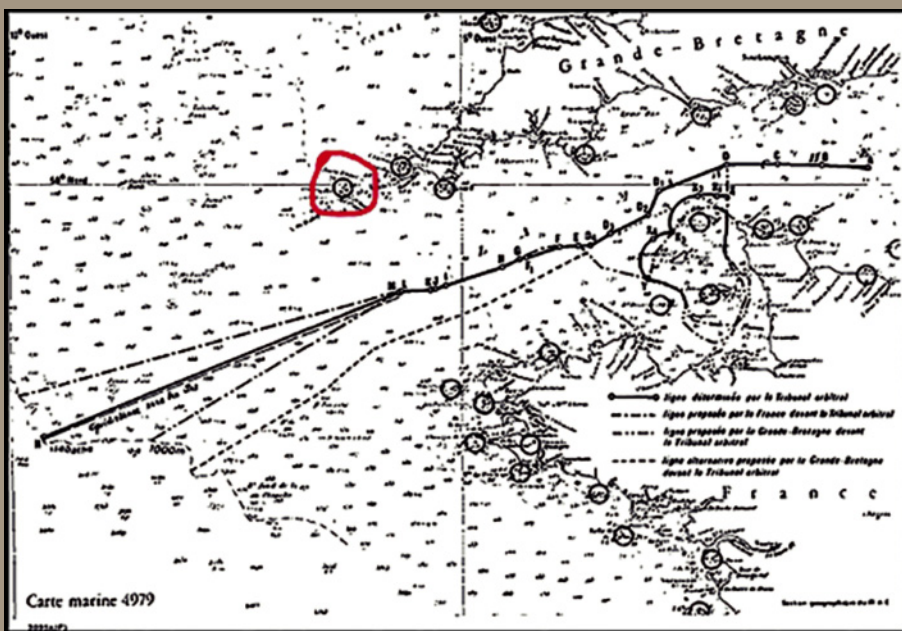
Οι περισσότερες από τις διαφορές οριοθέτησης που κατέληξαν σε δικαιοδοτικό διακανονισμό εμπεριείχαν την εμπλοκή νησιών, καθιστώντας αυτά το βασικό αντικείμενο της διαφοράς. Ιδίως από τη δεκαετία του '70 έως τις αρχές της δεκαετίας του '90 διαμορφώθηκε μια τάση στη δικαστική νομολογία να υπάρχει «διακρίνουσα μεταχείριση» των νήσων, δηλαδή να αποδίδεται σε αυτά «μειωμένη» ή «μισή επήρεια» (half effect) στις οριοθετήσεις, μην εξαντλώντας το μέγιστο όριο ανάπτυξης των οικονομικών ζωνών τους. Υπό το σκεπτικό των δικαίων αρχών ή των σχετικών περιστάσεων ή και υπό το φως της θεωρίας της αναλογικότητας, τα διεθνή δικαστήρια δεν απέδιδαν στα νησιά πλήρη επήρεια σε θαλάσσιες οικονομικές ζώνες. Ωστόσο, σε όλες τις υποθέσεις έως εκείνη την εποχή, εμπλέκονταν μεμονωμένες νήσοι που βρίσκονταν στη «λάθος» πλευρά της οριοθετικής γραμμής, δηλαδή το νησί του κράτους Α βρισκόταν στην πλευρά της οριοθετικής γραμμής του κράτους Β.

Αυτό ήταν χαρακτηριστικό στην *Υπόθεση της Υφαλοκρηπίδας της Μάγχης*, όπου το Διαιτητικό Δικαστήριο απέδωσε μειωμένη επήρεια στα περισσότερα επίδικα νησιά (εύρος Υφαλοκρηπίδας έως το μέγιστο εύρος της Χ.Θ., ήτοι 12ν.μ.) καθόσον ήταν απομονωμένα από το Ηνωμένο Βασίλειο. Αντιθέτως, το ίδιο Δικαστήριο ανέφερε ότι *«Η περίπτωση αυτή είναι πολύ διαφορετική... από την περίπτωση που πολυάριθμα νησιά εκτείνονται το ένα μετά το άλλο σε μεγάλη απόσταση από την ηπειρωτική χώρα»*, κάτι το οποίο προσιδιάζει στην περίπτωση των νήσων του Αιγαίου. Ωστόσο, σημείο ενδιαφέροντος στη συγκεκριμένη Υπόθεση ήταν η μεταχείριση των βρετανικών νησιών Silly τα οποία, σε σχέση με τα υπόλοιπα βρετανικά νησιά, βρισκόντουσαν στην «ορθή» μεριά της οριοθετικής γραμμής. Όπως φαίνεται στην Εικόνα 1, όπου τα εν λόγω νησιά περικλείονται εντός της κόκκινης γραφής, το Δικαστήριο απέδωσε «ημίσεια» επήρεια στα εν λόγω νησιά μέσω εφαρμογής της μεθόδου της «διχοτόμου γωνίας».⁷

5. Η επιλογή νησιωτικών σχηματισμών ως σημείων βάσης στη διαδικασία οριοθέτησης Υφαλοκρηπίδας/Α.Ο.Ζ. εξαρτάται από το εάν ο συγκεκριμένος νησιωτικός σχηματισμός μπορεί να έχει αξίωση (maritime entitlement) στις εν λόγω ζώνες, δηλαδή εάν είναι "fully entitled island" κι όχι "rock", ήτοι αν «δύνатаι να συντηρήσει ανθρώπινη διαβίωση ή δική του οικονομική ζωή» (UNCLOS 1982 Article 121). Τα κριτήρια του πότε ένας νησιωτικός σχηματισμός είναι «νησί» ή «βράχος» ετέθησαν πολύ πρόσφατα από το Διαιτητικό Δικαστήριο στην υπόθεση Φιλιππίνων-Κίνας (PCA 2016).

6. Τότε, ως «σχετική περίπτωση», είτε από μόνη της είτε σε συνδυασμό με άλλες σχετικές περιστάσεις (αποφυγή αποκοπής της Υφαλοκρηπίδας, μήκος ακτών κ.α.), θα οδηγήσει, κατά το δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης, στην προσαρμογή της μέσης γραμμής. Τελικός σκοπός είναι πάντα η επίτευξη ενός ευθύδικου αποτελέσματος κατά τα άρθρα 74 και 83 της UNCLOS.

7. Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, το Δικαστήριο χάραξε δύο γραμμές, την πρώτη από αυτές χωρίς να λάβει υπόψη του την ύπαρξη των νησιών Silly (γραμμή με παύλα-τελεία-παύλα) και τη δεύτερη αποδίδοντάς τους πλήρη επήρεια (γραμμή με παύλα-τελεία-τελεία-παύλα).

Εικ. 1: Η Διαιτητική Απόφαση για την Οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας της Μάγχης (1977) (Πηγή: Sovereign Geographic Incorporation, International Boundary Consulting, Case Concerning The Delimitation of the Continental Shelf Between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the French Republic, Decision of 30 June 1977, Continental Shelf (U.K./Fr.) XVIII R.I.A.A. 3 (June 30, 1977))

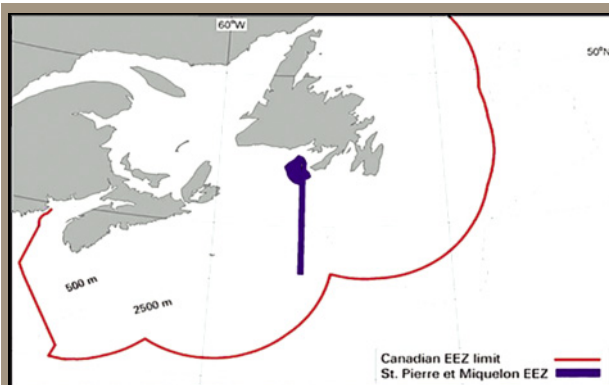
Η διαιτητική, όμως, απόφαση του 1992 για την Οριοθέτηση Θαλασσίων Ζωνών στα νησιά *St. Pierre* και *Miquelon* (βλ. Εικόνα 2), αναθεώρησε την αντίληψη περί μειωμένης επήρειας στις νήσους.⁸ Ο Καναδάς, υποστήριζε ότι τα νησιά αυτά δεν διαθέτουν δική τους Υφαλοκρηπίδα, επειδή από γεωλογική άποψη επικάθονται στην Υφαλοκρηπίδα του Καναδά. Το Διαιτητικό Δικαστήριο απέρριψε το συλλογισμό αυτό. Έκρινε ότι στην περιοχή εκείνη η Υφαλοκρηπίδα αποτελεί μια τεράστια συνεχή υποθαλάσσια έκταση και συνεπώς δεν μπορεί να θεωρηθεί ως καναδική ή άλλου κράτους, χωρίς οριοθέτηση (*St. Pierre et Miquelon Arbitration (France-Canada)* 1992, par.46)). Εν τέλει, το Δικαστήριο απέδωσε Α.Ο.Ζ./Υφαλοκρηπίδα στα δύο νησιά με βάση την προβολή των ακτών τους προς το νότο. Κατά συνέπεια, στα εν λόγω νησιά, πέραν μιας ζώνης ΑΟΖ/Υφαλοκρηπίδας 12 έως 24ν.μ. βόρεια και δυτικά τους, τους αποδόθηκε και μια αντίστοιχη ζώνη μήκους 188ν.μ. προς το νότο.

παύλα). Στη συνέχεια χάραξε την τελική οριοθετική γραμμή μεταξύ των σημείων M και N, η οποία διχοτομεί τη γωνία που δημιουργούν οι δύο προηγούμενες γραμμές, αποδίδοντας στα νησιά *Silly* το ήμισυ της μέγιστης επήρειας που θα μπορούσαν να πάρουν.

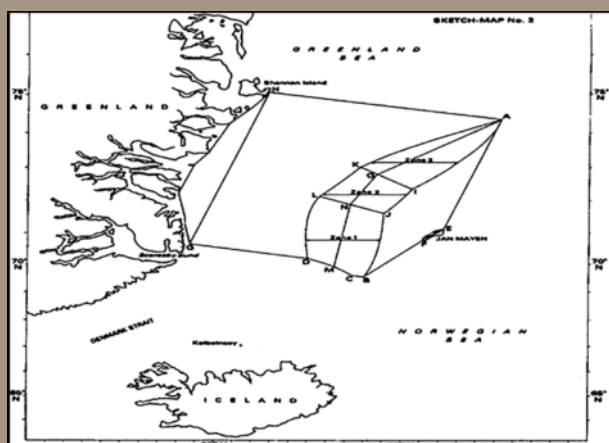
8. Τα δύο εν λόγω νησιά υπό γαλλική κυριαρχία, βρίσκονται πολύ κοντά στις ακτές του Καναδά, χωρίς οποιαδήποτε συνάφεια με το γαλλικό έδαφος.

Η επόμενη δικαστική απόφαση που επιβεβαίωσε την ανωτέρω αλλαγή αντίληψης, ήταν αυτή της Υπόθεσης Οριοθέτησης της Θαλάσσιας Περιοχής μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen (Δανία v. Νορβηγία), του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης (Δ.Δ.Χ.) το 1993⁹ (βλ. Εικόνα 3) Το Δ.Δ.Χ. αναγνώρισε στην νήσο Jan Mayen πλήρη δικαιώματα θαλασσιών ζωνών αποδίδοντάς του ιδιαίτερα αυξημένη, καίτοι όχι πλήρη επίρεια σε Υφαλοκρηπίδα.¹⁰

Ένα θέμα υψηλού ενδιαφέροντος ως προς τις θαλάσσιες οριοθετήσεις, είναι η σχετικά πρόσφατη Υπόθεση του Δ.Δ.Χ. (International Court of Justice: ICJ) για την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών μεταξύ Ρουμανίας και Ουκρανίας στη Μαύρη Θάλασσα (Romania v. Ukraine, ICJ Decision 2009/9). Η αξία της απόφασης έγκειτο στο γεγονός ύπαρξης μίας μικρής Ουκρανικής Νήσου, της «Serpent» (Φίδι), σε απόσταση 40ν.μ. από τα Ουκρανό-Ρουμανικά σύνορα, ασκώντας σημαντική

Εικ. 2: Η Διατητική Απόφαση Οριοθέτησης Θαλασσιών Ζωνών των Νήσων Saint-Pierre et Miquelon (1992) (Πηγή: Marc Plantegenest et al, Conseil GInral de Saint-Pierre et Miquelon, *The French Islands of Saint-Pierre et Miquelon: A case for the construction of a discontinuous juridical Continental Shelf?*, διαθέσιμο στο <http://www.gmat.unsw.edu.au/ablos/ABLOS03Folder/PAPER5-1.PDF>, (πρόσβαση: 15 Ιαν 2020))

Εικ. 3: Η Υπόθεση Θαλάσσιας Οριοθέτησης της Περιοχής μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen (Denmark v. Norway) του Δ.Δ.Χ. (1993) (Πηγή: Francalanci G. and Scovazzi T. (eds), *Lines in the Sea*, Martinus Nijhoff, 1994, p.255)

9. Η νορβηγική νήσος Jan Mayen βρίσκεται στο Βόρειο Ατλαντικό, σε απόσταση 540νμ από τις δυτικές ακτές της Νορβηγίας, καταλαμβάνοντας έκταση 373τ.μ. Η νήσος αυτή δεν κατοικείται μόνιμα, αλλά διαμένουν προσωρινά 20 με 25 άτομα για τις ανάγκες ραδιοφωνικού και μετεωρολογικού σταθμού (Churchill 1994).

10. Το Δικαστήριο δικαιολόγησε την απόφασή του, αναφέροντας ότι το να μη δοθεί επίρεια στο νησί αυτό, με αντίστοιχη πλήρη επίρεια στην απέναντι ακτή της Γροιλανδίας, θα ήταν αντίθετο όχι μόνο με το εθιμικό δίκαιο που αναγνωρίζει θαλάσσιες ζώνες στα νησιά, αλλά και αντίθετο στις απαιτήσεις της ευθυδικίας ("equity") (ICJ 1993, par.70).

επιρροή ως προς τη μέση γραμμή μεταξύ των δύο κρατών.¹¹ Στην απόφασή του, το Δικαστήριο δεν τη χαρακτήρισε ως «νήσο» ή «βράχο», αλλά όμως της αναγνώρισε μόνο τα δικαιώματα ενός βράχου σε θαλάσσιες ζώνες, δηλαδή τη Χ.Θ. (βλ. Εικόνα 4) (Chrysochou & Siousiouras 2013).¹² Αναλυτικότερα, αναφορικά με την οριοθέτηση ενιαίου ορίου για Α.Ο.Ζ. και Υφαλοκρηπίδα μέχρι την απόσταση των 200ν.μ., το ICJ υιοθέτησε μία μέθοδο «τριών βημάτων ή σταδίων» που αποτελεί πλέον και τη συνήθη νομικοτεχνική διαδικασία θαλασσιών οριοθετήσεων.¹³

Στο πρώτο στάδιο, το Δικαστήριο αποφάσισε πως το Νησί των Φιδιών δεν έπρεπε να ληφθεί υπόψη όσον αφορά την επιλογή σημείων βάσης μέσω των οποίων θα σχεδιαζόταν η προσωρινή γραμμή οριοθέτησης¹⁴ (*Romania v. Ukraine, ICJ Decision 2009/9*, Par.149). Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, το να θεωρηθεί το νησί των «Φιδιών» ως αναπόσπαστο κομμάτι της ακτής θα προκαλούσε «αναδιαμόρφωση της γεωγραφίας» (*refashioning of the geography*), την οποία ούτε το Δίκαιο Θάλασσας ούτε η διεθνής εθιμική πρακτική αποδέχεται. Έτσι απορρίφθηκε η αξίωση της Ουκρανίας - που απεικονίζεται με μπλε γραμμή στην Εικόνα 4 - να επιλεγούν σημεία βάσης στη νήσο «Serpent». Κατά το δεύτερο στάδιο της διαδικασίας των «τριών σταδίων» το Δικαστήριο, εξέτασε κατά πόσον η ύπαρξη του νησιού των «Φιδιών» αποτελεί *σχετική περίπτωση* για τη μετατόπιση της προσωρινής γραμμής οριοθέτησης υπέρ της Ουκρανίας, αποφασίζοντας να μην του αποδώσει πλήρη επήρεια σε θαλάσσιες ζώνες, πέραν της Χ.Θ., καθόσον θεώρησε ότι δεν αποτελεί σχετική περίπτωση για την εν λόγω μετατόπιση (*Romania v. Ukraine, ICJ Decision 2009/9*, Par.185). Στο τέλος εφαρμόζοντας την αρχή της αναλογικότητας, παρατήρησε ότι δεν υπήρχε ιδιαίτερη απόκλιση του λόγου μήκους ακτών των αντιδίκων στην προς οριοθέτηση περιοχή από τον λόγο της εκτάσεως των αποδιδόμενων περιοχών θαλασσιών οικονομικών ζωνών, με αποτέλεσμα η γραμμή που είχε προκύψει να παραμείνει και ως η τελική γραμμή της οριοθέτησης.

11. Το πολύ μικρό νησί Serpent έχει έκταση μόλις 0,17 τετραγωνικά χιλιόμετρα, 662 μέτρα μήκος και 440 μέτρα πλάτος, ενώ κατοικήθηκε για πρώτη φορά το 2004 από 100 κατοίκους. Επιπλέον βρίσκεται αποκομμένο από τον ηπειρωτικό κορμό της υπόλοιπης χώρας.

12. Η απόφασή του είχε να κάνει πιο πολύ με την επήρεια της νήσου αυτής σε θαλάσσιες οικονομικές ζώνες, ως προς τις σχετικές περιστάσεις της περιοχής, ήτοι αναλογία μηκών ακτών, φαινόμενο αποκοπής (cut-off effect), και απονομή «δίκαιου αποτελέσματος» (equitable result) ως προς την οροθετική γραμμή

13. Σύμφωνα με αυτή, αρχικώς συντάσσεται μία γραμμή ίσης απόστασης, της οποίας στη συνέχεια ελέγχεται η «δικαιότητα» (equitableness) υπό το φως των σχετικών περιστάσεων (relevant circumstances) και, τέλος, το προκύπτον αποτέλεσμα εκτιμάται εκ νέου στη βάση της αρχής της «αναλογικότητας» (proportionality test), ή με ακριβέστερη διατύπωση το τεστ «δυσαναλογικότητας» (disproportionality test). Κατά το 3ο στάδιο, εξετάζεται η ύπαρξη «δυσαναλογικότητας» μεταξύ του λόγου των μηκών των «σχετικών ακτών» (relevant coasts) των αντιδικοϋντων κρατών. Σχετικές ακτές είναι αυτές οι οποίες «προβάλλονται» στις προς οριοθέτηση θαλάσσιες εκτάσεις που διεκδικούνται από περισσότερα του ενός κράτη.

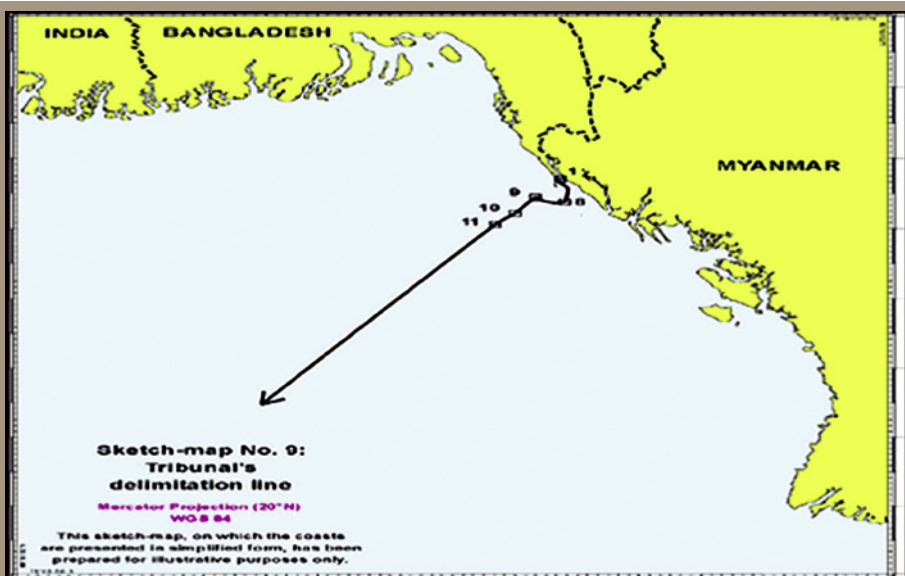
14. Σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου, «Το Νησί των Φιδιών απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή για τον καθορισμό της προσωρινής γραμμής ισαπόστασης. Αναφορικά με την επιλογή σημείων βάσης, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι έχουν υπάρξει περιπτώσεις όπου νησιά έχουν θεωρηθεί ως τμήμα της ακτής ενός κράτους, ειδικά όταν η ακτή αυτή σχηματίζεται από μια συστάδα νησιών παρυφής. (...) Ωστόσο, το Νησί των Φιδιών, ευρισκόμενο μόνο του και περίπου 20 ναυτικά μίλια μακριά από την ηπειρωτική χώρα, δεν είναι ένα από μια συστάδα νησιών που αποτελούν την «ακτή» της Ουκρανίας».

Εικ. 4: Η Απόφαση για την Υπόθεση της Νήσου Serpent (Ukraine v. Romania) του ICJ (2009) (Πηγή: Infognomon, Web forum for issues related to international relations, foreign and defense policy, ICJ: ICJ Decision for the Maritime Delimitation Ukraine and Romania, διαθέσιμο στο http://infognomonpolitics.blogspot.com/2009/02/blog-post_9036.html, (πρόσβαση: 17 Ιαν 2020))

Συνεχίζοντας με την πρόσφατη δικαστική νομολογία, τον Μάρτιο του 2012 το Διεθνές Δικαστήριο Δικαίου Θάλασσας (Δ.Δ.Δ.Θ.) εξέδωσε απόφαση στην υπόθεση οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών στον Κόλπο της Βεγγάλης μεταξύ Μπανγκλαντές και Μιανμάρ (*Dispute concerning delimitation of the Maritime Boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal, (Bangladesh / Myanmar), Case No 16, Judgment, ITLOS, 14 March 2012*). Το Δικαστήριο ακολούθησε την περιγραφηθείσα παραπάνω «μέθοδο των τριών σταδίων». Έτσι, αποφάσισε να μην χρησιμοποιήσει το νησί Άγιος Μαρτίνος (St. Martin) του Μπανγκλαντές ως σημείο βάσης (base point), λόγω του cut-off effect στην προβολή του επί της ακτής της Μιανμάρ. Στη συνέχεια εξετάστηκε εάν η παρουσία του St. Martin συνιστούσε *σχετική περίπτωση* για τη μετατόπιση της προσωρινής γραμμής οριοθέτησης υπέρ του Μπανγκλαντές. Το Δ.Δ.Δ.Θ. (International Tribunal of the Law of the Sea: ITLOS) έκρινε αρνητικά, καθόσον υπό αυτό τον τρόπο η αποδιδόμενη επήρεια στην εν λόγω νήσο κατά την οριοθέτηση Α.Ο.Ζ./Υφαλοκρηπίδας θα δημιουργούσε μια οριοθετική μια γραμμή που θα εμποδίζε την προβολή προς τη θάλασσα της ακτής της Μιανμάρ (cut-off effect) με τρόπο που θα προκαλούσε μια αδικαιολόγητη παραμόρφωση της οριοθετικής γραμμής (*distortion effect*) (ITLOS 2012, par.318).¹⁵ Συναφώς η αρχική γραμμή ίσης απόστασης η οποία είχε παραμείνει ως τελική γραμμή οριοθέτησης για τη Χ.Θ., μετατοπίστηκε και προσαρμόστηκε ανάλογα κατά την οριοθέτηση της Α.Ο.Ζ./Υφαλοκρηπίδας, με το St. Martin να λαμβάνει επήρεια μέχρι το μέγιστο εύρος της Χ.Θ. (ήτοι των 12ν.μ.) (βλ. Εικόνα 5).

15. Σύμφωνα με την απόφαση του ITLOS: «Η παραμορφωτική επίδραση ενός νησιού σε μια γραμμή ισαπόστασης μπορεί να αυξηθεί σημαντικά καθώς η γραμμή εκτείνεται πέραν των 12ν.μ. από την ακτή».

Εικ. 5: Η τελική γραμμή οριοθέτησης της Α.Ο.Ζ. / Υφαλοκρηπίδας στην Υπόθεση Bangladesh vs. Myanmar του ITLOS (2012)

(Πηγή: *Dispute concerning delimitation of the Maritime Boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal, (Bangladesh / Myanmar), Case No 16, Judgment, ITLOS, 14 March 2012, p.146*)

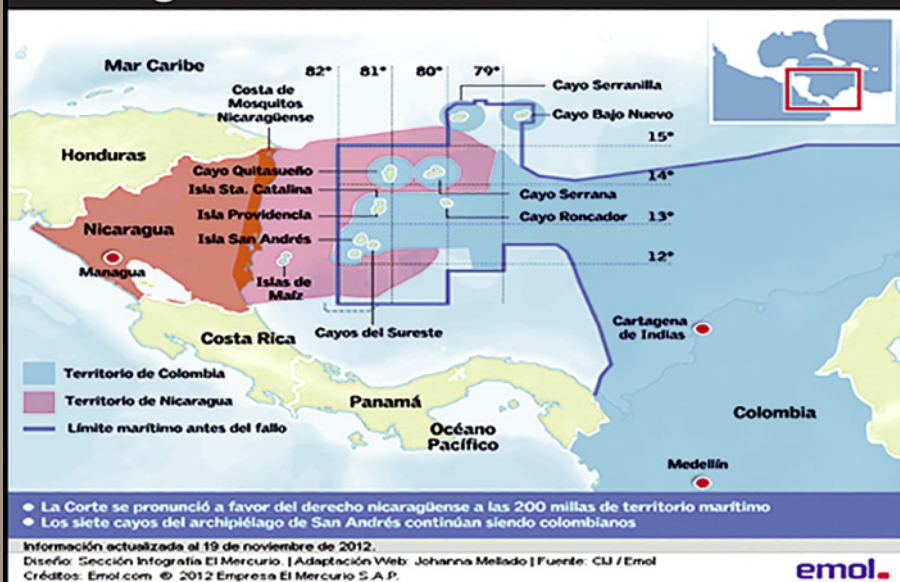
Ολοκληρώνοντας με την πρόσφατη δικαστική νομολογία, το ICJ το Νοέμβριο του 2012, εκδίκασε την υπόθεση οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών μεταξύ Νικαράγουας και Κολομβίας (*Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v Colombia), Judgment, ICJ 2012*) (βλ. Εικόνα 6). Το ICJ σημείωσε την ουσιαστική ανομοιότητα μεταξύ του μήκους των σχετικών ακτών της Κολομβίας και της Νικαράγουας, καθώς και την ανάγκη να αποφευχθεί οποιοδήποτε φαινόμενο αποκοπής της οριοθετικής γραμμής έναντι των προβολών των ακτών των διαδίκων κρατών. Συνεπώς, το Δικαστήριο προέβη στη μετατόπιση της προσωρινής μέσης γραμμής, μειώνοντας κατά ορισμένο ποσοστό την επήρεια των Κολομβιανών νήσων που ήταν απέναντι από την ηπειρωτική ακτή της Νικαράγουα¹⁶, ενώ εισήγαγε επίσης δύο παράλληλες γραμμές, περικλείοντας τα μεγάλα νησιά της Κολομβίας και εγκλωβίζοντας στις Χ.Θ. τους θάλασσες τις νήσους Quitasueño και Serrana. Οι περιοχές, δε, που δεν ενέπιπταν σε αυτές τις γραμμές, απονεμήθηκαν ως ΑΟΖ και Υφαλοκρηπίδα στη Νικαράγουα (ICJ 2012, 205-238).¹⁷

16. Όμως πολύ σημαντικό για την Κολομβία, αλλά και ως προς τα ελληνικά συμφέροντα, ήταν, όπως φαίνεται στην Εικόνα 6, ότι οι εν λόγω νήσοι επιλέχθηκαν ως σημεία βάσης, καίτοι μακριά από τις ηπειρωτικές ακτές της Κολομβίας, για την κατασκευή της προσωρινής μέσης γραμμής / γραμμής ίσης απόστασης, ενώ επιπλέον είχαν ίδιο «ειδικό βάρος» με τα νησιά της Νικαράγουα που ήταν πλησίον της ηπειρωτικής ακτής αυτής.

17. Παρόλο που σίγουρα υπήρξε κατά ένα σημαντικό ποσοστό μια μεγαλύτερη επήρεια των ηπειρωτικών ακτών της Νικαράγουα έναντι των νησιωτικών ακτών της Κολομβίας, η Κολομβία με σύμπλεγμα νησιών μακριά από τις ακτές της, αν και δεν πήρε το μέγιστο της επήρειας αυτών σε Α.Ο.Ζ. και Υφαλοκρηπίδα, εντούτοις έλαβε σημαντικά αυξημένη επήρεια μπροστά στις ηπειρωτικές ακτές της Νικαράγουας. Μάλιστα έλαβε μια συνεχόμενη ζώνη Α.Ο.Ζ. από τις ηπειρωτικές ακτές τις μέχρι τα δυτικά νησιά της, αν και αποκομμένα από τον ηπειρωτικό κορμό της (βλ. Εικόνα 6).

El resultado del litigio

El archipiélago de San Andrés, que se ubica a unos 220 km. al este de las costas nicaragüenses y a 775 km. al noroeste de las colombianas, seguirá siendo territorio de Colombia, tras el fallo inapelable de la Corte Internacional de Justicia.

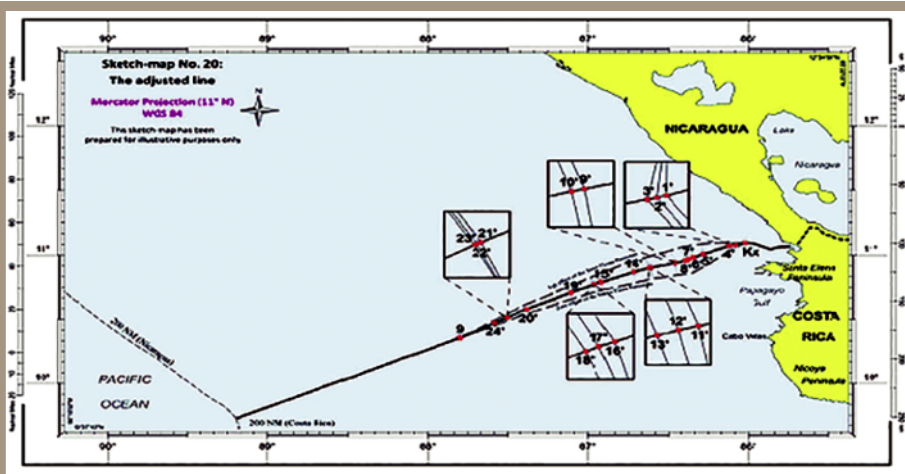

Εικ. 6: Η σχετική περιοχή θαλάσσιας οριοθέτησης στην Υπόθεση Nicaragua vs. Colombia του ICJ (2012)

(Πηγή: Emol.com (πρόσβαση: 2 Φεβ 2013))

Τέλος, από τη πρόσφατη δικαστική νομολογία, αξίζει μνηεία η Υπόθεση θαλάσσιας οριοθέτησης του ICJ μεταξύ Κόστα Ρίκα και Νικαράγουα, ιδίως για το θαλάσσιο τμήμα στον Ειρηνικό Ωκεανό (*Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica v. Nicaragua)*, Summary of the Judgment, ICJ 2 February 2018). Η προσέγγιση που ακολουθήθηκε θυμίζει αυτή των Channel Islands. Εξετάζοντας τις σχετικές περιστάσεις για τη μετατόπιση της προσωρινής γραμμής οριοθέτησης Α.Ο.Ζ./Υφαλοκρηπίδας στον Ειρηνικό Ωκεανό, προέκυψε το ζήτημα επήρειας της χερσονήσου της Αγίας Ελένης της Κόστα Ρίκα λόγω της θέσης της και του σχήματός της. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν να δοθεί «ημίσεια επήρεια» στην εν λόγω Χερσόνησο (ICJ 2018, Par.193)¹⁸ (βλ. Εικόνα 7).

18. Αναλυτικότερα, αφού το ICJ επεσήμανε ότι τα σημεία βάσης (base points) επί της χερσονήσου αυτής επηρεάζουν το σχήμα της οριοθετικής γραμμής σε απόσταση έως 120ν.μ. από τις ακτές των δύο κρατών, τόνισε ότι έχουν δυσανάλογη επίδραση στην κατεύθυνση της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης. Συναφώς, κατά την άποψη του Δικαστηρίου, πέραν της Χ.Θ., η επιρροή της χερσονήσου της Αγίας Ελένης επί της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης συνεπάγετο «αποκοπή» (cut-off effect) των προβολών των ακτογραμμών της Νικαράγουα. Για την αποκατάσταση αυτού του «αδίκου» (inequitable) φαινομένου αποκοπής των προβολών των ακτογραμμών της Νικαράγουα από τις θαλάσσιες εκτάσεις, πραγματοποιήθηκε η μετατόπιση της προσωρινής γραμμής οριοθέτησης με παρόμοια μέθοδο με αυτήν που έγινε για τα νησιά της Μάγχης (μέθοδος «διχοτόμου γωνίας»). Με τον τρόπο αυτό αποδόθηκε στη χερσόνησο της Αγίας Ελένης το ήμισυ της μέγιστης επήρειας που αυτή θα μπορούσε να έχει επί της γραμμής αυτής, ή διαφορετικά, μοιράστηκε εξίσου μεταξύ των δύο χωρών το διαφιλονικούμενο τμήμα θαλάσσιας έκτασης που προέκυψε μετά την κατασκευή δύο οριοθετικών γραμμών βάσει μηδενικής και πλήρους επήρειας της χερσονήσου αντίστοιχα.

Εικ. 7: Η τελική οριοθετική γραμμή στην Υπόθεση Nicaragua vs. Costa Rica του ICJ (2018) (Πηγή: Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica v. Nicaragua), Summary of the Judgment, ICJ 2 February 2018, p. 10)

Η Υπόθεση του Μόνιμου Διαιτητικού Δικαστηρίου στη Νότια Σινική Θάλασσα

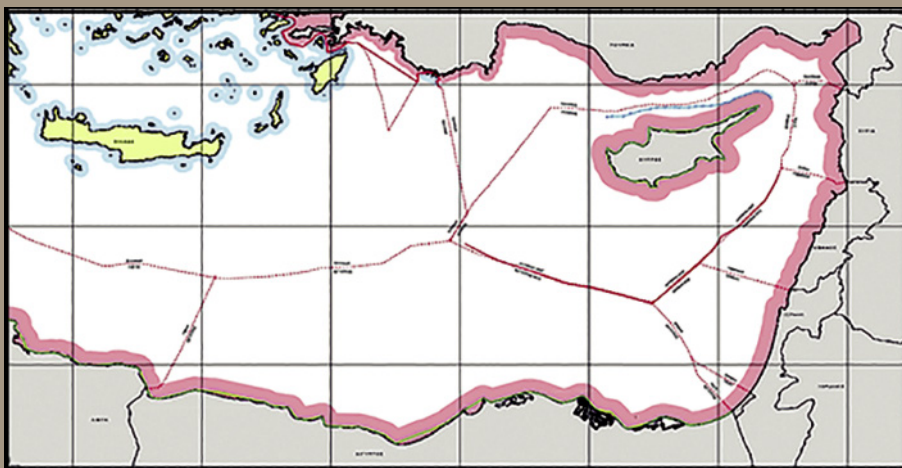
Μια ιδιαίτερα σημαντική απόφαση σε εθνικό επίπεδο, είναι η Απόφαση του Μόνιμου Διαιτητικού Δικαστηρίου (Permanent Court of Arbitration: PCA) για τη Νότια Σινική Θάλασσα μεταξύ Φιλιππίνων και Κίνας, καθόσον το Δικαστήριο τοποθετήθηκε επί της ουσίας των εννοιών «νήσος» και «βράχος» (PCA 2016, par.481-550). Αναφορικά με τους βράχους, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι: α) Ο όρος «βράχος» πρέπει να ερμηνεύεται υπό το αν δύναται να διατηρήσει ανθρώπινη διαβίωση ή οικονομική ζωή. β) Ο όρος «ανθρώπινη διαβίωση» ερμηνεύεται ως μόνιμη ή ημιμόνιμη παρουσία ανθρώπων που δημιουργούν εθελουσίως κοινότητα και εξαρτάται κυρίως από την ύπαρξη νερού, φαγητού και στέγης και όχι από την εξωτερική παροχή των αγαθών αυτών. γ) Ο όρος «δική τους οικονομική ζωή» πρέπει να ερμηνεύεται ως οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα που να συνδέεται με το νησί αυτό καθεαυτό και να είναι προς όφελος του πληθυσμού. Όμως ο πληθυσμός μπορεί να ζει και σε γειτονικά νησιά και να τα εκμεταλλεύεται ως σύνολο (*"constellation of maritime features"*).

Οριοθετήσεις Θαλασσιών Ζωνών στην Ανατολική Μεσόγειο και τα Σημεία «Τριβής» Ελλάδος - Τουρκίας

Από τις οριοθετήσεις Υφαλοκρηπίδας ή Α.Ο.Ζ. που έχουν λάβει χώρα μέσω συμφωνιών στην Αν. Μεσόγειο, αξίζουν μνείας για τα εθνικά μας συμφέροντα οι συμφωνίες Κύπρου-Αιγύπτου το 2003, Κύπρου-Λιβάνου το 2007 και Κύπρου-Ισραήλ το 2010. Σύμφωνα με αυτές, η Α.Ο.Ζ. της Κυπριακής Δημοκρατίας οριοθετείται, σύμφωνα με την UNCLOS, επί τη βάσει της αρχής «μέσης γραμμής-ίσης απόστασης» (Χρυσόχου 2018).¹⁹ Στην Εικόνα 8 αποτυ-

19. Επιπρόσθετα, στο βόρειο μέρος, η προς οριοθέτηση θαλάσσια περιοχή μοιράζεται εξ ημισείας με την Τουρκία, ως κατατέθηκε από την Κυπριακή Δημοκρατία, υπό μορφή

πώνεται η Α.Ο.Ζ. της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι συμφωνίες με τα προαναφερθέντα όμορα κράτη, όπως επίσης και η χαρτογραφική αποτύπωση της ελληνικής θέσης για τις ελληνικές θαλάσσιες ζώνες κυριαρχικών δικαιωμάτων με πλήρη επήρεια (full effect) στα νησιά επί τη βάση της μεθόδου της «μέσης γραμμής-ίσης απόστασης»²⁰.

Εικ. 8: Η ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας και η χαρτογραφική αποτύπωση της ελληνικής θέσης για τις θαλάσσιες ζώνες κυριαρχικών δικαιωμάτων επί τη βάση της μεθόδου της «μέσης γραμμής-ίσης απόστασης»
(Πηγή: Ελληνική Υδρογραφική Υπηρεσία)

Η Ελλάδα, έχει υπογράψει Συμφωνία Οριοθέτησης Υφαλοκρηπίδας με την Ιταλία το 1977, η οποία βασίζεται στην αρχή της μέσης γραμμής, ενώ πρόσφατα (9 Ιουνίου 2020), συνήφθη μεταξύ των δύο κρατών Συμφωνία Οριοθέτησης Α.Ο.Ζ., και αυτή επί τη βάση της μέσης γραμμής (βλ. Εικόνα 9). Επιπρόσθετα, και υπό την προσπάθεια ανάσχεσης των αναθεωρητικών βλέψεων που προσπάθησε η Τουρκία να επιβάλλει με τη σύναψη του ανυπόστατου και νομικά ασταθούς Τουρκολιβυκού Μνημονίου Οριοθέτησης Υφαλοκρηπίδας στην Αν. Μεσόγειο (*Memorandum of Understanding Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord-State of Libya on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean*, Istanbul, 27 Nov 2019) (βλ. Εικόνα 10)²¹, η Ελλάδα σύναψε Συμφωνία Τμηματικής²² Οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. με την Αίγυπτο (Συμφωνία Οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. Ελλάδος-Αιγύπτου (Συμφωνία μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου

συντεταγμένων, με σχετική επιστολή στον Ο.Η.Ε. (Republic of Cyprus, Ministry of Foreign Affairs, Note Verbale/Ref. 06.23.001/New York, 4 May 2019).

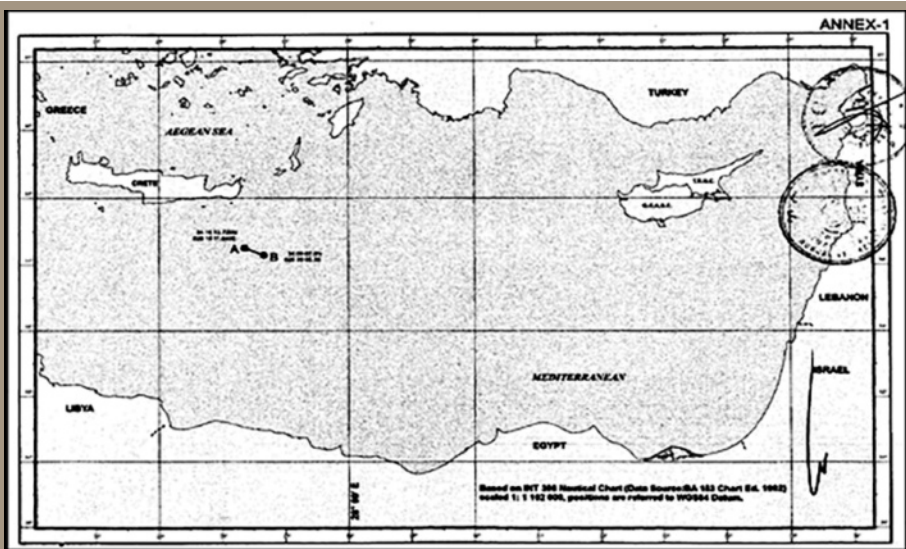
20. Η εθνική θέση της Ελλάδος, έχει αποτυπωθεί επισήμως στον Ο.Η.Ε. με τη Note Verbale No.974/8 May 2012 και καταχωρηθεί στην επίσημη σχετική έκδοση του Ο.Η.Ε. (UN Law of the Sea Bulletin 2013, p.14), βασιζόμενη στο Ν.4001/2011.

21. Στις 27 Νοεμβρίου 2019, η Τουρκία και η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας της Λιβύης υπό τον Πρόεδρο του Προεδρικού Συμβουλίου Φαγέζ Αλ Σαράζ υπέγραψαν Μνημόνιο Κατάνοησης για την οριοθέτηση των ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας μεταξύ των δύο κρατών στην Αν. Μεσόγειο, το οποίο η Τουρκική Δημοκρατία απέστειλε στον Ο.Η.Ε. για πρωτοκόλληση και ανάρτηση στην σχετική ιστοσελίδα του Οργανισμού (UN, A/74/727, 2 March 2020).

22. Η έκταση της οριοθετούμενης περιοχής μέχρι τον 28ο μεσημβρινό, δύναται να εκτιμηθεί ότι οφείλεται στο γεγονός ότι ανατολικά αυτού η Αίγυπτος διεκδικεί δικαιώματα

Εικ. 9: Η Συμφωνία Οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. Ελλάδος-Ιταλίας του Ιουνίου 2020 (Πηγή: Συρίγος Α., Μύθοι και πραγματικότητα για τη συμφωνία Ελλάδος-Ιταλίας για την οριοθέτηση της ΑΟΖ του Ιονίου. Τι «μαρτυρά» σχετικά ο χάρτης, διαθέσιμο στο <https://slpress.gr/ethnika/aoz-elladas-italias-mythoi-kai-pragmatikotita-o-chartis-leei-tinalitheia/>, 13 Ιουνίου 2020 (πρόσβαση: 3 Νοε 2020).

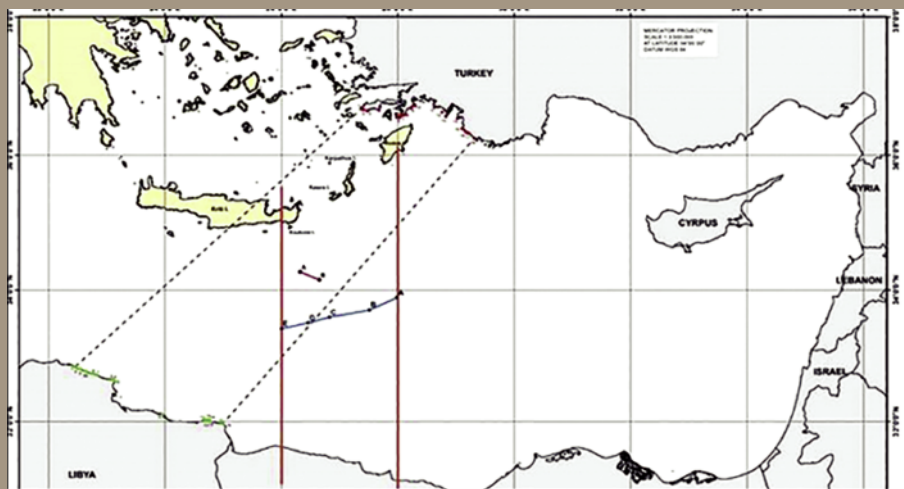

Εικ. 10: Το όριο των θαλασσίων ζωνών κυριαρχικών δικαιωμάτων (Υφαλοκρηπίδας-Α.Ο.Ζ.) μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης στην Αν. Μεσόγειο ως προβλέπεται στο Μνημόνιο Συναντίληψης των δύο κρατών

(Πηγή: Memorandum of Understanding Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord-State of Libya on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean, Istanbul, 27 Nov 2019)

έναντι της επήρειας του νησιωτικού συμπλέγματος της Μεγίστης, και επιπλέον, την ενδεχόμενη αποδοχή από αιγυπτιακής πλευράς κοινής αιγυπτιακής και τουρκικής Α.Ο.Ζ. σε εκείνη την περιοχή λόγω αντικείμενων εκτενών ακτών και από τα δύο κράτη και αντίστοιχα μειωμένης επήρειας των ανατολικών ακτών Κρήτης-Κάσου-Καρπάθου-Ρόδου προς ανατολάς.

για την Οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης μεταξύ των δύο Κρατών, Κάιρο, 6 Αυγ 2020). Και αυτή η Συμφωνία βασίζεται στην εφαρμογή της μεθόδου της μέσης γραμμής, κατάλληλα προσαρμοσμένη ώστε να λάβει υπόψη τις απαιτήσεις των συμβαλλόμενων μερών, υπό τις προβλέψεις του Διεθνούς Δικαίου (βλ. Εικόνα 11).²³

Εικ. 11: Η «Ακύρωση» του Τουρκολιβυκού Μνημονίου από τη Συμφωνία Οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. Ελλάδος-Αιγύπτου

(Πηγή: Ο χάρτης της συμφωνίας Ελλάδας - Αιγύπτου για την Α.Ο.Ζ.: Πώς ακυρώνεται το τουρκολιβυκό Μνημόνιο, διαθέσιμο στο <https://www.cnn.gr/politiki/story/229871/o-xartis-tis-symfonias-elladas-aigyptoy-gia-tin-aosz-pos-akronetai-to-toyrkoliviko-mnimonio>, 6 Αυγ 2020 (πρόσβαση: 10 Νοε 2020)

Στον αντίποδα, μέσω ρηματικών διακοινώσεων και ενημερώσεων τύπου, έχει επιχειρηθεί από τουρκικής πλευράς, η αμφισβήτηση των συμφωνιών οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. που έχει υπογράψει η Κυπριακή Δημοκρατία, με το επιχείρημα της μη αποδοχής της νομιμότητας της αμιγώς ελληνοκυπριακής κυβέρνησης της Κυπριακής Δημοκρατίας να αντιπροσωπεύσει από κοινού τους Τουρκοκύπριους και Ελληνοκύπριους (UN, Law of the Sea Bulletin 2004-2010). Περαιτέρω, από την τουρκική πλευρά, έχουν υποβληθεί ενστάσεις

23. Εξετάζοντας την εν λόγω Συμφωνία παρατηρούμε ότι οριοθετεί την θαλάσσια περιοχή μεταξύ του 26ου και 28ου μεσημβρινού, αποτελώντας μια θαλάσσια ζώνη από βορρά προς νότο. Η οριοθετική γραμμή καθορίζεται με πέντε σημεία Α, Β, C, D, και Ε, έχοντας ολικό μήκος 104ν.μ. Απ' ότι μπορεί κάποιος να παρατηρήσει, η χάραξη φαίνεται να ακολουθεί την αρχή της μέσης γραμμής, όμως με μετατόπιση της οριοθετικής γραμμής ελαφρώς βορειότερα προς όφελος της Αιγύπτου. Αυτό δύναται να δικαιολογηθεί ενδεχομένως λόγω της μεγαλύτερης προβολής της ακτογραμμής της Αιγύπτου έναντι του συνολικού αθροίσματος της προβολής των τμημάτων ακτογραμμής της Κρήτης, της Καρπάθου και της Ρόδου που περιλαμβάνονται μεταξύ των δύο μεσημβρινών, το οποίο συνέβαλε σε ελαφρά μείωση της πλήρους επήρειας των εν λόγω νησιών. Σε κάθε περίπτωση, όμως τα νησιά έχουν αυξημένη επήρεια με αδιαμφισβήτητη αναγνώριση δικαιωμάτων σε Α.Ο.Ζ. Ιδιαίτερα σημαντικό για την Ελλάδα, είναι ότι η Συμφωνία με την Αίγυπτο «ακυρώνει» και de facto επί του πεδίου το Τουρκολιβυκό Μνημόνιο Οριοθέτησης Θαλασσιών Ζωνών, καθόσον το «αποκόπτει», ακυρώνοντας και πρακτικά κάθε τουρκική προσπάθεια επιβολής τετελεσμένων για δήθεν νόμιμη γεωγραφική επαφή των θαλασσιών ζωνών που παράγουν οι ακτές της Λιβύης και της Τουρκίας.

τεχνικής φύσεως, οι οποίες περιλαμβάνουν αξιώσεις της σε ισχυριζόμενες εξ' αυτής επικαλυπτόμενες περιοχές της Υφαλοκρηπίδας της από την περιοχή της συμφωνίας Α.Ο.Ζ. Αιγύπτου-Κύπρου. Η διεκδικούμενη τουρκική περιοχή καλύπτει όλα τα σημεία στα ανοικτά της δυτικής ακτής της Κύπρου προς τα δυτικά, μέχρι το μεσημβρινό των 32ο 16' 18".

Σύμφωνα με τις ανωτέρω τουρκικές ενστάσεις, η οριοθέτηση των θαλασσίων οικονομικών ζωνών δυτικά αυτού του γεωγραφικού μήκους πρέπει να γίνει με συμφωνίες μεταξύ των θιγόμενων κρατών, ενώ επιπλέον υποστηρίχθηκε ότι το προς δυσμάς εξωτερικό όριο της τουρκικής Υφαλοκρηπίδας φτάνει μέχρι τον 28ο μεσημβρινό σε κάθε περίπτωση, ακολουθώντας τη μέση γραμμή μεταξύ τουρκικών και αιγυπτιακών ακτών, ενώ δύναται να επεκταθεί και δυτικότερα από αυτόν όταν θα καθοριστεί από τις μελλοντικές συμφωνίες της ευρύτερης περιοχής (Siousiouras & Chrysochou 2014). Προς επίρρωση των ανωτέρω επιδιώξεων, η Τουρκία με επιστολή της στο Γ.Γ. του Ο.Η.Ε. (UN, A/74/757, 18 March 2020), έχει καταθέσει τις συντεταγμένες της συνολικής αξιωθείσας Υφαλοκρηπίδας στην Αν. Μεσόγειο, η οποία και εμφανίζεται στην Εικόνα 12. Από ελληνικής πλευράς, ως ήταν εύλογο, υπήρξαν ανάλογες διπλωματικές κινήσεις και αντιδράσεις.²⁴

Εικ. 12: Η συνολικά διεκδικούμενη τουρκική ζώνη θαλάσσιας δικαιοδοσίας στην Αν. Μεσόγειο σύμφωνα με το Τουρκολιβυκό Μνημόνιο Συναντίληψης και τις συντεταγμένες Υφαλοκρηπίδας που κατέθεσε η Τουρκία στον Ο.Η.Ε.

(Πηγή: UN, A/74/757/18 March 2020, Letter dated 18 March 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General)

24. Όπως: α) Η απέλαση του Λίβυου Πρέσβη στην Αθήνα σε συνδυασμό με την κατάδίκη του τουρκολιβυκού Μνημονίου τόσο από την Ελλάδα, το Κοινοβούλιο της Λιβύης, την Κυβέρνηση της Αιγύπτου, την Κυβέρνηση της Συρίας όσο και από την Ε.Ε και τον Αμερικανό Πρέσβη στην Αθήνα. β) Η κατάθεση από ελληνικής πλευράς επιστολών διαμαρτυρίας τόσο στο Γ.Γ. του Ο.Η.Ε. όσο και στο Σ.Α. (Permanent Mission of Greece to the UN to President of the Security Council, Ref No. 90.2.2/3065/New York, 9 Dec 2019 και Permanent Mission of Greece to the UN to Secretary-General, Ref.No. 90.2.2/3064, Ref.No.

Η Εθνική Σημασία των Ελληνικών Νήσων στη Θαλάσσια Οριοθέτηση της Ανατολικής Μεσογείου

Οι προαναφερθείσες αποφάσεις του Δ.Δ.Χ. (ICJ) και του Δ.Δ.Δ.Θ. (ITLOS) επιστούν την προσοχή της νομικής και διπλωματικής κοινότητας με αφορμή τις τουρκικές διεκδικήσεις σχετικά με τα ανατολικά ελληνικά νησιά. Παρόλα αυτά, ο απόλυτος παραλληλισμός μεταξύ των δικαστικών υποθέσεων που αναπτύχθηκαν παραπάνω και της ελληνοτουρκικής διένεξης έχει σημαντικές διαφορές: Πρώτον, η νήσος Serpent, ή ορισμένες από τις βραχώδεις νήσους της Κολομβίας είναι μικροσκοπικές σε μέγεθος (η νήσος Serpent, για παράδειγμα, είναι δέκα φορές μικρότερη σε μέγεθος από το Καστελόριζο). Δεύτερον, η πλειοψηφία των νησιών στις προαναφερθείσες υποθέσεις ήταν μάλλον πρόσφατα κατοικημένες, και με μικρό πληθυσμό (η νήσος Serpent, για παράδειγμα, κατοικείται από 100 κατοίκους, ενώ το Καστελόριζο έχει τετραπλάσιο αριθμό κατοίκων του από αρχαιοτάτων χρόνων). Επίσης, η θέση των ελληνικών νησιών στο Αιγαίο είναι νομικά «ισχυρότερη» ακριβώς λόγω της αρχιπελαγικής μορφής του. Και αυτό είναι αλήθεια, διότι αν και το Αιγαίο δεν συνιστά νομικά ένα αρχιπέλαγος σύμφωνα με τον ορισμό της UNCLOS, που θα προσέδιδε το χαρακτηρισμό του «αρχιπελαγικού κράτους» στην Ελλάδα, εντούτοις το αρχιπελαγικό σχήμα του Αιγαίου είναι μια πραγματικότητα που πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν υπέρ του παράκτιου κράτους.

Αναφορικά με τη σημασία μικρότερων ελληνικών νησιωτικών γεωφυσιογνωμιών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της νησίδας Στρογγύλης Μεγίστης, η οποία δεν κατοικείται μόνιμα και με τη χρήση του κανόνα ίσης απόστασης/μέσης γραμμής «ενώνει» την ΑΟΖ της Ελλάδος με αυτή της Κύπρου. Εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι η Στρογγύλη δεν ικανοποιεί τα στοιχεία του άρθρου 121 (3) ώστε να θεωρηθεί αφ'εαυτής νήσος κι όχι βράχος και να έχει δικαιώματα σε Υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ. Επομένως, ο μόνος νομικός ισχυρισμός που θα μπορούσαμε να προβληθεί ερείδεται στη θέση του Διαιτητικού Δικαστηρίου περί "constellation of maritime features" (PCA 2016, para.545), δηλαδή ότι η Στρογγύλη δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται αυτόνομα, αλλά ως τμήμα του συμπλέγματος της Μεγίστης, το οποίο συνολικά δικαιούται Υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ.

Στην περίπτωση που το αρμόδιο δικαιοδοτικό όργανο δεν επιλέξει σημεία βάσης στις νήσους του συμπλέγματος της Μεγίστης, οι ελληνικές ακτές που θα έχουν επήρεια σε θαλάσσιες οικονομικές ζώνες στην Αν. Μεσόγειο θα είναι κατά βάση οι ανατολικές - νοτιοανατολικές ακτές της Ρόδου, της Καρπάθου, της Κάσου και της Κρήτη, ούσες παρακείμενες με τις γειτονικές τουρκικές ακτές. Εν συνεχεία, σε περίπτωση που σχεδιασθεί μία προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης, θα πρέπει υπό το σκεπτικό των πρόσφατων δικαστικών αποφάσεων να εξετασθεί αν η γραμμή αυτή πρέπει να μετατοπιστεί δυτικότερα, επί τη βάση της αποκοπής ή μη της μεγαλύτερης δυνητικά τουρκικής ηπειρωτικής ακτογραμμής, και της πιθανής διαστρέβλωσης του γεωγραφικού

90.2.2/3064/New York, 9 Dec 2019) β) Η οριοθέτηση Α.Ο.Ζ. Ελλάδος-Αιγύπτου και Ελλάδος-Ιταλίας γ) Η υπογραφή στις 2 Ιαν 2020 της συμφωνίας Ελλάδας-Κύπρου-Ισραήλ-Ιταλίας για την κατασκευή του αγωγού «EastMed», που θα μεταφέρει τα κοιτάσματα φυσικού αερίου της Ν.Α. Μεσογείου στην Ευρώπη μέσω Ελλάδος.

αποτελέσματος της οριοθέτησης ή αν η προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης παραμένει ως η τελική οριοθετική γραμμή για Α.Ο.Ζ. και Υφαλοκρηπίδα.²⁵

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η επέκταση της ελληνικής Χ.Θ. στα 12ν.μ. καθώς και η εξέταση εφαρμογής μικτού συστήματος ευθειών γραμμών βάσεων στις ακτές των προαναφερθέντων, και όχι μόνο, ελληνικών νησιών, θα απέδιδε μεγάλο εθνικό προβάδισμα στην εκδίκαση μιας ελληνοτουρκικής διαφοράς και θα αποτελούσε και διαπραγματευτικό πλεονέκτημα σε όποιες διερηνητικές συνομιλίες. Εν λόγω πλεονέκτημα, όπως ευκόλως γίνεται αντιληπτό, θα ήταν μεγαλύτερο στην περιοχή του Αιγαίου, όπου η προς οριοθέτηση περιοχή Υφαλοκρηπίδας/Α.Ο.Ζ. που θα απέμενε θα ήταν ιδιαίτερως μικρότερη από την υφιστάμενη. Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η Τουρκία δεν έχει εισέτι δεχθεί την πρόταση των Ελληνικών Κυβερνήσεων, να παραπέμψουν τη διαφορά της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (Σιούσιουρας και Χρυσοχού 2017). Η Ελλάδα κατέχει μια ισχυρή νομική θέση, όχι μόνο στο καθαυτό ζήτημα της Υφαλοκρηπίδας, αλλά και στο θέμα της επέκτασης της Χ.Θ. από 6 σε 12ν.μ. (Χρυσοχού 2015, 379). Αυτή τη θέση, και αναφαίρετο δικαίωμα της Ελλάδας, για Χ.Θ. εύρους 12ν.μ., θα πρέπει οι Ελληνικές Κυβερνήσεις να τη συμπεριλάβουν ως αξίωμα και τετελεσμένο σε μια ενιαία οριοθέτηση Υφαλοκρηπίδας και Α.Ο.Ζ. ενώπιον ενός Διεθνούς Δικαστηρίου. (Χρυσοχού & Δαλακλής 2012, 2018 245-263, 137-173).²⁶

25. Σε αυτό το σημείο, δεν δυνάμεθα να προδικάσουμε την απόφαση του δικαιοδοτικού οργάνου καθόσον: α. Η κάθε απόφαση είναι μοναδική (unicum) όπως πολλάκις έχει αναφερθεί σε πολλές εκ των Υποθέσεων που εκδικάστηκαν στα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα. β. Η παραδοχή του ότι στη συγκεκριμένη περιοχή της Αν. Μεσογείου η τουρκική ηπειρωτική ακτογραμμή είναι μεγαλύτερη από το συνολικό άθροισμα των τμημάτων ακτογραμμών των ελληνικών νησιών (Κρήτη, Κάσος, Κάρπαθος, Ρόδος) που προβάλλονται στην περιοχή οριοθέτησης, χρήζει συζήτησης, καθόσον το μήκος των αντιστοιχουσών ελληνικών ακτών μπορεί να είναι αθροιστικά μεγαλύτερο, υπό το σκεπτικό ότι όλη η ανατολική πλευρά τους ανήκει στην προς οριοθέτηση περιοχή της Αν. Μεσογείου και όχι στο Αιγαίο. γ. Θα μπορούσε ενδεχομένως, να συζητηθεί και η εξέταση τυχόν εφαρμογής και της προαναφερθείσας μεθόδου της «διχοτόμου γωνίας», αποδίδοντας έτσι περίπου στην Ελλάδα το ήμισυ της μέγιστης δυνατής επήρειας των παραπάνω νησιών και φυσικά αναιρώντας κάθε μαξιμαλιστική αξίωση της Τουρκίας δυτικότερα του 28ου μεσημβρινού στην προς οριοθέτηση περιοχή - ως έχει κατατεθεί από την τελευταία στον Ο.Η.Ε. με το Τουρκολιβυκό Σύμφωνο - καθόσον αντιθέτως θα υφίστατο «άνισο» αποτέλεσμα για την Ελλάδα με πρωτοφανή διαστρέβλωση της γεωγραφίας της περιοχής (δεν είναι δυνατό οι ακτές της Τουρκίας που προβάλλονται νότια να δημιουργούν Α.Ο.Ζ. νοτίως των ακτών της Ρόδου, Κάσου, Καρπάθου, Κρήτης). Με το ίδιο, βέβαια, σκεπτικό, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι και οι ανατολικές ακτές των ανωτέρω ελληνικών νησιών δεν μπορούν εύκολα να δικαιολογήσουν Α.Ο.Ζ. ανατολικότερα του 29ου μεσημβρινού. Εκεί όμως υπεισέρχεται η γεωγραφική θέση του Καστελόριζου, όπου ακόμα και στη δυσμενέστερη περίπτωση που δεν θα θεωρείτο από το δικαιοδοτικό όργανο ως γεωγραφική συνέχεια της αρχιπελαγικής δομής του Αιγαίου, εντούτοις θα παρήγαγε οπωσδήποτε θαλάσσιες οικονομικές ζώνες, κατά παρόμοιο ίσως τρόπο με αυτό των νησιών St. Pierre et Miquelon στην προαναφερθείσα Υπόθεση Διαίτησας, μην ευνοώντας το μέγιστο των ελληνικών αξιώσεων, αλλά οπωσδήποτε ακυρώνοντας τις μαξιμαλιστικές θέσεις της Άγκυρας.

26. Η Υφαλοκρηπίδα και η ΑΟΖ ενός νησιού δεν μπορεί να είναι μικρότερη από το διεθνώς αναγνωρισμένο ανώτατο όριο της Χ.Θ. Ακόμα και αν μόνο μια ζώνη 12νμ δοθεί στα ελληνικά νησιά του Αν. Αιγαίου, η Υφαλοκρηπίδα της Τουρκίας θα είναι σαφώς περιορισμένη. Τότε, η Τουρκία θα λάβει μόνο περίπου το 3 με 4 τοις εκατό της συνολικής έκτασης της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις - Προτάσεις

Από την ανάλυση σχετικά με τη σημασία των νησιαίων εδαφών στις θαλάσσιες οριοθετήσεις και την εφαρμογή στο περιβάλλον της Αν. Μεσογείου, καθίσταται αναγκαία η κατάρτιση ενός στρατηγικού σχεδίου δράσεων για τη χώρα μας, υπό το κάτωθι σκεπτικό προτάσεων πολιτικής:

α. Η Ελλάδα οφείλει, όταν δοθεί η ευκαιρία, να προσφύγει δικαστικώς για την οριοθέτηση των θαλασσίων οικονομικών ζωνών με την Τουρκία, έχοντας εξασκήσει πριν το αναφαίρετο δικαίωμά της για επέκταση της Χ.Θ. από τα 6 στα 12ν.μ., ή τουλάχιστον στα 10ν.μ.. Αν η ελληνοτουρκική διαφορά οδηγηθεί στο Διεθνές Δικαστήριο, υπάρχει πιθανότητα η απόφαση να μην είναι εντελώς σύμφωνη με την ελληνική αξίωση ως προς το μέγιστο της διεκδικούμενης εξ'αυτής περιοχής στην Αν. Μεσόγειο, ενώ στην περίπτωση του Αιγαίου μάλλον θα ευνοούσε σχεδόν απόλυτα τις ελληνικές θέσεις. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η Τουρκία θα έχανε σημαντικό τμήμα των διεκδικήσεων της επί περιοχών θαλάσσιας δικαιοδοσίας.

β. Ανεξάρτητα από τον παραπάνω συλλογισμό και με την εκτίμηση ότι είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί αμοιβαία συμφωνία για προσφυγή στη Χάγη μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, καθόσον από τη μεριά της τελευταίας προτάσσεται διευρυμένη ατζέντα διαφορών - που η ίδια μόνο αποδέχεται ως νομικές διαφορές - απαιτείται να επισπευστούν οι διαδικασίες ερευνών / γεωτρήσεων από ελληνικής πλευράς, σε συνεργασία με εταιρείες των Η.Π.Α. και Γαλλίας, στα βυθοτεμάχια που έχουν προκηρυχθεί ήδη από το 2014 σε διεθνή διαγωνισμό παραχωρήσεων (Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας 2014). Εν λόγω αξιοποίηση των προκηρυχθέντων θαλάσσιων ενεργειακών οικοπέδων θα πρέπει να γίνει σε συνεργασία και με την Αίγυπτο στο νοτιοανατολικό κομμάτι αυτών, ως προκύπτει και από την πρόσφατη Ελληνοαιγυπτιακή Συμφωνία Οριοθέτησης Α.Ο.Ζ.

γ. Οι παραπάνω κινήσεις πρέπει να πλαισιωθούν με την επίτευξη συμφωνίας για επέκταση της οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. Ελλάδος-Αιγύπτου και ανατολικότερα του 28ου ήτοι δυνατόν, ενώ απαιτείται για λόγους ενίσχυσης του διαπραγματευτικού και γεωπολιτικού πλεονεκτήματος έναντι της Τουρκίας να επιτευχθεί Συμφωνία Οριοθέτησης Α.Ο.Ζ. μεταξύ Ελλάδος-Κύπρου, με προσεκτικό σχεδιασμό και συνεννόηση με την Αίγυπτο, ώστε να μη θίγονται τα δικαιώματα της τελευταίας. Πριν από τα παραπάνω, όμως, θα πρέπει να κατατεθούν στον Ο.Η.Ε. οι συντεταγμένες των θαλασσίων ζωνών κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας μας, ως ακριβώς το έχει πράξει ήδη η Τουρκία.

Στο πλαίσιο των παραπάνω προτάσεων, η σημασία των νησιών μας έχει καταλυτικό ρόλο, ούσα άμεσα συνυφασμένη με το βασικότερο παράγοντα των θαλασσίων οριοθετήσεων, που είναι η «γεωγραφία». Ο παράγοντας γεωγραφία, ως κρίσιμη δυνατότητα για το εθνικό συμφέρον στην περιοχή της ελληνικής επικράτειας και στην Ν.Α. Μεσόγειο, ακούει στα ονόματα Κρήτη-Κάρπαθος-Κάσος-Ρόδος και, φυσικά, στο Καστελόριζο. Η γεωγραφική θέση των νησιών μας, και δη των προαναφερθέντων, είναι εξόχως ευνοϊκή για εθνικά μας συμφέροντα, αποτελώντας το Κέντρο Βάρους των προσπάθειών μας.

Συνεπώς, από ελληνικής πλευράς θα πρέπει συνεχώς να υποστηρίζεται ότι τα εν λόγω νησιά είναι η συνέχεια της γεωγραφικής και διοικητικής ενιαίας αλυσίδας του Αιγαίου «Αρχιπελάγους». Η θέση αυτή απαιτείται να πλαισιώνεται με τις κατάλληλες στρατηγικές εξωτερικής πολιτικής. Αυτό αποτελεί εθνικό καθήκον και το επιβάλλει η γέφυρα ελληνισμού μεταξύ Ελλάδος και Κύπρου στην Αν. Μεσόγειο.

Βιβλιογραφία

Συμβάσεις - Επίσημα Έγγραφα - Αποφάσεις
Δικαιοδοτικών Οργάνων Κυβερνητικά.

Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone, 17 February 2003.

Case concerning delimitation of the maritime boundary in the Gulf of Maine area, (Canada/United States of America), ICJ, Judgment of 12 October 1984, Merits.

Case concerning maritime delimitation in the area between Greenland and Jan Mayen (Denmark v. Norway), ICJ, Judgment of 14 June 1993.

Case concerning the Delimitation of Maritime Areas between Canada and the French Republic - St. Pierre et Miquelon Arbitration (France-Canada), 1992, 31 ILM 1145.

Dispute concerning delimitation of the Maritime Boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal, (Bangladesh / Myanmar), Case No 16, Judgment, ITLOS, 14 March 2012.

United Nations Convention on the Law of the Sea, (UNCLOS), Done on 10 December 1982 in Montego Bay, Jamaica, Entered into force on 16 November 1994.

Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v Ukraine), Merits, Judgment, ICJ decision No. 2009/9, 3 February 2009.

Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica v. Nicaragua), Summary of the Judgment, ICJ, 2 February 2018.

Memorandum of Understanding Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord-State of Libya on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean, Istanbul, 27 Nov 2019.

PCA (Permanent Court of Arbitration), Case No 2013-19, *Award of the Arbitral Tribunal in the matter of the South China Sea Arbitration, Between the Republic of the Phillipines and the People's Republic of China*, 12 July 2016

PCA (Permanent Court of Arbitration), *Judicial and Similar Proceedings: France-United Kingdom: Arbitration on the Delimitation of the Continental Shelf, International Legal Materials*, Decision of June 30, 1977.

Permanent Mission of Greece to the UN, Ref. 389/New York, 20 Feb 2013.

Permanent Mission of Greece to the UN to President of the Security Council, Ref No. 90.2.2/3065/New York, 9 Dec 2019.

Permanent Mission of Greece to the UN to Secretary-General, Ref.No. 90.2.2/3064, Ref.No. 90.2.2/3064/New York, 9 Dec 2019

Republic of Cyprus, Ministry of Foreign Affairs, Note Verbale/Ref. 06.23.001/New York, 4 May 2019.

Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v Colombia), Judgment, ICJ Reports (2012).

UN, *Law of the Sea Bulletin*, No 79, 2013, p. 14 (Greece: Law No. 2289/1995 "On Prospecting, Exploration and Exploitation of Hydrocarbons and Other Provisions", as amended by Law No. 4001/2011).

UN, A/74/727/2 March 2020, Letter dated 27 February 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General.

UN, A/74/757/18 March 2020, Letter dated 18 March 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General.

Υπουργείο Εξωτερικών Ελληνικής Δημοκρατίας, *Συμφωνία μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου για την Οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης μεταξύ των δύο Κρατών*, Κάιρο, 6 Αυγ 2020)

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία / Αρθρογραφία - Συνέδρια

Ιωάννου Κ. και Στρατή Α., *Δίκαιο της Θάλασσας*, Β' Έκδοση, Σάκκου-λας, Κομοτηνή, 2000.

Ροζάκης, Χ., 1923-1987 Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, *Το Διεθνές Νομικό Καθεστώς του Αιγαίου Πελάγους και η Ελληνοτουρκική Κρίση. Τα Διμερή και τα Διεθνή Θεσμικά Ζητήματα*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1988,

Ρούκουνας Ε., *Διεθνές Δίκαιο, Σχέσεις Διεθνούς και Εσωτερικού Δικαίου. Τρόποι Παραγωγής του Διεθνούς Δικαίου*, τ. Ι, Εκδόσεις Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.

Σιούσιουρας Π. και Χρυσοχού Γ., *Γεωγραφία της Ενέργειας: Ενεργειακοί Ανταγωνισμοί και ΑΟΖ στην Ανατολική Μεσόγειο*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2017.

Χρυσοχού Γ., *Γεωπολιτικοί Ανταγωνισμοί και Οριοθετήσεις Θαλασσίων Ζωνών στην Νοτιοανατολική Μεσόγειο*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Χίος, Ιούνιος 2015.

Χρυσοχού Γ., «Η Οριοθέτηση της ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδος, Αιγύπτου και Κύπρου υπό το πρίσμα του Διεθνούς Δικαίου», στην ημερίδα *Τα Εθνικά Συμφέροντα υπό τον Πυλώνα του Διεθνούς Δικαίου*, ΑΔΙΣΠΟ, Θεσσαλονίκη, 20 Δεκ 2018.

Χρυσοχού Γ. και Δαλακλής Δ., «Ανακήρυξη Κυπριακής Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ) και το Δίκαιο της Θάλασσας» (2012), *Nausivios Chora - A Journal of Naval Sciences and Technology*, Volume 4/2012 (ISSN:1791-4469), Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, Πειραιάς, Δεκ 2012, σελ. 245-263.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία / Αρθρογραφία - Συνέδρια

Charney J. I., «Rocks that cannot sustain Human Habitation», 96 AJIL 863, 2000.

Chrysochou G. & Dalaklis D., «Offshore Energy Exploration Activities and the Exclusive Economic Zone Regime: A case study of the Eastern Mediterranean Basin», Nantes University, *Wealth and Miseries of the Oceans: Conservation, Resources and Borders*, Human Sea Program of the European Research Council - European Commission, June 2018, ISBN: 978-8417279-02-08, pp. 137-173.

Chrysochou G. & Siousiouras P., «Maritime Delimitations in the Context of Recent Jurisprudence and the Greek-Turkish Issues», *A38 Journal of International Law*, July-September 2013, 2(2) A38JIL, pp.112-140.

Churchill R., «The Greenland - Jan Mayen case and its significance for the international law of maritime boundary delimitation», 9 *The International*

Journal of Marine and Coastal Law, 1994

Evans Malcolm D., «Maritime delimitation and expanding categories of relevant circumstances», *International and comparative law quarterly*, (London) 40(1) January 1991.

Francalanci G. and Scovazzi T. (eds), *Lines in the Sea*, Martinus Nijhoff, 1994.

Jayawardene H., *The Regime of Islands in International Law*, Martinus Nijhoff. Dordrecht, 1990.

Kwiatkowska B., «Equitable maritime boundary delimitation: a legal perspective», *International journal of estuarine and coastal law*, (London) 3(4) November 1988.

Siousiouras P. and Chrysochou G., «The Aegean Dispute in the Context of Contemporary Judicial Decisions on Maritime Delimitation», *Laws Journal*, Vol 3, no.1, Basel, Switzerland, ISSN 2075-471X, 2014.

Επίσημοι Ιστότοποι - Ηλεκτρονικός Τύπος

Ο χάρτης της συμφωνίας Ελλάδας - Αιγύπτου για την ΑΟΖ: Πώς ακυρώνεται το τουρκολιβικό Μνημόνιο, διαθέσιμο στο <https://www.cnn.gr/politiki/story/229871/o-xartis-tis-symfonias-elladas-aigyptoy-gia-tin-aoz-pos-akyronetai-to-tourkoliviko-mnimonio>, 6 Αυγ 2020 (πρόσβαση: 10 Νοε 2020)

Συρίγγος Α., Μύθοι και πραγματικότητα για τη συμφωνία Ελλάδος-Ιταλίας για την οριοθέτηση της ΑΟΖ του Ιονίου. Τι «μαρτυρά» σχετικός ο χάρτης, διαθέσιμο στο <https://slpress.gr/ethnika/aoz-elladas-italias-mythoi-kai-pragmatikotita-o-chartis-leei-tin-alitheia/>, 13 Ιουνίου 2020 (πρόσβαση: 3 Νοε 2020).

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, *Δεύτερος Διεθνής Γύρος Παραχωρήσεων*, 2014, διαθέσιμο στο <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=875&language=el-GR> (πρόσβαση: 20-01-2020))

Marc Plantegenest et al, Conseil Général de Saint-Pierre et Miquelon, *The French Islands of Saint-Pierre et Miquelon: A case for the construction of a discontinuous juridical Continental Shelf?*, διαθέσιμο στο <http://www.gmat.unsw.edu.au/ablos/ABLOS03Folder/PAPER5-1.PDF>, (πρόσβαση: 15 Ιαν 2020)

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Αντιπλοίαρχος Γεώργιος Χρυσόχου ΠΝ είναι Μάχιμος Αξιωματικός του ΠΝ. Έχει υπηρετήσει σε πλοία επιφανείας (Φ/Γ-ΤΠΚ-Κ/Φ), καθώς και στο Γενικό Επιτελείο Ναυτικού ως Τμηματάρχης Προγραμματισμού Εκπαίδευσης και ως Τμηματάρχης Διεθνούς Δικαίου. Την περίοδο 2016-2017 εκτέλεσε επιτυχώς τα καθήκοντα του Κυβερνήτη στην Κ/Φ ΑΗΤΤΗΤΟΣ και την τρέχουσα περίοδο υπηρετεί ως Κυβερνήτης της Φ/Γ ΚΑΝΑΡΗΣ. Είναι απόφοιτος της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ), έχοντας αποφοιτήσει πρώτος στην εκπαιδευτική σειρά του με βαθμό «ΑΡΙΣΤΑ». Έχει αποκτήσει μεταπτυχιακή εξειδίκευση στις Διεθνείς Σχέσεις και Ασφάλεια από το Πανεπιστήμιο Cranfield του Ηνωμένου Βασιλείου καθώς και διδακτορικό τίτλο σπουδών στο Δίκαιο Θάλασσας και τη Γεωπολιτική από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Ανήκει στο διδακτικό προσωπικό της Ναυτικής Σχολής Πολέμου και της ΣΝΔ, καθώς επίσης διδάσκει σε ακαδημαϊκά προγράμματα Εθνικών Σχολών Ε.Δ., του ΝΑΤΟ και ελληνικών και ξένων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Είναι εθνικός εμπειρογνώμων στο Διεθνή Υδρογραφικό Οργανισμό και το Διεθνή Ναυτιλιακό Οργανισμό. Έχει συγγράψει πλήθος επιστημονικών συγγραμμάτων που έχουν δημοσιευτεί σε Ελλάδα και εξωτερικό, έχοντας συμμετάσχει ως εισηγητής σε ευρύ αριθμό διεθνών συνεδρίων. Ομιλεί άριστα αγγλικά και γαλλικά. Είναι παντρεμένος και έχει δυο κόρες.

Ημερίδα με θέμα: "Το Ενεργειακό Ζήτημα στην Ανατολική Μεσόγειο"

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της 18ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Παρασκευή 18 Δεκεμβρίου 2020, πραγματοποιήθηκε στην έδρα της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου υπό την αιγίδα της Σχολής και του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ημερίδα με θέμα:

«ΤΟ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ»

Η Ημερίδα, όπως τόνισε στην έναρξή της ο Διοικητής Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, αποσκοπούσε στην κατανόηση των διαφόρων πτυχών του ενεργειακού ζητήματος στην Ανατολική Μεσόγειο, οι οποίες είναι απαραίτητο να είναι γνωστές. Η γνώση αυτών βοηθά να κατανοηθούν, αναλυθούν και ίσως να προβλεφθούν οι κινήσεις των διαφόρων δρώντων της περιοχής, οι οποίοι μπορεί να επηρεάσουν τις εξελίξεις και να διευκολύνουν ή να δυσχεράνουν την πατρίδα μας στην υπεράσπιση των συμφερόντων της.

Η διάρθρωση της Ημερίδας είχε δυο μέρη. Το πρώτο μέρος αφορούσε στην έρευνα, στην εξόρυξη και στην εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων, ως μια εμπορική επενδυτική δραστηριότητα, η οποία απαιτεί την κινητοποίηση τεραστίων πόρων που δεν μπορούν να επενδυθούν σε περιβάλλον επισφαλές. Τα θέματα αυτά αναπτύχθηκαν από τον κύριο Τιμολέωντα Κοσμίδη, Επίκουρο Καθηγητή του Αστικού Δικαίου στην Νομική Σχολή του ΑΠΘ, ο οποίος μίλησε για τις συμβάσεις έρευνας εξόρυξης και εκμετάλλευσης των υδρογονανθράκων σε Ελλάδα και Κύπρο, από τον κύριο Νίκο Φαραντούρη Καθηγητή της Ευρωπαϊκής Έδρας Jean Monnet στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς, και επί πολλά έτη νομικό σύμβουλο στην ΔΕΠΑ, ο οποίος μίλησε για το φυσικό αέριο, και τέλος από τον κύριο Παναγιώτη Γκλαβίνη, Καθηγητή της Νομικής Σχολής

στο Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο του ΑΠΘ, ο οποίος μίλησε για τους αγωγούς πετρελαίου και φυσικού αερίου.

Στο 2ο μέρος που αφορούσε το ζήτημα της οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών και ειδικότερα στις τελευταίες εξελίξεις και στο σχετικό νομικό πλαίσιο, το λόγο πήραν ο κύριος Walid Fahmy, Καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου στη Νομική Σχολή του Pharos University της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου, η κυρία Νίκη Αλούπη, Καθηγήτρια του Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Pantheon-Assas της Γαλλίας και τέλος ο κύριος Πέτρος Λιάκουρας, Καθηγητής του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Η Ημερίδα ξεκίνησε με την ιστορία της περιφέρειας της νοτιοανατολικής Μεσογείου, την οποία ανέλυσε η κυρία Άννα Κωνσταντινίδου, Διδάκτωρ του Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης της Νομικής Σχολής Θεσσαλονίκης, ενώ με την ολοκλήρωσή της τοποθετήθηκαν οι κύριοι Ευάγγελος Βενιζέλος, Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, Υπουργός και Βουλευτής και ο κύριος Γεώργιος Κρεμλής, Σύμβουλος του Πρωθυπουργού για θέματα ενέργειας και περιβάλλοντος, Διευθυντής ε.τ. της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις εισηγήσεις των ομιλητών και την συζήτηση που ακολούθησε, σε γενικές γραμμές, μπορούν να συνοψισθούν στα κάτωθι:

1. Η ενεργειακή διπλωματία στη Διεθνή Βιομηχανία του Πετρελαίου από τα μέσα του 20ου αιώνα δρα καταλυτικά στις διεθνείς σχέσεις καθώς και στην ανάδειξη νέων δυνάμεων παγκοσμίως.
2. Από μόνος του ο ορυκτός πλούτος δε μπορεί να αλλάξει μία χώρα παρά μόνο εάν αυτή διαθέτει ισχυρούς θεσμούς.
3. Δεν θα πρέπει στη χώρα μας να θέσουμε τον διαμοιρασμό και την εκμετάλλευση του όποιου ορυκτού πλούτου υπάρχει και μπορεί να τύχει εκμετάλλευσης, να αποτελέσει το πρόσχημα για εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας.
4. Όταν μία δύναμη δεν επιθυμεί να περάσει κάποιος αγωγός από ένα συγκεκριμένο έδαφος, προσπαθεί να αποσταθεροποιήσει το έδαφος. Όταν μία δύναμη επιθυμεί να περάσει ο αγωγός από ένα συγκεκριμένο έδαφος, προσπαθεί να σταθεροποιήσει τη συγκεκριμένη περιοχή.
5. Μία χώρα είναι υποχρεωμένη να εξασφαλίσει ασφαλές περιβάλλον προς την ιδιωτική εταιρεία εξόρυξης υδρογονανθράκων στην αντίστοιχη περιοχή και όχι το αντίθετο.
6. Οι αγωγοί κατασκευάζονται από μεγάλες εταιρείες, αφού λάβουν τις σχετικές εγγυήσεις από τα ενδιαφερόμενα κράτη.
7. Είναι σημαντική προϋπόθεση η βιωσιμότητα ενός project από την ιδιωτική πρωτοβουλία.
8. Η μεγάλη οικονομική και ρυθμιστική στήριξη που απολάμβαναν τα έργα των υδρογονανθράκων και τις τελευταίες δεκαετίες το φυσικό αέριο, αρχίζει να μετακινείται προς πιο εναλλακτικές πηγές ενέργειας.

9. Την ακύρωση στο Τουρκολιβυκό μνημόνιο μπορεί να επιφέρουν μόνον τα συμβαλλόμενα μέρη.

10. Υπάρχει η θεωρία της περικύκλωσης, δηλαδή ότι είναι επείγον και εξ ορισμού λυσιτελής η Ελλάδα να οριοθετήσει πάση θυσία με όλες τις άλλες χώρες και να μείνει εκτός μόνον η Τουρκία.

11. Το Υδρογόνο και οι υπόλοιπες Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) αποτελούν το μεγάλο διακύβευμα στο πεδίο της ενέργειας στο μέλλον.

12. Στο άμεσο μέλλον θα πρέπει να διατεθούν κονδύλια για το Υδρογόνο και τις υπόλοιπες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας - η Ελλάδα έχει ήλιο, έχει αέρα και ειδικά στα νησιά μας έχει την ενέργεια από τα κύματα - παρά για συμβατικά ορυκτά καύσιμα τα οποία έχουν ημερομηνία λήξης και όλα αυτά αν είναι δυνατόν να γίνουν με ευρωπαϊκή ταυτότητα (European label).

13. Η ενέργεια βρίσκεται στον πυρήνα των εξωτερικών σχέσεων, της εθνικής κυριαρχίας και της άσκησης της εξωτερικής πολιτικής.

14. Η ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού ταυτίζεται με τη διαφοροποίηση των πηγών ενέργειας, έτσι ώστε η Ε.Ε. και η Ευρωπαϊκή αγορά να μην είναι εξαρτημένοι και εν τέλει ευάλωτοι από έναν ή από συγκεκριμένους μόνο προμηθευτές.

15. Στο πλαίσιο μιας συμβιβαστικής και προσεκτικής λύσης που προσπαθεί συνήθως να δώσει το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, δεν είναι απίθανο να γίνει δεκτό το επιχείρημα μιας μειωμένης επήρειας κάποιων από τα πιο μικρά νησιά, στον καθορισμό ΑΟΖ.

16. Με την Ελληνοαίγυπτιακή συμφωνία, τεκμηριώνεται και η νομική διαφορά καθώς για την ίδια γεωγραφική περιοχή έχουμε δύο συμφωνίες, μεταξύ δύο διαφορετικών ζευγών συμβαλλομένων κρατών. Είναι λοιπόν βέβαιο, ότι σε δεδομένη χρονικά στιγμή, να απαιτηθεί η νομική επίλυση της διαφοράς.

17. Από την συμφωνία μερικής οριοθέτησης εξάγονται τα κάτωθι συμπεράσματα:

α. Κάθε άλλο κράτος στην περιοχή δεν αποκλείεται από την οριοθέτηση.

β. Ούτε η Αίγυπτος, ούτε η Ελλάδα θα ήταν δυνατόν να προχωρήσουν σε συμφωνία μεμονωμένα με την Τουρκία, χωρίς τη συμμετοχή του άλλου συμβαλλόμενου κράτους.

γ. Ελλάδα και Αίγυπτος δεν μπορούν να αποκλείσουν την Τουρκία από μία συμφωνία από τον 28ο μέχρι τον 30ο μεσημβρινό και ανατολικά αυτού, όπου οι ακτές των τριών αυτών κρατών είναι επικαλυπτόμενες.

Την ημερίδα έκλεισε ο Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, ο οποίος ευχαρίστησε θερμά όλους τους εμπλεκόμενους.

Ημερίδα με θέμα: "Νέες Τεχνολογίες και Διαλειτουργικότητα στις Εφαρμογές Στρατιωτικού Ενδιαφέροντος"

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της 18ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Τρίτη 26 Ιανουαρίου 2021, πραγματοποιήθηκε στην έδρα της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου υπό την αιγίδα της Σχολής και του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ημερίδα με θέμα:

«ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ»

Η Ημερίδα, όπως τόνισε στην έναρξή της ο Διοικητής Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, αποσκοπούσε στην διερεύνηση του ερωτήματος σε ποιο βαθμό η τεχνολογία επηρεάζει τη διεξαγωγή του πολέμου. Η γνώση αυτών βοηθά στην κατανόηση της άμεσης διασύνδεσης που υφίσταται μεταξύ της Υψηλής Στρατηγικής και της Τεχνολογίας καθώς επίσης και στην ικανότητα αντίληψης του διεθνούς περιβάλλοντος και των ριζικών αλλαγών που επιφέρουν οι τεχνολογικές καινοτομίες ακόμη και στον ίδιο τον χαρακτήρα του πολέμου.

Η διάρθρωση της Ημερίδας είχε δυο μέρη. Το πρώτο μέρος αφορούσε στην Σύγχρονη Τεχνολογία και τις Εφαρμογές στις ΕΔ. Τα θέματα αυτά αναπτύχθηκαν από τον κύριο Κύρο Υάκινθο Καθηγητή του ΑΠΘ, ο οποίος

μίλησε για τις Σύγχρονες Σχεδιαστικές Τάσεις Μη-Επανδρωμένων Αεροχημάτων, από τον Αντισμήναρχο (ΜΑ) Δημήτριο Παναγιωτόπουλο ο οποίος μίλησε για τις Δυνατότητες των Σύγχρονων UAV's, από τον Αντιπλοίαρχο (ε.α.) Παναγιώτη Αλούρδα ναυπηγό, ο οποίος μίλησε για τις Σύγχρονες Ναυπηγικές Τάσεις και την Αξιοποίηση από τις ΕΔ και τέλος από τον κύριο Μιχαηλίδη Νικόλαο Καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο οποίος μίλησε για τις Διεργασίες και την Τεχνολογία των Προηγμένων Υλικών.

Στο 2ο μέρος που αφορούσε στις Τεχνολογικές Εξελίξεις στις ΕΔ υπό το Πρίσμα της Διαλειτουργικότητας, το λόγο πήραν ο κύριος Καραγιαννίδης Γεώργιος Καθηγητής του ΑΠΘ ο οποίος μίλησε για τα Συστήματα Επικοινωνιών - Διαλειτουργικότητα, ο Αντιπλοίαρχος Γεώργιος Μαντζούρης ΠΝ ο οποίος μίλησε για τις Σύγχρονες Στρατιωτικές Επικοινωνίες, ο κύριος Συμεωνίδης Αντρέας καθηγητής του ΑΠΘ για την Τεχνητή Νοημοσύνη και Διαλειτουργικότητα και τέλος ο Πλωτάρχης Νικόλαος Μυριούνης ΠΝ για την Διαλειτουργικότητα στις ΕΔ.

Οι διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις εισηγήσεις των ομιλητών και την συζήτηση που ακολούθησε, σε γενικές γραμμές, μπορούν να συνοψισθούν στα κάτωθι:

1. Η Τεχνητή Νοημοσύνη (AI) αναμένεται να έχει σημαντική επίδραση σε πολλούς διαφορετικούς τομείς περιλαμβανομένων των στρατιωτικών εφαρμογών στο άμεσο μέλλον.
2. Η τεχνολογία είναι ένα εργαλείο και η τεχνητή νοημοσύνη ένα εξελεγμένο εργαλείο το οποίο έχει πάρα πολλές προεκτάσεις στις μελλοντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις. Το σημαντικό θέμα όμως είναι η σωστή διαχείριση της τεχνολογίας, συνυπολογίζοντας τα θέματα ασφαλείας και ηθικής που προκύπτουν.
3. Ο συνδυασμός εφαρμογών AI με την παγκόσμια δικτύωση θα επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην καθημερινότητα των ανθρώπων (πχ αυτόνομη οδήγηση).
4. Υφίσταται στην Ελλάδα επαρκές ανθρώπινο δυναμικό για την σχεδίαση επιχειρησιακού UAV.
5. Απαιτείται επιπλέον χρηματοδότηση και σύνδεση με την βιομηχανία καθώς και τους τελικούς χρήστες για την κατασκευή και παραγωγή εμπορικών και στρατιωτικών μοντέλων.
6. Τα UAV θα έχουν σημαντικό ρόλο στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στο άμεσο μέλλον, αλλάζοντας το επιχειρησιακό περιβάλλον και τον τρόπο που επιχειρούν.
7. Οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις χρειάζονται μεγάλο αριθμό UAVs διαφορετικών κατηγοριών για να καλύψουν τις επιχειρησιακές τους ανάγκες.

8. Στο μέλλον διαφαίνεται ότι θα υπάρξουν UAVs ή/και σμήνη Μη-Επανδρωμένων Αεροχημάτων με μειωμένη εξάρτηση από χειριστή για την εκτέλεση συγκεκριμένων αποστολών με χρήση δυνατοτήτων AI.
9. Οι τακτικές σμήνους UAVs θα προσθέσουν μια νέα παράμετρο στο επιχειρησιακό περιβάλλον.
10. Η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών 5G αποτελεί μονόδρομο των ολοένα και αυξανόμενων απαιτήσεων για μετάδοση δεδομένων.
11. Η μαζική διασύνδεση συσκευών και οι ολοένα αυξανόμενες αναλύσεις στην μετάδοση εικόνας αναμένονται να αυξήσουν περαιτέρω την ζήτηση για μεγάλο όγκο δεδομένων.
12. Το Πολεμικό Ναυτικό επιδιώκει να αναπτύξει ένα κεντρικό ενιαίο σύστημα επικοινωνιών το οποίο θα είναι επεκτάσιμο ώστε να εξασφαλίζει την πληροφοριακή υπεροχή στην περιοχή επιχειρήσεων.
13. Η χρήση του δικτύου 5G σε συνδυασμό με ρομποτικά μη-επανδρωμένα σμήνη έχει σημαντικά πλεονεκτήματα καθώς δημιουργούνται οργανωμένοι σχηματισμοί με βάση τις αρχές συγκρότησης σμήνους με τη χρήση και τη συνεργασία πολλών και σχετικά φθηνών ρομπότ - UAV σε σύγχρονα πεδία μάχης και μελλοντικά διαφαίνεται η εν μέρει αντικατάσταση των σχηματισμών των αεροσκαφών και πολλών από τα σύγχρονα πυραυλικά συστήματα.
14. Η συμβολή των τεχνολογιών 5G αποδεικνύεται καθοριστική για την εξέλιξη των σύγχρονων τηλεπικοινωνιακών συστημάτων.
15. Τα δίκτυα 5G προσφέρουν αυξημένο εύρος ζώνης συχνοτήτων, αξιόπιστη αποστολή μεγάλου όγκου ποικίλων δεδομένων, σημαντική δια-συστηματική ατρωσία και υψηλή ταχύτητα απόκρισης.
16. Ειδικότερα, σε επίπεδο στρατιωτικών τηλεπικοινωνιακών εφαρμογών απαιτείται, επιπρόσθετα, η εξασφάλιση προσαρμοζόμενης εμπιστευτικότητας και αυξημένης αντοχής σε ηλεκτρομαγνητικές παρεμβολές.
17. Η πρόοδος και καθιέρωση των συστημάτων 5G εξαρτάται άμεσα από το είδος και τη δομή των κεραιών εκπομπής και λήψης.
18. Οι ενδό-συστηματικές παρεμβολές και οι κυβερνοεπιθέσεις αποτελούν τις κύριες αιτίες προβληματισμού κατά τη σχεδίαση προηγμένων κεραιών για συστήματα 5G.

Τέλος την ημερίδα έκλεισε ο Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, ο οποίος ευχαρίστησε θερμά όλους τους εμπλεκόμενους.

"Συγκρότηση Διυπηρεσιακού (Interagency) Κόμβου Πληροφοριών στη Θράκη για Αντιμετώπιση Υβριδικών και Ασύμμετρων Απειλών"

του Αντισμηνάρχου (ΜΑ) Γεώργιου Τσαντίδη, Σπουδαστή 17ης ΕΣ της ΑΔΙΣΠΟ

Εισαγωγή

Με τη συνθήκη της Λωζάννης το 1923 συμφωνήθηκε, μεταξύ της Ελλάδος και της Τουρκίας, να ανταλλάγουν υποχρεωτικά Τούρκοι υπήκοοι ελληνικού Ορθοδόξου θρησκειύματος που κατοικούσαν στα τουρκικά εδάφη, με Έλληνες υπηκόους μουσουλμανικού θρησκειύματος, που κατοικούσαν σε ελληνικά εδάφη. Της ανταλλαγής εξαιρέθηκαν οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

Έτσι προέκυψε να υπάρχει στην Τουρκία Ελληνική μειονότητα και στην Ελλάδα, στην περιοχή της Δυτ. Θράκης Μουσουλμανική μειονότητα - τονίζεται «μουσουλμανική», όπως αναφέρεται στη συνθήκη της Λωζάννης - η σύνθεση της οποίας δεν ήταν, ούτε είναι ομοιογενής, αποτελούμενη από τουρκογενείς, Πομάκους και Ρομά.

Συμπεριφορά Τουρκίας και Ελλάδος στις Μειονότητες Στόχοι της Τουρκίας

Η Τουρκία από την επομένη της υπογραφής της συνθήκης της Λωζάννης, εφάρμοσε εναντίον της ελληνικής μειονότητας πολιτική, που στόχευε στην εκδίωξη των ελλήνων από το έδαφός της. Με βάρβαρα μέτρα, από το 1923 μέχρι το 1964-67, εξουθένωσε και εκδίωξε τον ελληνισμό από την Κωνσταντινούπολη και τα δύο νησιά Ίμβρο και Τένεδο, για τα οποία προβλεπόταν να ισχύει καθεστώς ειδικής τοπικής αυτοδιοίκησης.

Σήμερα, από την εύρωστη οικονομικά και πολιτιστικά ελληνική μειονότητα της Πόλης, έχουν απομείνει περί τους 2.500 ομογενείς και το Πατριαρχείο, για να θυμίζουν και μόνο την πάλαι ποτέ ένδοξη κυριαρχία του εκεί ελληνισμού, στα δε δύο νησιά ζουν περίπου 500 έλληνες (Βακαλόπουλος, 2000).

Στη Δυτ. Θράκη η μουσουλμανική μειονότητα πληθυσμιακά ευρίσκεται περίπου στα ίδια επίπεδα του 1923.

Και ενώ η Ελληνική Πολιτεία δεν έκανε διάκριση σε χριστιανούς και μουσουλμάνους πολίτες στη Θράκη και πήρε κάθε μέτρο, ώστε οι μουσουλμάνοι να αισθάνονται ισότιμοι πολίτες αυτής της χώρας και να ζουν σε περιβάλλον ασφάλειας, η Τουρκία δεν αρκέστηκε στην πολιτική που εφάρμοσε για τον ξεριζωμό των Ελλήνων από το έδαφός της. Προσπαθεί να αναμειγνύεται στα εσωτερικά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη και να υποδαυλίζει δια των οργάνων της ενέργειες για συνεχείς απαιτήσεις. Ενισχύει μου-

σουλμανικούς συλλόγους, όργανα του Τουρκικού προξενείου Κομοτηνής, οι οποίοι σύλλογοι προβάλλουν διεθνώς «Δυτικοθρακικά δικαιώματα» και καλ-λιεργεί έντεχνα, διαμέσου πολυάριθμων τουρκικών συλλόγων του εξωτερικού της ιδέας της ύπαρξης στη Δυτ. Θράκη Τουρκικής μουσουλμανικής κοινότη-τας. Κύριος στόχος της είναι η συνδιοίκηση-αυτονόμηση της Δυτ. Θράκης και προς αυτή την κατεύθυνση έχει αναληφθεί παγκόσμια προπαγανδιστική εκστρατεία να καταγγέλλει «αδικίες», που βιώνουν οι μουσουλμάνοι στη Θράκη και να παρουσιάζει επιχειρήματα, που διαστρεβλώνουν την πραγματι-κότητα και δημιουργούν λαθεμένες εντυπώσεις (Βακαλόπουλος, 2000).

Οι προσπάθειες της Τουρκίας στην επιδίωξη του στόχου αυτού είναι συνεχείς και εντάσσονται στην προώθηση της πολιτικής που επιδιώκει. Ο Αχμέτ Νταβούτογλου (Davutoglu, 2010), εκφραστής της πολιτικής της σύγ-χρονης Τουρκίας, μιλά καθαρά όσον αφορά τη Δυτ. Θράκη: «Αποτελεί την πύλη επέκτασης της Τουρκικής Νεοθωμανικής επιρροής στη Βαλκανική. Επί-σης, αποτελεί μέρος της ζώνης ασφαλείας που δημιουργήθηκε στην Ανατολι-κή Θράκη κατά τη διάρκεια του «ψυχρού πολέμου» και η οποία πρέπει να επε-κταθεί δυτικότερα με πολυμερείς και διμερείς συμφωνίες που θα συναφθούν σε βαλκανικό επίπεδο.»

Διαφορές στο Γεωπολιτικό Δυναμικό Ελλάδος - Τουρκίας

Οι ελληνικές κυβερνήσεις για να διατηρείται «καλό κλίμα» ανάμεσα στα δύο κράτη ανέχθηκαν στην περιοχή της Θράκης, συμπεριφορές της Τουρ-κίας, που πολλές φορές άγγιζαν τα όρια της προσβολής και της αξιοπρέπειας της χώρας μας (Βακαλόπουλος, 2000). Και δικαιολογημένα στους συμπατριώ-τες μας, ιδιαίτερα στους χριστιανούς κατοίκους της Θράκης, πλανώνται ερω-τήματα, όπως:

Γιατί ανεχθήκαμε τη συνεχή παραβίαση εκ μέρους της Τουρκίας των όρων της συνθήκης της Λωζάννης;

Ήμαστε τόσο αδύναμοι, ώστε να υποκύπτουμε στις απαιτήσεις της Τουρκίας;

Υπήρχε ή υπάρχει διαφορά στο γεωπολιτικό δυναμικό της χώρας μας έναντι της Τουρκίας, που «αναγκάζει» τη χώρα μας να ανέχεται τις προκλητι-κές ενέργειες της Τουρκίας; (Να σημειώσουμε ότι ως γεωπολιτικό δυναμικό (Κονδύλης, 2004) ορίζεται η ιστορικοκοινωνική παρουσία ενός συλλογικού υποκειμένου, που με την πολιτική και λοιπή δυναμική γεμίζει ορισμένο γεω-γραφικό χώρο. Το οικονομικό μέγεθος μιας χώρας, η γεωπολιτική του θέση και το δημογραφικό δυναμικό της, ορίζουν το γεωπολιτικό δυναμικό της.)

Η διαφορά ανάμεσα στο γεωπολιτικό δυναμικό των δύο χωρών είναι:

1. Ότι στη μεν Ελλάδα αφότου το Έθνος, το οποίο πριν ακόμη από τη δημιουργία του Ελληνικού κράτους εκτεινόταν σε μια ευρεία περιοχή εκτός του σημερινού κράτους, συνέπεσε με το Κράτος, δεν υπάρχουν ζωτικοί ιστο-ρικοί και πολιτικοί στόχοι έξω από τα σύνορά της. Οι στόχοι έχουν περιοριστεί σε μια παθητική αυτοσυντήρηση, ενώ η Τουρκία κοιτάζει αδιάκοπα έξω από τα

σύνορά της, μέσα σε ευρύτατους χώρους, προς τους οποίους την ωθούν πολύ νωπές και ενεργές ηγεμονικές μνήμες καθώς και ζωντανές ακόμα φυλετικές, γλωσσικές και ιστορικές συγγένειες (Κονδύλης, 2004).

2. Στην Ελλάδα η δημογραφική απίσχναση έχει καταστεί ενδημικό φαινόμενο, με ήδη αισθητές συνέπειες για την οικονομία και την άμυνα, ενώ στην Τουρκία ο πληθυσμός αυξάνεται τουλάχιστον κατά 2% το χρόνο και δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι η πληθυσμιακή πίεση συντείνει στην απογείωση της εκβιομηχάνισης και της οικονομικής ανάπτυξης (Κονδύλης, 2004).

Πριν 100 χρόνια οι δύο χώρες είχαν συγκρίσιμα γεωπολιτικά δυναμικά. Το 1928 η Ελλάδα είχε 6.204.684 κατοίκους και η Τουρκία 13.648.000 κατοίκους (Κονδύλης, 2004). Σήμερα η σχετική ισορροπία που υπήρχε έχει ανατραπεί. Η Τουρκία παρακολουθεί την εξέλιξη των παραγόντων, που καθορίζουν το γεωπολιτικό δυναμικό της χώρας μας και προσπαθεί να επωφεληθεί από τις όποιες αδυναμίες μας, ώστε να προωθήσει τα σχέδιά της.

Ειδικά στη Θράκη, οι συνεχείς προσπάθειές της αποσκοπούν στη χειραγώγηση της μουσουλμανικής μειονότητας, ώστε να τη χρησιμοποιήσει ως «Δούρειο Ίππο» όταν κρίνει κατάλληλες τις συνθήκες. Με την καθοδήγηση των οργάνων της, είναι δυνατόν να προκαλέσει «υβριδικές» ή «ασύμμετρες» απειλές στη Θράκη, που θα στοχεύουν στην αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας και την εφαρμογή της συνδιοίκησης.

Υβριδικές - Ασύμμετρες Απειλές στη Θράκη

Υβριδική απειλή, υβριδικός πόλεμος εφαρμόζεται, κυρίως, για την αποσταθεροποίηση κρατών και είναι μια στρατιωτική στρατηγική, η οποία συνδυάζει στοιχεία συμβατικών επιχειρήσεων μη συμβατικού πολέμου, όπως επίσης και κυβερνοπολέμου. Περιλαμβάνει τον εκφοβισμό των πολιτών, την παραπληροφόρηση, την προπαγάνδα, τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Αποβλέπει στην αποδιοργάνωση του αντιπάλου κράτους, στη δημιουργία πανικού, με σκοπό να εκμεταλλευτεί τα κενά στην άμυνα της χώρας, ώστε να επιτευχθεί η αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης και του κράτους.

Ασύμμετρες απειλές, ασύμμετρος πόλεμος θεωρείται ο πόλεμος, που διενεργείται από οργανωμένες μη συμβατικές ομάδες. Βασίζεται στην αναίρεση των κανόνων του δικαίου και του δικαίου του πολέμου, ενώ χρησιμοποιεί μέσα τα οποία προκαλούν δυσανάλογα μεγάλους αποτελέσματα στον αντίπαλο. Ο φορέας της ασύμμετρης απειλής στοχεύει στην ψυχολογική αποδυνάμωση των μελών της κοινωνίας-στόχου, όσο και στην οργανωτική αποσύνθεση του κράτους. Σκοποί που εξυπηρετούνται είναι είτε ιδεολογικοί ενδοκρατικών δρώντων, είτε με στόχο ανακατατάξεις στη διεθνή τάξη και στις ισορροπίες ισχύος και συμφερόντων, με κύρια επιδίωξη την πρόκληση ζημιών δυσανάλογων με τα μέσα που χρησιμοποιούν.

Στην περιοχή της Θράκης η Τουρκία έχει καταφέρει, με τη δράση του προξενείου της στην Κομοτηνή, να δημιουργήσει ερείσματα που μπορεί να

χρησιμοποιήσει για την πρόκληση απειλών και αντιδράσεων από τη μουσουλμανική μειονότητα, που να αμφισβητούν την ελληνική κυριαρχία:

α. Όταν η ελληνική διοίκηση αποφασίσει αλλαγές στην εκπαίδευση των μουσουλμανοπαίδων, ιδίως αν θιγεί η υποχρεωτική διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας στους μαθητές Πομάκους και Ρομά.

β. Όταν αποφασίσουν να διεκδικήσουν αλλαγές στη δημόσια διοίκηση στην περιοχή της Θράκης, σύμφωνα με τα όσα καλλιεργούν και προπαγανδίζουν στους μουσουλμάνους, όπως:

1. Οι κρατικές υπηρεσίες να στελεχωθούν με άτομα της μειονότητας σε αναλογία με τον πληθυσμό της.

2. Το σύνολο των εγγράφων και των αποφάσεων, που αφορούν τη Θράκη να γράφονται σε δύο γλώσσες (ελληνικά και τουρκικά).

3. Η επικοινωνία του κράτους με τους πολίτες, να γίνεται στις δύο γλώσσες και τα μέλη της μειονότητας θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν την τουρκική γλώσσα στο δημόσιο λόγο, το ίδιο και οι εκλεγμένοι μουσουλμάνοι βουλευτές στην ελληνική βουλή.

4. Κατάργηση του εκλογικού νόμου, που ορίζει ότι για την είσοδο ενός κόμματος στη βουλή θα πρέπει να λάβει στις εκλογές το 3% του εκλογικού σώματος. Τη μορφή της «απειλής» η Τουρκία θα την καθορίσει αναλόγως του στόχου που θα επιδιώξει τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή που θα επιλέξει, που συνήθως θα αποβλέπει, είτε να πετύχει ακόμη κάποια παραχώρηση από την ελληνική πολιτεία, είτε να ματαιώσει κάποιο διοικητικό μέτρο του κράτους και πάντα να στοχεύει στην πρόκληση εντυπώσεων στην κοινή γνώμη. Η «απειλή» μπορεί να έχει τη μορφή ειρηνικής ή δυναμικής διαμαρτυρίας της μουσουλμανικής μειονότητας. Σε κάθε περίπτωση ένα σημαντικό μέρος της μειονότητας, δεν επιθυμεί και δεν συμφωνεί να μετάσχει σε οργανωμένες «απειλές», όμως θα αναγκαστεί από την τρομοκρατική πίεση που δέχεται από όργανα του τουρκικού προξενείου.

Ανάγκη Συγκρότησης Κόμβου Πληροφοριών στη Θράκη

Τα «θέλω» της Τουρκίας είναι ατέλειωτα. Αφού ξερίζωσε τον ελληνισμό από το έδαφός της, καταπατώντας τη συνθήκη της Λωζάννης, επικαλείται δικαιώματα και ευαισθησίες για τη μουσουλμανική μειονότητα. Η χώρα μας επί εκατό χρόνια για να συμβάλει στο κλίμα καλής γειτονίας, αλλά και στις προτροπές και παραινέσεις των ισχυρών «φίλων» μας, ανέχθηκε και δεν αντέδρασε στην επεμβατική πολιτική της Τουρκίας στη Θράκη, ούτε στον ξεριζωμό του ελληνισμού από την Τουρκία.

Είναι καιρός πλέον να συνέλθουμε και να αποφασίσουμε πώς θα αποτρέψουμε την πρόκληση απειλών στη Θράκη από αυτούς που έχουν καταφέρει να χειραγωγούν και να κατευθύνουν ένα μεγάλο μέρος της μειονότητας.

Η κοινωνική ασφάλεια μιας περιοχής, μέχρι το πρόσφατο παρελθόν, μπορούσε να εξασφαλιστεί με τις καθιερωμένες υπηρεσιακές δομές. Τις τελευταίες δεκαετίες με τη διασύνδεση της παγκόσμιας κοινότητας και τη μαζική μετακίνηση ανθρώπων, καταργούνται τα φυσικά εμπόδια, η ροή ιδεών και αγαθών είναι εύκολη. Τα άτομα και οι κοινωνίες έρχονται πιο κοντά, διαταράσσεται η κοινωνική συνοχή. Οι κοινωνικές αυτές αλλαγές προκαλούν νέες τρωτότητες και ευπάθειες στο σύστημα ασφαλείας (Μοπον κ.συν., 2018). Διεθνώς έχει διαπιστωθεί ότι οι εντεταλμένες υπηρεσίες για την κοινωνική ασφάλεια και γαλήνη, οι οποίες συνήθως δρουν ανεξάρτητα, πρέπει να συνεργάζονται αρμονικά, υπαγόμενες σε ενιαίο φορέα (Interagency).

Στην περιοχή της Δυτ. Θράκης, όπως έχουμε τονίσει, η Τουρκία επιδιώκει τη διατάραξη της κοινωνικής ασφάλειας για την εξυπηρέτηση δικών της στόχων. Η χώρα μας πρέπει να λάβει τα μέτρα εκείνα, που θα αποτρέψουν τις επιδιώξεις της. Οι υπάρχουσες υπηρεσιακές δομές αδυνατούν να ανταποκριθούν σε μια τέτοια αποστολή. Πρέπει να αποφασίσουμε τη σύσταση μιας ειδικής υπηρεσίας -κόμβος πληροφοριών- με κύρια αποστολή την αποτροπή υβριδικών και ασύμμετρων απειλών στη Δυτ. Θράκη. Για την υλοποίηση των δραστηριοτήτων της υπηρεσίας αυτής προτείνεται η συνεργασία και αλληλεπίδραση των Υπουργείων Εθνικής Άμυνας, Προστασίας του Πολίτη, Εσωτερικών και Εξωτερικών και προς τούτο πρέπει να καταβληθεί προσπάθεια για τον εντοπισμό των διαθεσίμων δυνατοτήτων των θεσμικών οργάνων και των οργανισμών από το εθνικό σύστημα ασφαλείας για την αντιμετώπιση απειλών και η ετοιμότητα για τη χρησιμοποίησή τους, καθώς και η διερεύνηση νέων μορφών και μεθόδων για τη διυπηρεσιακή συνεργασία (DeWitt και Dillinger, 2015). Η συγκρότηση και λειτουργία οιασδήποτε μορφής διυπηρεσιακού κόμβου απαιτεί συντονισμό ετερόκλητων σε κάποιο βαθμό υπηρεσιών, οι οποίες θα κληθούν να συνεργαστούν κατά τη διεξαγωγή και αποτίμηση διυπηρεσιακών επιχειρήσεων (Eaton και Otto, 2015).

Αποστολές Κόμβου Πληροφοριών

Οι αποστολές, που θα αναλάβει ο κόμβος πληροφοριών θα αποσκοπούν στην αποτελεσματική αντιμετώπιση υβριδικών και ασύμμετρων απειλών στη Δυτ. Θράκη. Ειδικότερα:

I. Εντοπισμός, παρακολούθηση και αδρανοποίηση της δράσης δυνητικών στελεχών ξένων υπηρεσιών ή τρομοκρατών, οι οποίοι δύνανται να διεισδύσουν στις ροές μεταναστών, είτε για λόγους απλής διέλευσης, είτε σε εφαρμογή σχεδίου επίθεσης. Η επίθεση μπορεί να έχει στόχο είτε την πολιτικο-κοινωνική αποσταθεροποίηση στη Δυτ. Θράκη, είτε δημιουργία τεχνητής έντασης και πρόκλησης προβοκάτσας.

II. Παρακολούθηση του οργανωμένου εγκλήματος, συνδυαζόμενο με άλλες παράνομες δραστηριότητες, όπου δύνανται να αποτελέσει όχημα αποσταθεροποίησης από υπηρεσίες άλλων χωρών.

III. Χαρτογράφηση της δράσης ακτιβιστών και στελεχών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων υπέρ των μεταναστών ή της μειονότητας ως πόλους τοπικής αστάθειας.

IV. Αξιολόγηση και αντιμετώπιση των ενεργειών του τουρκικού προξενείου Κομοτηνής, το οποίο είτε μέσω δικτύου πρακτόρων, είτε μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, καλλιεργεί κλίμα αμφισβήτησης για την αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης της Δυτ. Θράκης, ενώ καταπιέζει φιλήσυχους έλληνες μουσουλμάνους -κυρίως Πομάκους και Ρομά- ώστε να θεωρήσουν εαυτούς ότι είναι τουρκογενείς.

V. Εντοπισμό και εξουδετέρωση οιασδήποτε προσπάθειας της Τουρκίας να επηρεάσει την ασφάλεια στην περιοχή ενεργοποίησης υβριδικών απειλών εκμεταλλευόμενη τυχόν μουσουλμανικούς θύλακες στην περιοχή, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κρίσης ή και σύγκρουσης.

VI. Παρακολούθηση των δεκάδων οργανώσεων οι οποίες επιχειρούν να μετασχηματίσουν τη μουσουλμανική μειονότητα σε μία συμπαγή κρίσιμη μάζα απόλυτα ελεγχόμενη από την Τουρκία, ενώ δεν αποκλείεται η ύπαρξη παρακρατικής οργάνωσης για το συντονισμό των τουρκογενών πληθυσμών στη Δυτ. Θράκη.

VII. Ανάλυση των πληροφοριακών επιχειρήσεων που διεξάγει η Τουρκία στη Δυτ. Θράκη μέσω των Μ.Μ.Ε. και κοινωνικής δικτύωσης και αξιολόγησής τους στο πλαίσιο του υβριδικού πολέμου.

VIII. Η εχθρική διείσδυση μέσω εισερχομένων μεταναστών θεωρείται μια πολύ σοβαρή υβριδική απειλή για τη Θράκη για δύο λόγους. Πρώτον δεδομένης της αδιαφάνειας του φαινομένου, δηλαδή της αδυναμίας να διακρίνεται «ποιος είναι ποιος» και ποιες είναι οι προθέσεις του. Δεύτερον λόγω της γεωγραφικής θέσης της Δυτ. Θράκης και της κατ' επέκταση βαρύνουσας σημασίας της για την Ελλάδα ως πύλη μεταναστών, αλλά και στο πλαίσιο της διασφάλισης των συνόρων της Ε.Ε.

Συμπεράσματα - Προτάσεις

Η αποτελεσματική αντιμετώπιση υβριδικών και ασύμμετρων απειλών δεν είναι δυνατή χωρίς τη συντονισμένη αλληλεπίδραση μεταξύ των εθνικών θεσμών ασφαλείας. Οι υβριδικές απειλές με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, η πολυπλοκότητα των προκλήσεων και η ποικιλία της εκδήλωσής τους θα εξακολουθήσουν να είναι μεταξύ των σημαντικών προκλήσεων για τα συστήματα ασφαλείας των σύγχρονων κοινωνιών. Υπάρχει ανάγκη ύπαρξης ενός διυπηρεσιακού οργάνου για την αποτροπή απειλών που μπορεί να προκαλέσουν αυτοί που επηρεάζουν ένα μεγάλο μέρος της μουσουλμανικής μειονότητας. Είναι καιρός να καταλήξουμε σε συγκεκριμένο σχέδιο που πρέπει να εφαρμοστεί στη Θράκη. Να μην ενεργούμε «πυροσβεστικά» και πάντα μετά από κάποια πρωτοβουλία της Τουρκίας στην επεμβατική της πολιτική. Αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης των τουρκικών ενεργειών δημιουργεί στη μειονότητα την αίσθηση μιας δυνατής Τουρκίας, που έχει τη δυνατότητα να προβάλλει αξιώσεις και μιας αδύναμης Ελλάδας, που συνήθως υποχωρεί στις τουρκικές ενέργειες. Και οι μειονότητες πάντα επιθυμούν να προστατεύονται από την ομπρέλα του ισχυρού. Η χώρα μας δεν πρέπει να υποχωρεί σε απαιτήσεις της Τουρκίας σε θέματα μουσουλμανικής μειονότητας, από ευαισθησία στα προ-

βλήματα που αντιμετωπίζει το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Θράκη είναι νευραλγικό τμήμα της χώρας μας και η απώλειά της την ακρωτηριάζει, ενώ το Πατριαρχείο είναι διεθνής θεσμός και η παραμονή του ή μη στην Κωνσταντινούπολη εξαρτάται κυρίως, από τη διεθνή κοινότητα. Η ενδοτικότητα μας στις απαιτήσεις της Τουρκίας δεν έσωσαν τον ελληνισμό της Πόλης, της Ίμβρου και της Τενέδου, δεν θα έσωζαν και το Πατριαρχείο αν ήμασταν μόνο εμείς οι υποστηρικτές του.

Επίλογος

Η Θράκη βρίσκεται στο στόχαστρο διεκδικήσεων της Τουρκίας και διέρχεται κρίσιμη περίοδο. Απαιτείται ενδιαφέρον ουσιαστικό, έμπρακτο και με συνέχεια αυτή τη φορά. Στο παρελθόν η πολιτεία έδειξε να κατανοεί τη δύσκολη θέση της Θράκης και προσπάθησε να προσφέρει βοήθεια. Τα μέτρα που πήρε κατά καιρούς ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση, αλλά δεν είχαν συνέπεια και συνέχεια. Έτσι διαπιστώνουμε ότι βρισκόμαστε πάλι σε δύσκολη θέση και πρέπει να σκεφτούμε τρόπους για να βοηθηθεί η πολύπαθη αυτή περιοχή.

Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, κάποιοι εμπνευσμένοι πατριώτες απέτρεψαν τον εκβουλγαρισμό της Μακεδονίας. Η αποφασιστική κίνηση εκείνων των πατριωτών ως ευαισθητοποιήσει υπευθύνους και απλούς πολίτες, ώστε να παρθούν και να εφαρμοστούν τα μέτρα που πρέπει για την αποτροπή των σχεδίων της Τουρκίας στην περιοχή της Θράκης.

Η συγκρότηση κόμβου πληροφοριών δύναται να αποτελέσει το όργανο της πολιτείας για την ορθή και σωτήρια πολιτική που πρέπει να εφαρμοστεί στη Θράκη.

Βιβλιογραφία - Πηγές

Βιβλία

Davutoglu, Ahmet. 2010. Το Στρατηγικό Βάθος. Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας Βάση Αττικής: Ποιότητα.

United States Government. 2013. Doctrine for the Armed Forces of the United States.

Ηλιάδης, Χρήστος. 2018. «Η ΘΡΑΚΗ ΑΠΕΙΛΕΙΤΑΙ» Απόρρητη Αλληλογραφία, Τουρκική Στρατηγική - Μυστική Πολιτική - Μειονοτικές Ομάδες. Μοντάζ: Κώστας Βούλγαρης. Αθήνα: ΒΙΒΛΙΟΡΑΜΑ.

Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος Α. 2000. «ΘΡΑΚΗ - ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ». Θεσσαλονίκη: ΑΦΟΙ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ.

Κονδύλης, Παναγιώτης. 2004. «Γεωπολιτικές και στρατηγικές παράμετροι ενός ελληνοτουρκικού πολέμου» Στο Θεωρία του Πολέμου, του Παναγιώτη Κονδύλη, 440. Αθήνα: ΘΕΜΕΛΙΟ.

Άρθρα

DeWitt, Leilani, και Bob Dillinger. 2015. «Whole-of-Government Teaming Through Collaborative Construction: NRO/NSA Synergy.» *InterAgency Journal* (Arthur D. Simons Center for Interagency Cooperation) 6 (3): 32-38.

Eaton, David, και Gus Otto. 2015. «Interagency: Nice to Talk About... Hard to Do.» *Interagency Journal* (Command and General Staff College Foundation Press for the Arthur D. Simons Center for Interagency Cooperation) 6 (3): 23-31.

Hammes, Thomas X. 2007. «Fourth Generation Warfare Evolves. Fifth Emerges.» *Military Review* 14-15.

Milushev, Lychezar, and Stoycho Panev. 2018. "Hybrid Threats, Challenges and Possibilities for Building Institutional Capabilities." *Information & Security: An International Journal* 39 (2): 143-148. <https://doi.org/10.11610/isij.3912>.

Monov, Lyubomir, and Maksim Karev. 2018. "How to Counter Hybrid Threats?" *Information & Security: An International Journal* 113-126. <https://doi.org/10.11610/isij.3909>.

Nikolic, Nebojsa. 2018. «Obstacles in Inter-Organizational Cooperation and Hybrid Threats.» *Information & Security: An International Journal* 29-41. <https://doi.org/10.11610/isij.3903>.

Zhekova, Vyara. 2018. «Communication between the Defense Sector and the Civil Society of Bulgaria as a Way to Build Capacity for Countering Hybrid Threats.» *Information & Security: An International Journal* 39 (1): 51-59. <https://doi.org/10.11610/isij.3905>.

Βιογραφικό Σημείωμα

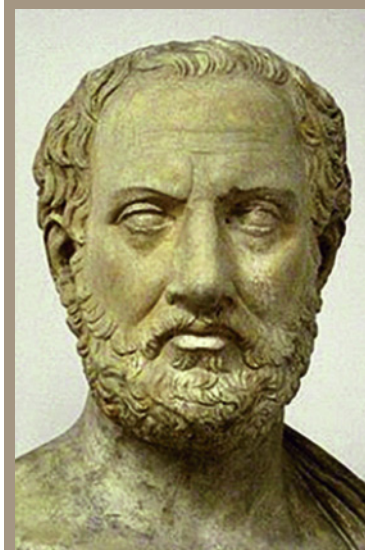
Ο Αντισμήναρχος (ΜΑ) Γεώργιος Τσαντίδης γεννήθηκε στις 2 Ιουνίου 1973. Εισήχθη στη Σχολή Μηχανικών Αεροπορίας το 1991 και αποφοίτησε το 1995 ως Ανθυποσμηναγός Μηχανικός Αεροσκαφών. Από το 1995 έως το 2012 υπηρέτησε στην Αεροπορική Βάση Νέας Αγχιάλου, ασκώντας τα προβλεπόμενα από το βαθμό του καθήκοντα, το 2003 ως Αρχιμηχανικός στην 330 Μοίρα F-16. Το 2012 ανέλαβε τα καθήκοντα του Τμηματάρχη Υγείας και Ασφάλειας στο Αρχηγείο Τακτικής Αεροπορίας. Το 2013 τοποθετήθηκε στη Wright-Patterson Air Force Base, στις ΗΠΑ, ως εκπρόσωπος της Πολεμικής Αεροπορίας για τα F-16. Από το 2016 υπηρετεί στην Αεροπορική Βάση Ελευσίνας: 2016-2018 ως Διοικητής Μοίρας Συντήρησης Αεροσκαφών, 2018-2019 ως Τμηματάρχη Πυροσβεστικών Αεροσκαφών στη Διοίκηση Αεροπορικής Υποστήριξης. Το 2019 φοίτησε στην ΑΔΙΣΠΟ. Το 2020 ανέλαβε τα καθήκοντα του Διευθυντή Υποστήριξης. Είναι εγγεγραμμένος μηχανικός (Chartered Engineer) στο Τεχνικό Επιμελητήριο του Ηνωμένου Βασιλείου (Engineering Council UK). Είναι έγγαμος, πατέρας τεσσάρων παιδιών. Τον ελεύθερο χρόνο του ασχολείται με τους Η/Υ και το πιάνο.

"Οι διαιώνιες ανακυκλήσεις της ιστορίας στο έργο του Θουκυδίδη: κατευνασμός και υποχωρητικότητα στις διεθνείς σχέσεις."

του Ιωάννη Σταμούλου
Διδάκτωρα Φιλοσοφικής Σχολής
Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Περικοπή:

«Κι ας μην νομίζει κανείς σας ότι θα πολεμήσουμε για κάτι ασήμαντο, αν δεν ανακαλέσουμε το ψήφισμα για τους Μεγαρείς, το οποίο (οι Λακεδαιμόνιοι) παρουσιάζουν τόσο σημαντικό, ώστε ισχυρίζονται πως, αν ανακληθεί, δεν θα γίνει πόλεμος, ούτε να κατακρίνετε τον εαυτό σας ότι τάχα πολεμήσατε για κάτι μηδαμινό. Γιατί αυτό το ασήμαντο είναι δοκιμασία και απόδειξη του φρονήματός σας. Αν υποχωρήσετε, θα απαιτήσουν να υποκύψετε και σε κάτι άλλο σοβαρότερο, γιατί θα πιστέψουν ότι από φόβο υποχωρήσατε και σε εκείνο· αν όμως αποφασιστικά αρνηθείτε, θα τους δώσετε να καταλάβουν ότι πρέπει να σας φέρονται ως ίσοι προς ίσους (Θουκ. 1.140. 4-5) [...]. Γιατί στην ίδια υποδούλωση οδηγούν και η μεγαλύτερη και η πιο μικρή απαίτηση, όταν διατυπώνονται ως διαταγή σε άλλους από τους ομοίους τους, αντί να ζητείται διαιτησία» (Θουκ. 1.141. 1).¹

Εικ. 1. Θουκυδίδης
(Μουσείο Pushkin, Μόσχα)

Εισαγωγή

Ο αρθρογράφος εξετάζει το απόσπασμα από δύο οπτικές: των διεθνών σχέσεων και της φιλοσοφίας. Όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις, διερευνά κατά πόσο η υποχωρητική διάθεση και η παραίτηση από μια διεκδίκηση συνιστούν αποτελεσματικά μέσα για τη διευθέτηση ή την αποσόβηση μιας κρίσης. Ο Θουκυδίδης εντάσσεται στους πρώτους θεωρητικούς της ρεαλιστικής σχολής σκέψης στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Σύμφωνα μ' αυτήν, τα κράτη (για την εποχή του Θουκυδίδη οι πόλεις-κράτη) επιζητούν να εξασφαλίσουν τον πλούτο, την ισχύ, και την ασφάλειά τους σ' ένα άναρχο διεθνές σύστημα. Ως άναρχη ορίζεται η κατάσταση όπου δεν υπάρχει μια αναγνωρισμένη κυβερνητική αρχή, η οποία να διευθετεί τις διαφορές ή να επιβάλλει συμφωνίες μεταξύ των κρατών. Σ' ένα τέτοιο περιβάλλον αστάθειας και αβεβαιό-

1. Ο αρθρογράφος για τη μετάφραση των χωρίων του Θουκυδίδη λαμβάνει υπ' όψιν τη μετάφραση της Φιλολογικής Ομάδας Κάκτου, στο Θουκυδίδης, *Ιστοριών*, Α', Αθήνα: Κάκτος, 1992.

τητας, εκκολάπτονται όλες εκείνες οι συνθήκες, που μπορεί να πυροδοτήσουν τον πόλεμο: ανασφάλεια, σύγκρουση συμφερόντων, και ανταγωνισμοί.²

Η δεύτερη οπτική από την οποία ο αρθρογράφος εξετάζει το απόσπασμα είναι, συγκεκριμένα, η φιλοσοφία της ιστορίας, δηλαδή ο κλάδος της φιλοσοφίας, που αναζητά το νόημα, το σκοπό της ιστορίας. Οι αντιλήψεις του Θουκυδίδη για την ιστορία καταφαίνονται στο ακόλουθο απόσπασμα:

«καὶ ἐπέπεσε πολλὰ καὶ χαλεπὰ κατὰ στάσιν ταῖς πόλεσι, γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ, μᾶλλον δὲ καὶ ἡσυχάτερα καὶ τοῖς εἵδεσι ἀδιηλλαγμένα, ὥς ἂν ἕκασται αἰ μεταβολαὶ τῶν ξυντυχιῶν ἐφίστῳνται»

(= κατά την εμφύλια σύγκρουση επέπεσαν πολλά και φοβερά δεινά στις πόλεις, που γίνονται και θα γίνονται πάντα, όσο η φύση του ανθρώπου παραμένει η ίδια, φοβερότερα ή ηπιότερα, και με διαφορετική μορφή, ανάλογα με την εκάστοτε μεταβολή των περιστάσεων [3.82.2]). Το χωρίο εκφράζει την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή εκδοχή για την ιστορία, σύμφωνα με την οποία τα γεγονότα επανεμφανίζονται στο γίγνεσθαι της ανθρώπινης δράσης.³

Εικ.2. Περικλής
Μουσείο Pio-Clementino Βατικανό

Κύριο μέρος

A. Το μεγαρικό ψήφισμα

Οι σχέσεις Αθήνας και Μεγάρων κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. αιώνα ήταν τεταμένες λόγω ποικίλων διαφορών (φυλετικών, νοοτροπίας), με τους Μεγαρίτες να μεταπηδούν από το πελοποννησιακό στο αθηναϊκό «στρατόπεδο» και τανάπαλιν.⁴ Η σύγκρουση των δύο πόλεων είχε και εμπορικό χαρακτήρα: το 438/7 π.Χ., ο Περικλής, με μια εκστρατεία στην Προποντίδα και στον Εύξεινο Πόντο, εμπέδωσε την αθηναϊκή επιρροή σε πόλεις-αποικίες, που είχαν ιδρύσει εκεί οι Μεγαρίτες τον 8ο και 7ο αιώνα π.Χ.⁵

Γι' αυτό κι οι τελευταίοι δε δίσταζαν να εκδηλώνουν τις αντιαθηναϊκές τους διαθέσεις, όταν παρουσιαζόταν μια ευκαιρία, όπως συνέβη με τα γεγονότα της Επιδάμου⁶: στη σύγκρουση Κέρκυρας-Κορίνθου (ναυμαχία στα Σύβοτα, καλοκαί-

2. Jack S. Levy and William R. Thompson, *Causes of War*, Wiley-Blackwell, 2010, σσ. 28-29.

3. Bl. M. C. Lemon, *Philosophy of History - A Guide for Students*, London and New York: Routledge, 2003, σσ. 31-32.

4. Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, «Οι Αθηναίοι αντιμέτωποι με Πέρσες και Έλληνες: προσχώρηση των Μεγαρέων στους Αθηναίους - Κορίνθιοι και Αιγινίτες εναντίον των Αθηναίων», σ. 65, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ1 κλασσικός ελληνισμός (1), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1972· Αθηνά Καλογεροπούλου, «Η πανελλήνια πολιτική του Περικλέους: δεκαπέντε ειρηνικά χρόνια - το μεγαρικό ψήφισμα», σ. 135, στο ίδιο.

5. Α. Καλογεροπούλου, στο ίδιο, σ. 135.

ρι του 433 π.Χ.), οι Μεγαρίτες συμπαράταχθηκαν στρατιωτικά με τους Κορίνθιους διαθέτοντας δώδεκα πλοία.⁷ Οι Κορίνθιοι, αντιδρώντας στην αθηναϊκή εμπλοκή (με 10 πλοία στο πλευρό των Κερκυραίων), ευνόησαν την αποστασία της Ποτίδαιας, παλαιάς τους αποικίας, αλλά συμμάχου των Αθηναίων. Οι τελευταίοι επέβαλαν βαρείς δεσμευτικούς όρους στην Ποτίδαια, για να μην αποστατήσει από την Αθηναϊκή Συμμαχία και συμπαράσχει κι άλλους συμμάχους των Αθηναίων στην περιοχή (433/2 π. Χ.). Οι Ποτιδιαίτες, ενθαρρυμένοι από τις υποσχέσεις των Σπαρτιατών για εισβολή στην Αττική κι από τους Κορίνθιους για στρατιωτική συνδρομή, αποστάτησαν μαζί με τους Χαλκιδείς και τους Βοττιαίους.⁸ Οι Αθηναίοι απάντησαν στην κορινθιακή πρόκληση με το μεγαρικό ψήφισμα: με πρόταση του Περικλή, η Εκκλησία του δήμου ενέκρινε ψήφισμα, το οποίο προέβλεπε να απαγορευτεί στους Μεγαρίτες να χρησιμοποιούν τα λιμάνια των πόλεων της Αθηναϊκής Συμμαχίας και την αγορά της Αττικής.⁹

Το μεγαρικό ψήφισμα εμπλέκει οικονομικές και πολιτικές ερμηνείες. Κατά μια εκδοχή, τα Μέγαρα, από τότε που η Αθήνα άρχισε να κυριαρχεί στο Αιγαίο, στην Προποντίδα, και στον Εύξεινο Πόντο είχαν υποστεί πλήγμα στο εμπόριό τους, τα λιμάνια τους έφθιναν, και οι αποικίες τους περιήλθαν στην αθηναϊκή σφαίρα επιρροής. Το αθηναϊκό εμπάργκο θα τα οδηγούσε σε οικονομική καταστροφή, επειδή η ήδη συρρικνωμένη οικονομία τους στηριζόταν σε εμπορικές συναλλαγές με τις πόλεις της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Οι Αθηναίοι πίστευαν ότι οι Μεγαρίτες θα αναγκάζονταν να υποκύψουν στις πιέσεις τους, οπότε ο στόλος τους θα ανακτούσε τον έλεγχο των μεγαρικών λιμανιών της Νίσαιας και των Πηγών, και αντίστοιχα τον έλεγχο του Σαρωνικού και του Κορινθιακού Κόλπου. Ειδικότερα, το λιμάνι των Πηγών συνιστούσε πολύτιμη βάση στον Κορινθιακό Κόλπο, γιατί εξασφάλιζε τον καλύτερο έλεγχο της θαλάσσιας περιοχής, και επέτρεπε στους Αθηναίους να επιχειρούν δυτικά του Ισθμού, χωρίς να χρειάζεται να κάνουν τον περίπλοο της Πελοποννήσου. Ταυτόχρονα, θα μπορούσαν να αποκλείσουν την Κόρινθο, και να παρεμποδίσουν κάθε απόπειρα εισβολής των Πελοποννησίων στη Στερεά Ελλάδα.¹⁰

Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, το ψήφισμα δεν επέφερε σοβαρές οικονομικές απώλειες στους Μεγαρίτες, ακριβώς διότι στρεφόταν εναντίον τους, όταν είναι γνωστό ότι το εμπόριο ασκούσαν *μέτοικοι*¹¹, κι ότι ο αποκλεισμός τους από την αθηναϊκή αγορά δεν θα συνεπαγόταν επισιτιστικά προβλήματα, γιατί θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν είδη διατροφής από την Κόρινθο ή

6. Αποτέλεσαν μια από τις αφορμές του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο Θουκυδίδης τα περιγράφει στο πρώτο βιβλίο της ιστορίας του (Α' 24 -55). Η Επίδαμνος, η πόλη του Δυρραχίου στη σύγχρονη Αλβανία, αποικία των Κερκυραίων, έγινε πεδίο αντιπαράθεσης Κορίνθου και Κέρκυρας με αθηναϊκή εμπλοκή.

7. Θουκυδίδης, 1. 46. 1.

8. Χρύσης Πελεκίδης, «Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος: οι αφορμές του πολέμου», σ. 185, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π.

9. Ο Θουκυδίδης κάνει λόγο για το μεγαρικό ψήφισμα σε τρία σημεία: 1.67.4, 1.139.1-2, και 1.144. 2. Εκτός από το Θουκυδίδη, το αναφέρουν οι: Αριστοφάνης («Αχαρνείς», 515 - 535 και «Ειρήνη», 609- 611) και Πλούταρχος («Βίοι Παράλληλοι, Περικλής» 29.4, 30. 2-3).

10. Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, σ. 65· Χρύσης Πελεκίδης, σ. 185, ό.π.

11. Έλληνες και μη, κάτοικοι ελληνικών πόλεων, οι οποίοι προέρχονταν από άλλες ελληνικές πόλεις ή χώρες. Οι μέτοικοι δεν αποκτούσαν τα δικαιώματα του πολίτη.

άλλες πόλεις προσκείμενες στους Λακεδαιμόνιους.¹² Απ' αυτήν την οπτική, το ψήφισμα λειτούργησε ως μέσο άσκησης μιας ήπιας διπλωματικής πίεσης προς τους Μεγαρείς, και γενικότερα προς πιθανούς συμμάχους, ώστε να μη συμπράξουν με το μεγάλο αντίπαλο της Αθήνας, την Κόρινθο, σύμμαχο της Σπάρτης.¹³ Ο Περικλής εκτιμούσε ότι οι Σπαρτιάτες σκόπιμα μεγαλοποιούσαν τη σημασία του βραχέος, του ασήμαντου μεγαρικού ψηφίσματος, και απαιτούσαν να αρθεί, για να δοκιμάσουν τα αθηναϊκά αντανakλαστικά, και συγκεκριμένα της διάθεση των Αθηναίων να υποχωρήσουν στις σπαρτιατικές αξιώσεις.¹⁴ Ο Περικλής εμμένει στη διατήρηση του μεγαρικού ψηφίσματος, γιατί το θεωρεί πεδίο δοκιμής της αθηναϊκής αποφασιστικότητας και του σθένους, σε μια φάση κατά την οποία οι σχέσεις Αθηναίων και Πελοποννησίων ήταν ιδιαίτερα τεταμένες.

Β. Η Συμφωνία του Μονάχου (29/30 Σεπτεμβρίου 1938)

Οι προσδοκίες των Βρετανών πολιτικών του Μεσοπολέμου ότι ο Führer της Γερμανίας, Καγκελάριος Adolf Hitler, θα «συμπορευόταν μαζί τους στην οδό του αφοπλισμού και της συλλογικής ασφάλειας» γρήγορα διαψεύστηκαν: στις 14 Οκτωβρίου του 1933, ο Hitler απέσυρε τη Γερμανία από τη Συνδιάσκεψη Αφοπλισμού, και μια βδομάδα αργότερα από την Κοινωνία των Εθνών. Το Μάρτιο του 1934, ανήγγειλε τον επανεξοπλισμό της χώρας, που έφερε και τα πρώτα αποτελέσματα: στις 7 Μαρτίου του 1936, οι Γερμανοί εισέβαλαν στην αποστρατικοποιημένη Ρηνανία. Οι Βρετανοί ηγέτες δήλωσαν ότι η χώρα τους δεν θα πολεμούσε στο πλευρό της Γαλλίας για το ζήτημα της Ρηνανίας, και επέμεναν στην πολιτική του αφοπλισμού. Έτσι, οι Γάλλοι παρακολουθούσαν μοιρολατρικά τα τετελεσμένα. Ο Hitler, ενθαρρυσμένος από την επιτυχία του εγχειρήματός του στη Ρηνανία, προχώρησε στην ένωση της Αυστρίας με τη Γερμανία (Anschluss, 12 Μαρτίου 1938). Οι διαμαρτυρίες υπήρξαν χλιαρές και δεν ελήφθη κανένα μέτρο αντίδρασης. Οι Βρετανοί επέμεναν στην πολιτική του κατευνασμού.¹⁵

Η ένωση της Γερμανίας και της Αυστρίας εξήψε τα παγγερμανικά αισθήματα της γερμανόφωνης μειονότητας των Σουδητών, η οποία διαβιούσε στην περιοχή των τσεχο-γερμανικών συνόρων. Βρετανοί και Γάλλοι ήρθαν αντιμέτωποι με τις απαιτήσεις τους για ενσωμάτωση στη Γερμανία ή την παραχώρηση πλήρους αυτονομίας εντός του τσεχοσλοβακικού κράτους. Η κυβέρνηση αρνήθηκε να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις τους, για να μην υπάρξει προηγούμενο με τις άλλες μειονότητες που ζούσαν στη χώρα (πολωνική, ουγ-

12. Το ζήτημα γίνεται αντικείμενο ενδελεχούς μελέτης στο G.E.M. de Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War*, London: Gerald Duckworth & Company Limited, 1972, σσ.

13. Ντόναλντ Κέιγκαν, *Περικλής ο Αθηναίος και η γέννηση της δημοκρατίας*, μετάφραση Όλγα Παπακώστα, Αθήνα: Ωκεανίδα, 2005, σσ. 388, 406. Ο Περικλής αντιλαμβανόταν ότι η πολιτική της Κορίνθου θα μπορούσε να ευοδωθεί μόνο αν αυτή κατόρθωνε να συμπαρασύρει στον επικείμενο πόλεμο τους Πελοποννήσιους, και κυρίως τους Σπαρτιάτες. (Τίτλος πρωτοτύπου: Donald Kagan, *Pericles of Athens and the Birth of Democracy*, The Free Press, 1991).

14. Terry Buckley, *Aspects of Greek History - A Source-Based Approach*, second edition, London and New York: Routledge, 2010 (1996), σ. 312.

15. Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York/London/Toronto/Sydney: Simon & Schuster, 1994, σσ. 292, 301, 310 (Ελληνική έκδοση: Χένρυ Κίσιντζερ, «Διπλωματία», μετάφραση από τα Αγγλικά: Γιούρι Κοβαλένκο, Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α.Α. «Λιβάνη», 1995).

γρική). Οι Βρετανοί εργάστηκαν σκληρά το καλοκαίρι του 1938 για να βρεθεί μια λύση, αποστέλλοντας ως διαμεσολαβητή το λόρδο Runciman, αλλά η αποστολή του κατέληξε σε αποτυχία (5 Αυγούστου).¹⁶

Ο Hitler, με τη γερμανική προπαγάνδα να οργιάζει, εξαπέλυε στις ομιλίες του σφοδρές επιθέσεις κατά των Τσεχοσλοβάκων· ήδη, όμως, από τις 3 Σεπτεμβρίου είχε ορίσει ως ημερομηνία επίθεσης εναντίον της Τσεχοσλοβακίας την 1η Οκτωβρίου. Στη Γερμανία επικρατούσε ένα κλίμα πολέμου, στη Σουδητία είχαν ξεσπάσει αναταραχές, κι η γαλλική κυβέρνηση ήταν πανικοβλημένη. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, ανέλαβε πρωτοβουλία διευθέτησης της κρίσης ο Βρετανός πρωθυπουργός Neville Chamberlain.¹⁷

Ο Chamberlain διαδέχθηκε στον πρωθυπουργικό θώκο τον Stanley Baldwin το Μάιο του 1937, και βρέθηκε σε μια μέγγενη: η μια σιαγόνα της ήταν οι επεκτατικές κινήσεις των δικτατόρων Adolf Hitler και Benito Mussolini, καθώς τα ιταλικά στρατεύματα είχαν εισβάλει στην Αβησσυνία¹⁸ στις 3 Οκτωβρίου του 1935· η άλλη σιαγόνα που τον πίεζε ήταν η δυσχερής κατάσταση που επικρατούσε στο εσωτερικό της χώρας, όπου, μεταξύ άλλων, οι αρμόδιες οικονομικές υπηρεσίες εισηγούνταν στις εκάστοτε κυβερνήσεις τον περιορισμό των εξοπλισμών, ώστε να μην ανακοπεί η ήδη αργή ανάκαμψη της οικονομίας και αυξηθεί ο πληθωρισμός.¹⁹

Ο Chamberlain, για να συγκρατήσει τον επεκτατισμό των Hitler και Mussolini, επιζητούσε να αναπτύξει μια σχέση εμπιστοσύνης μαζί τους, η οποία θα καθιστούσε το μεταξύ τους διάλογο εποικοδομητικό, ώστε να αποφύγει τον εφιάλτη ενός ακόμη παγκοσμίου πολέμου. Αυτή η πολιτική κρίθηκε επιβεβλημένη από τις περιστάσεις, αλλά, ακόμη περισσότερο, ο Chamberlain την εξέλαβε ως προσωπικό χρέος, μια αποστολή που έπρεπε να φέρει εις πέρας ο ίδιος, σαν να επιδίωκε ν' αφήσει τη δική του σφραγίδα στην πολιτική και στην ιστορία.²⁰

Για να την επιβάλει, ανέλαβε αποκλειστικά την εξωτερική πολιτική της χώρας, υποβιβάζοντας ή αντικαθιστώντας μέλη του υπουργείου Εξωτερικών, τα οποία δεν συμμερίζονταν την πολιτική του: το Δεκέμβριο του 1937, αντικατέστησε τον Sir Robert Vansittart, σφοδρό αντιναζιστή, με τον Sir Alexander ("Alec") Cadogan. Νέος πρεσβευτής της Βρετανίας στο Βερολίνο τοποθετήθηκε ο Sir Neville Henderson, αντικαθιστώντας τον Sir Eric Phipps. Ο Henderson υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του Chamberlain στην πολιτική του κατευνασμού, και παραπλανούσε τα μέλη της βρετανικής κυβέρνησης με ελάχιστες ή εσφαλμένες πληροφορίες για τις πραγματικές προθέσεις του

16. Ruth Henig, *The Origins of the Second World War 1933 - 1939*, London and New York: Routledge, 1992, σ. 32.

17. Ian Kershaw, *Hitler 1936-1945: Nemesis*, New York/London: W.W. Norton & Company, 2001, σσ. 108-110. (Ελληνική έκδοση: Ίαν Κέρσσου, Χίτλερ 1936 - 1945: Νέμεσις, μετάφραση Γρηγόρης Ν. Κονδύλης, επιμέλεια Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα: Scripta, 2002).

18. Σημ. Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Αιθιοπίας.

19. Frank McDonough, *Hitler, Chamberlain and Appeasement*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, σσ. 32, 34-35.

20. Adrian Phillips, *Fighting Churchill Appeasing Hitler - How a British Civil Servant Helped Cause the Second World War*, London: Biteback Publishing, 2019, σσ. xi, 1, 45, 57.

Hitler. Στενός σύμβουλος του πρωθυπουργού και θιασώτης της πολιτικής του υπήρξε κι ο λόρδος Halifax. Στις 17 Νοεμβρίου του 1937, ο Halifax βρέθηκε στο Βερολίνο, κατόπιν πρόσκλησης και με τις «ευλογίες» του Chamberlain, για να παρακολουθήσει τη Διεθνή Κυνηγετική Έκθεση. Στο πλαίσιο της επίσκεψης, συναντήθηκε με τον ίδιο τον Hitler και ηγετικά στελέχη του ναζιστικού κόμματος, τους Hermann Gfiring και Joseph Goebbels, τους οποίους διαβεβαίωσε ότι η βρετανική κυβέρνηση, λαμβάνοντας υπ' όψιν τη γερμανική δυσαρέσκεια, δεν αντιτίθετο στην ειρηνική διευθέτηση του αυστριακού και τσεχοσλοβακικού προβλήματος. Ο Chamberlain χαιρέτησε την επίσκεψη ως «μεγάλη επιτυχία», επειδή διαμόρφωσε μια φιλική ατμόσφαιρα μεταξύ Γερμανίας και Βρετανίας.²¹

Ο υπουργός Εξωτερικών, Anthony Eden, όπως και πολλά υψηλόβαθμα στελέχη του υπουργείου, ήταν επιφυλακτικός στην ιδέα των συνομιλιών με τη ναζιστική Γερμανία, επειδή πίστευε ότι αυτές δε θα κατέληγαν τελεσφόρες. Τον Ιανουάριο του 1938, ο Chamberlain παρέκαμψε για δεύτερη φορά τις ενστάσεις του Eden με την πρωτοβουλία του ν' αρχίσει συνομιλίες με το Mussolini, για να βελτιώσει τις αγγλο-ιταλικές σχέσεις. Στις 20 Φεβρουαρίου, ο Eden παραιτήθηκε, γιατί αντιλήφθηκε ότι ο πρωθυπουργός υπονόμει το έργο του, κι αντικαταστάθηκε από το «νομιμόφρονα» λόρδο Halifax.²²

Μόνο ο στενός κύκλος των συνεργατών του Chamberlain είχε ενημερωθεί για την επικείμενη συνάντησή του με τον Hitler· το υπουργικό συμβούλιο παρακάμφθηκε, όπως και οι όποιες προτάσεις του Γάλλου πρωθυπουργού Idouard Daladier. Ο στενός σύμβουλός του Βρετανού πρωθυπουργού, Horace Wilson, πεισματικά εισηγούνταν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για τη Σουδητία, το οποίο θα οδηγούσε στη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας. Αυτό που επιδίωκε ο ίδιος ο Chamberlain ήταν να διαμορφώσει μια σχέση με τον Hitler, που θα ευνοούσε τη διευθέτηση του σουδητικού ζητήματος με διαπραγματεύσεις.²³

Οι δύο άνδρες συναντήθηκαν στην κατοικία διακοπών του καγκελάριου, το Berghof²⁴, στις 15 Σεπτεμβρίου του 1938. Εκεί, ο Hitler δήλωσε ότι το επίμαχο ζήτημα θα μπορούσε να επιλυθεί χωρίς τη χρήση βίας, αν και δεν το απέκλεισε, με τον όρο να αναγνωριστεί στους Σουδήτες το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης.²⁵

Ο Chamberlain επέστρεψε στο Λονδίνο την επόμενη μέρα. Στην ενημέρωση του υπουργικού συμβουλίου εξέφρασε την πεποίθησή του πως αποσόβησε το ενδεχόμενο γερμανικής εισβολής στην Τσεχοσλοβακία, με την προϋπόθεση ότι θα ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις του Hitler. Αντιπαρήλθε τις αντιδράσεις μελών του συμβουλίου, διαβεβαιώνοντάς τα ότι τάχα δεν επρόκειτο να ασκηθούν πιέσεις στην τσεχοσλοβακική κυβέρνηση. Στην πραγματικότητα έπραξε ακριβώς το αντίθετο: σε συνεργασία με το Γάλλο υπουργό Εξωτερικών Georges Bonnet, ο οποίος συμβάδιζε με τον Chamberlain στην πολιτική

21. F. McDonough, ό.π., σσ. 44-47

22. F. McDonough, ό.π., σσ. 47-48.

23. A. Phillips, ό.π., σσ. 170-171.

24. Βρισκόταν κοντά στο Berchtesgaden, στις Βαυαρικές Άλπεις, εγγύς των συνόρων με την Αυστρία.

25. I. Kershaw, ό.π., σσ. 110-111.

του κατευνασμού, κατέστρωσε ένα σχέδιο συμφωνίας, που προέβλεπε ότι οι Τσεχοσλοβάκοι θα παραχωρούσαν τις σουδητικές περιφέρειες στους Γερμανούς, ενώ Βρετανία και Γαλλία θα εγγυώνταν τα σύνορα της υπόλοιπης χώρας. Στις 21 Σεπτεμβρίου, οι πρέσβεις των δύο χωρών στην Πράγα ενημέρωσαν τον πρόεδρο της χώρας Edvard Beneš, ο οποίος υπέκυψε στις πιέσεις τους.²⁶

Έμενε το σημαντικότερο: να πεισθεί ο ίδιος ο Hitler και να αποδεχθεί την αγγλο-γαλλική συμφωνία. Μ' αυτό το σκοπό, ο Chamberlain ταξίδεψε για δεύτερη φορά στη Γερμανία (22 Σεπτεμβρίου). Η συνάντηση των δύο ανδρών έγινε στην ήσυχη λουτρόπολη Bad Godesberg, ακριβώς έξω από τη Βόννη.²⁷ Εκεί, στο πολυτελές ξενοδοχείο Dressen, με θέα το Ρήνο, ο Hitler παρουσιάστηκε αποφασισμένος και διεκδικητικός: αρνήθηκε να υπογράψει σύμφωνο μη επίθεσης με την Τσεχοσλοβακία, και απαίτησε απροσχημάτιστα την άμεση παραχώρηση των σουδητικών εδαφών. Ο γερμανικός στρατός θα παρήλυνε σε λίγες μέρες, για να επιβεβαιώσει τα τετελεσμένα. Στη συνάντηση της επόμενης μέρας, έγινε πιο πειστικός και συγκεκριμένος: απαίτησε την αποχώρηση των τσεχοσλοβακικών στρατευμάτων από τη Σουδητία και την παραχώρησή της στη Γερμανία ως τις 28 Σεπτεμβρίου. Σε μια κίνηση καλής θέλησης θα συμφωνούσε να αποχωρήσουν ως την 1η Οκτωβρίου. Ο Chamberlain συμφώνησε να μεταφέρει τις απαιτήσεις του στους Τσεχοσλοβάκους.²⁸

Την ίδια μέρα, 23 Σεπτεμβρίου, αναχώρησε για το Λονδίνο. Για να υπερβεί το αδιέξοδο, αποφάσισε, κατόπιν συνεννόησης με τους Γάλλους, ν' αποστείλει στο Βερολίνο τον έμπιστό του, Horace Wilson, ο οποίος μετέφερε στον Hitler προτάσεις και επιστολή του Βρετανού πρωθυπουργού. Συγχρόνως, όμως, ο Chamberlain ενεργοποίησε μέσω του Henderson ένα μυστικό δίαυλο επικοινωνίας με τους Γερμανούς, ενημερώνοντάς τους ότι πρέπει να λαμβάνουν υπ' όψιν μόνο τα λεχθέντα από τον Wilson και να αγνοήσουν τις προθέσεις των Γάλλων και των Τσεχοσλοβάκων.²⁹

Κατά την πρώτη τους συνάντηση, στις 26 Σεπτεμβρίου, ο Wilson παρέδωσε στον Hitler την επιστολή, με την οποία ο Chamberlain τον ενημέρωνε ότι οι Τσεχοσλοβάκοι απέρριψαν το γερμανικό memorandum του Bad Godesberg, και πρότεινε μια τριμερή συνάντηση Βρετανίας, Γερμανίας, και Τσεχοσλοβακίας, όπου οι δύο εμπλεκόμενες χώρες θα συνδιαλέγονταν για τη διευθέτηση του σουδητικού ζητήματος, με την καλοπροαίρετη συνδρομή της Βρετανίας. Εισέπραξε την οργισμένη αντίδραση του Hitler, ο οποίος δεν άφησε κανένα περιθώριο διαπραγμάτευσης, επέμενε στους όρους του Bad Godesberg, ειδάλλως, προειδοποιούσε, η Γερμανία θα καταλάμβανε τη Σουδητία με τη βία. Ο Wilson τηλεγράφησε στον Chamberlain ότι έπρεπε να ασκηθεί η μέγιστη δυνατή πίεση στους Τσεχοσλοβάκους.³⁰

Για τον ίδιο δεν έμενε παρά να απευθύνει κατά τη συνάντηση της επόμενης μέρας ένα προφορικό μήνυμα του Chamberlain στον Hitler: « [...] αν η γαλλική κυβέρνηση τηρήσει τις υποχρεώσεις της απέναντι στην Τσεχοσλοβα-

26. I. Kershaw, ό.π., σ. 112· A. Phillips, ό.π., σ. 172.

27. Η παλαιά ποτέ πόλη Bad Godesberg αποτελεί από το 1969 προάστιο της Βόννης.

28. I. Kershaw, ό.π., σσ. 113-115· A. Phillips, ό.π., σσ. 172-173.

29. A. Phillips, ό.π., σσ. 175-176.

κία, κι οι γαλλικές δυνάμεις εμπλακούν σε εχθροπραξίες με τη Γερμανία, η βρετανική κυβέρνηση αισθάνεται υποχρεωμένη να τις υποστηρίξει [...]». Αλλά κι αυτού του μηνύματος την όποια βαρύτητα έσπευσε να τη μειώσει, εφαρμόζοντας πιστά και συνειδητά την πολιτική του κατευνασμού, με αναφορές στο όραμα που τάχα είχε ο Hitler για τη Βρετανία και τη Γερμανία ως «δύο πυλώνων» του ευρωπαϊκού πολιτισμού, και στα οφέλη που θα προέκυπταν από τις αρμονικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών. Αξιωματούχοι συνεργάτες του Hitler, εντυπωσιάστηκαν από τις συχνές αναφορές του Wilson «για την πιθανότητα μιας αγγλο-γερμανικής κατανόησης σ' έναν αριθμό θεμάτων». Όσον αφορά το συγκεκριμένο, ο Wilson δήλωσε ότι οι Γάλλοι χρησιμοποίησαν προσεκτική διατύπωση, από την οποία δεν προέκυπτε ότι θα επιτίθεντο εναντίον της Γερμανίας· θα περιορίζονταν μόνο στην επάνδρωση της Γραμμής Μαζινώ.³¹

Εισέπραξε για ακόμη μια φορά την προκλητική απάντηση του οργανωμένου Hitler: «Αν Γαλλία και Βρετανία επιτεθούν, ας το κάνουν. Μ' αφήνει παντελώς αδιάφορο. Είμαι προετοιμασμένος για κάθε ενδεχόμενο», κι άφησε να εννοηθεί με μια σειρά ερωτήσεων ότι πίστευε πως η Βρετανία δεν έχει το σθένος να ξεκινήσει έναν πόλεμο.³²

Το πρωί της 28ης Σεπτεμβρίου, λίγες ώρες πριν εκπνεύσει το τελεσίγραφο προς τους Τσεχοσλοβάκους (έληγε στις 14:00 μ.μ.), οι διαθέσεις του άλλαξαν· έκλινε προς τη διευθέτηση του επίμαχου ζητήματος με διαπραγματεύσεις. Προς αυτήν την κατεύθυνση τον ωθούσαν ακόμη και οι στενοί του συνεργάτες, κυρίως ο Hermann Göring, σε συνεννόηση με τον Henderson. Ήδη ο Chamberlain σε ομιλία του στο ραδιόφωνο έκανε λόγο για έναν παράλογο πόλεμο, που θα μπορούσε να ξεσπάσει ένεκα «μιας διένεξης σε ένα μακρινό κράτος μεταξύ λαών, για τους οποίους δεν γνωρίζουμε τίποτε». Επίσης, σε απαντητική επιστολή του προς τον Hitler τόνιζε πως δεν ήθελε να πιστέψει ότι ο καγκελάριος θα διακινδύνευε έναν παγκόσμιο πόλεμο «για λίγες μέρες καθυστέρησης στη διευθέτηση αυτού του μακροχρόνιου προβλήματος». Ταυτόχρονα, κατέθετε προτάσεις, ώστε, σε συμφωνία με τους Γάλλους, να πιέσουν τους Τσεχοσλοβάκους για την άμεση εκχώρηση των σουδητικών εδαφών, και διαβεβαίωνε ότι οι Βρετανοί θα εγγυώνταν τη μεταβίβαση, η οποία θα άρχιζε την 1η Οκτωβρίου.³³

Το θέμα ήταν πλέον διαδικαστικό, κι όχι ουσίας: οι Βρετανοί ήταν διατεθειμένοι να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των Γερμανών, με τον όρο ότι αυτοί δε θα έσπευδαν να εισβάλουν στην Τσεχοσλοβακία.³⁴ Δεν έμενε παρά να βρεθεί η φόρμουλα του συμβιβασμού.

Κοινή συναινέσει όλων των ενδιαφερομένων χωρών, τη διαμεσολαβητική προσπάθεια ανέλαβε ο Benito Mussolini. Στις 29 Σεπτεμβρίου, οι τέσσερις βασικοί πρωταγωνιστές, δηλαδή οι πρωθυπουργοί Βρετανίας και Γαλλίας, Neville Chamberlain και Edouard Daladier, κι οι δικτάτορες Adolf Hitler και

30. A. Phillips, ό.π., σσ. 177-178· I. Kershaw, ό.π., σσ. 115-117.

31. A. Phillips, ό.π., σσ. 179-180.

32. I. Kershaw, ό.π., σ. 118.

33. I. Kershaw, ό.π., σ. 119.

34. A. Phillips, ό.π., σ. 183· I. Kershaw, ό.π., σ. 123.

Benito Mussolini, συναντήθηκαν στο Brown House, το μεγάλο και εντυπωσιακό αρχηγείο του Ναζιστικού Κόμματος στο Μόναχο.³⁵ Κατόπιν αιτήματος του Chamberlain, μόνο³⁶ δύο Τσεχοσλοβάκοι κλήθηκαν εκεί, κι αυτοί ως απλοί παρατηρητές. Μόνο³⁷ ένας Βρετανός διπλωμάτης καταδέχθηκε να τους συναντήσει, ο Frank Ashton-Gwatkin, του Foreign Office, ο οποίος αρνήθηκε να εμπλακεί μαζί τους σε ουσιαστική συζήτηση επί του θέματος. Ο Wilson τούς «αφιέρωσε» λίγα λεπτά από το χρόνο του, δείχνοντας πάνω στο χάρτη τις Σουδητικές περιοχές, που σύντομα επρόκειτο να καταλάβουν οι Γερμανοί, κι απαντούσε στις ερωτήσεις τους στερεότυπα, ότι δεν είχε τίποτα να προσθέσει, χωρίς να δώσει καμιά σημασία στα λεγόμενά τους.³⁸

Τα ξημερώματα της 30ης Σεπτεμβρίου, στις 02:30, υπογράφηκε η περιώνυμη Συμφωνία του Μονάχου. Οι όροι της ήταν βασικά αυτοί που περιλαμβάνονταν στο memorandum του Bad Godesberg· η κατάληψη τη Σουδη-

Εικ.3. Η πιο χαρακτηριστική φωτογραφία από τη Συμφωνία του Μονάχου. Διακρίνονται πρώτος αριστερά ο Βρετανός πρωθυπουργός Neville Chamberlain. Δίπλα του ο Γάλλος ομόλογός του, Édouard Daladier, και πρώτος από δεξιά ο Ιταλός κόμης Gian Galeazzo Ciano
(Πηγή: Bundesarchiv, Bild 183-R69173 / CC-BY-SA 3.0)

τίας προβλεπόταν να ολοκληρωθεί σ' ένα βάθος δέκα ημερών.³⁹ Μόνο αφού ολοκληρώθηκε η διάσκεψη, κι η βρετανική αντιπροσωπεία επέστρεψε στο ξενοδοχείο όπου διέμεναν κι οι Τσεχοσλοβάκοι, κλήθηκαν οι τελευταίοι στη σουίτα του Chamberlain, για να «ακούσουν την ετυμηγορία». Ο Βρετανός

35. I. Kershaw, ό.π., σ. 121.

36. Η έμφαση δίνεται από τον αρθρογράφο.

37. Η έμφαση δίνεται από τον αρθρογράφο.

38. A. Phillips, ό.π., σσ. 185-186.

39. I. Kershaw, ό.π., σ. 122.

πρωθυπουργός τούς εξήγησε τους νέους όρους, έλαβαν κάποιες τυπικές απαντήσεις στις ερωτήσεις τους, κι ο Wilson κατέληξε ότι «το καλύτερο που είχε να κάνει η κυβέρνησή τους ήταν να αποδεχθεί ό,τι ήταν σαφώς μια σημαντική βελτίωση του γερμανικού memorandum».⁴⁰

Η τελευταία πράξη της διάσκεψης του Μονάχου ήταν η υπογραφή μιας αγγλο-γερμανικής διακήρυξης, την οποία διακαώς επιζητούσε ο Chamberlain, ότι «δεν πρέπει να υπάρξει ποτέ πόλεμος». Ο Hitler έβαλε απρόθυμα την υπογραφή του σ' ένα κείμενο, που γι' αυτόν δεν είχε καμιά σημασία.⁴¹

Εικ.3. Ο Βρετανός πρωθυπουργός Neville Chamberlain επιδεικνύει το κείμενο της αγγλο-γερμανικής διακήρυξης ειρήνης κατά την άφιξή του στο αεροδρόμιο Heston του Λονδίνου (φωτο D 2239, Imperial War Museums).

Ο Chamberlain αυταπατάτο, πιστεύοντας ότι ο καγκελάριος εννοούσε όσα υπέγραφε. Μόλις κιόλας το αεροπλάνο που τον μετέφερε προσγειώθηκε στο αεροδρόμιο Heston του Λονδίνου, απευθύνθηκε συγκινημένος στο πλήθος που τον επευφημούσε και στους δημοσιογράφους που τον περιτριγύριζαν:

*[...] Αυτό που θέλω να πω είναι ότι η συμφωνία για το τσεχοσλοβακικό πρόβλημα, που τώρα επιτεύχθηκε, είναι, κατά την άποψή μου, μόνο το προλούδιο για μια ευρύτερη συμφωνία, με την οποία η ειρήνη θα επικρατήσει στην Ευρώπη.*⁴²

Σ' αυτό το σημείο σταμάτησε λίγο, έβγαλε αργά από την τσέπη του ένα φύλλο χαρτί, το ξεδίπλωσε προσεκτικά, το κράτησε ψηλά, για να το δει ο κόσμος, και συνέχισε:

40. A. Phillips, ό.π., σ. 186.

41. A. Phillips, ό.π., σσ. 186-187· I. Kershaw, ό.π., σ. 122.

42. Περιλαμβάνεται στο David Faber, *Munich, 1938 - Appeasement and World War II*, New York: Simon & Schuster, 2008, σ. 4

Σήμερα το πρωί είχα μια ακόμη συνομιλία με το Γερμανό καγκελάριο, Herr Hitler, και να το χαρτί που φέρει τ' όνομά του, καθώς και το δικό μου. Κάποιοι από σας ίσως γνωρίζετε ήδη το περιεχόμενό του, αλλά θα ήθελα να σας το διαβάσω: «Εμείς, ο Γερμανός Führer και Καγκελάριος κι ο Βρετανός πρωθυπουργός [...], θεωρούμε ότι η συμφωνία που υπογράφηκε την περασμένη νύχτα και η Αγγλο-Γερμανική Ναυτική Συμφωνία συμβολίζουν την επιθυμία των δύο λαών να μην πολεμήσουν ποτέ ξανά μεταξύ τους.⁴³

Για δεύτερη φορά απευθύνθηκε στο συγκεντρωμένο πλήθος, που τον καλούσε να μιλήσει, από το ανοιχτό παράθυρο του πρωθυπουργικού γραφείου στον αριθμό 10 της Downing Street. Ο Chamberlain σήκωσε το χέρι του, για να τους κάνει να ησυχάσουν:

Καλοί μου φίλοι, αυτή είναι η δεύτερη φορά στην ιστορία μας, που ήρθε από τη Γερμανία στη Downing Street ειρήνη με τιμή. Πιστεύω ότι αυτή είναι ειρήνη για την εποχή μας. Σας ευχαριστούμε από τα βάθη της καρδιάς μας.⁴⁴

Καθώς το πλήθος βοούσε επιδοκιμάζοντας, ο Chamberlain σταμάτησε και του απευθύνθηκε για τελευταία φορά:

Τώρα σας ζητώ να γυρίσετε να σπίτια σας και να κοιμηθείτε ήσυχοι στα κρεβάτια σας.⁴⁵

Ο Hitler δεν άργησε να «ταράξει τον ύπνο» των Βρετανών: στις 15 Μαρτίου του 1939, τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Τσεχοσλοβακία, και κατέλαβαν την Πράγα. Την επόμενη μέρα, ο ίδιος ανακήρυξε το «Προτεκτοράτο της Βοημίας και Μοραβίας». Από τις 14 Μαρτίου, το σλοβακικό τμήμα είχε αναγνωρισθεί από τους Γερμανούς ως Σλοβακική Δημοκρατία: στην ουσία ήταν κράτος- προτεκτοράτο της Γερμανίας.⁴⁶

Την 1η Σεπτεμβρίου, «τάραξε τον ύπνο» όλων των Ευρωπαίων: τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Πολωνία και κατέλαβαν το Ντάντσιχ (Gdańsk). Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος είχε αρχίσει.

Ανάλυση και συμπεράσματα

Οι ιστορικές αντιστοιχίες μεταξύ των γεγονότων που παρατέθηκαν είναι ευδιάκριτες: το «βραχύ» (=μηδαμινό, ασήμαντο) μεγαρικό ψήφισμα, στο οποίο ο Περικλής ζητά από τους Αθηναίους να εμείνουν, επανεμφανίζεται με τη μορφή μιας μικρής γεωγραφικά περιοχής, της Σουδητίας, όπως ακριβώς αντιλαμβάνεται την ιστορία ο Θουκυδίδης. Οι αρχαιοελληνικές αντιλήψεις για την επαναληπτικότητα της ιστορίας διατηρήθηκαν στα κείμενα Λατίνων στοχαστών, όπως του Lucius Anneus Seneca (4π.Χ.- 65μ.Χ.) και του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου (121-180 μ.Χ.), ο οποίος έγραψε χαρακτηριστικά:

43. Στο ίδιο.

44. Στο ίδιο, σ. 7.

45. Στο ίδιο. Για μια θετική αποτίμηση του έργου του Chamberlain, βλ. Nicholas Milton, *Neville Chamberlain's Legacy: Hitler, Munich and the Path to War*, Pen & Sword History, 2019· Andrew Reekes, *More than Munich: The Forgotten Legacy of Neville Chamberlain*, West Midlands History, 2018· Robert Self, *Neville Chamberlain: A Biography*, London and New York: Routledge, 2016.

46. Η. Kissinger, ό.π., σ. 316.

Συνεχώς να έχεις στο μυαλό σου πως όλα γίνονταν και παλιά, όπως γίνονται τώρα, και να έχεις, επίσης, στο μυαλό σου πως έτσι γίνονται. Ολόκληρα δράματα και παρόμοιες σκηνές, ό,τι είδες μέσα από την πείρα τη δική σου ή την παλιότερη ιστορία να τα φέρνεις μπροστά σου: για παράδειγμα ολόκληρη την αυλή του Ανδριανού, ολόκληρη την αυλή του Αντωνίνου, ολόκληρη την αυλή του Φιλίππου, του Αλεξάνδρου, του Κροίσου, γιατί όλα εκείνα τέτοια ήταν, μόνο που τα έκαναν άλλοι άνθρωποι.⁴⁷

Στις διεθνείς σχέσεις, ακόμη και ασήμαντα γεγονότα μπορεί να εξελιχθούν ανεξέλεγκτα, γιατί αυτές είναι πολύπλοκες, καθώς επηρεάζονται από ένα ευρύ πλέγμα παραγόντων, όπως τα συμφέροντα, η ιστορία, το κύρος κάθε χώρας. Γι' αυτό και αποδεικνύονται πολλές φορές ρευστές και εύθραυστες, χωρίς να υπόκεινται δεσμευτικά στις αρχές του διεθνούς δικαίου και της έννομης τάξης. Αυτή η ρευστότητα καθιστά επισφαλή την επιβίωση των κρατών στη διεθνή κόνιστρα, καθώς ανελλιπώς αναφύονται διαμάχες και συγκρούσεις ανάμεσά τους για ποικίλους λόγους (ιστορικούς, εδαφικούς). Σε αυτό το ασταθές διεθνές περιβάλλον, λειτουργούν υπερασπίζοντας σθεναρά τις θέσεις τους στις μεταξύ τους αντιπαραθέσεις, με όλα τα μέσα που διαθέτουν. Η υπαναχώρηση δεν εκτιμάται· υποδηλώνει σύγχυση και νευρικότητα, κυρίως όμως μαρτυρά αδυναμία, που εξάπτει τις επιθετικές διαθέσεις ανταγωνιστικών χωρών, οι οποίες τη θεωρούν ευάλωτο αντίπαλο, γιατί:

ο άνθρωπος από τη φύση του περιφρονεί όσους τον κολακεύουν και εκτιμάει όσους του αντιστέκονται ανυποχώρητα ... εξουσιάζει πάντοτε όποιον δεν αντιστέκεται, αλλά και αμύνεται σε όποιον του επιτίθεται.⁴⁸

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, «Οι Αθηναίοι αντιμέτωποι με Πέρσες και Έλληνες: προσχώρηση των Μεγαρέων στους Αθηναίους - Κορίνθιοι και Αιγινήτες εναντίον των Αθηναίων», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ1 κλασικός ελληνισμός (1), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1972.

Αθηνά Καλογεροπούλου, «Η πανελλήνια πολιτική του Περικλέους: δεκαπέντε ειρηνικά χρόνια - το μεγαρικό ψήφισμα», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ1.

Χρύσης Πελεκίδης, «Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος: οι αφορμές του πολέμου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Γ1.

Ντόναλντ Κέιγκαν, *Περικλής ο Αθηναίος και η γέννηση της δημοκρατίας*, μετάφραση Όλγα Παπακώστα, Αθήνα: Ωκεανίδα, 2005 (Τίτλος πρωτοτύπου: Donald Kagan, *Pericles of Athens and the Birth of Democracy*, The Free Press, 1991).

47. Μάρκος Αυρήλιος, *Τά εις εαυτόν*, Ι' 27 (εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, 2 τόμοι, Αθήνα: Κάκτος, 1998).

48. Θουκυδίδης, 3.95.5 και 4.61.5.

Ξενογλώσση

Jack S. Levy and William R. Thompson, *Causes of War*, Wiley-Blackwell, 2010.

M. C. Lemon, *Philosophy of History - A Guide for Students*, London and New York: Routledge, 2003.

G.E.M. de Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War*, London: Gerald Duckworth & Company Limited, 1972.

Terry Buckley, *Aspects of Greek History - A Source-Based Approach*, second edition, London and New York: Routledge, 2010 (1996).

Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York/London/Toronto/Sydney: Simon & Schuster, 1994 (Ελληνική έκδοση: Χένρυ Κίσιντζερ, «Διπλωματία», μετάφραση από τα Αγγλικά: Γιούρι Κοβαλένκο, Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α.Α. «Λιβάνη», 1995).

Ruth Henig, *The Origins of the Second World War 1933 - 1939*, London and New York: Routledge, 1992.

Ian Kershaw, *Hitler 1936-1945: Nemesis*, New York/London: W.W. Norton & Company, 2001 (Ελληνική έκδοση: Ίαν Κέρσσοου, *Χίτλερ 1936 - 1945: Νέμεσις*, μετάφραση Γρηγόρης Ν. Κονδύλης, επιμέλεια Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα: Scripta, 2002).

Frank McDonough, *Hitler, Chamberlain and Appeasement*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Adrian Phillips, *Fighting Churchill Appeasing Hitler - How a British Civil Servant Helped Cause the Second World War*, London: Biteback Publishing, 2019.

David Faber, *Munich, 1938 - Appeasement and World War II*, New York: Simon & Schuster, 2008.

Πηγές

Θουκυδίδης, *Ιστοριών*, Α', μετάφραση Φιλολογικής Ομάδας Κάκτου, Αθήνα: Κάκτος, 1992.

Μάρκος Αυρήλιος, *Τά εις έαυτόν*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, 2 τόμοι, Αθήνα: Κάκτος, 1998.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Ιωάννης Σταμούλος γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Θεσσαλονίκη. Αποφοίτησε από το Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Στη συνέχεια, πραγματοποίησε Μεταπτυχιακές Σπουδές στον Τομέα Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στον ίδιο τομέα εκπόνησε και τη Διδακτορική του διατριβή. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν στη Φιλοσοφία του Πολέμου, στην Πολιτική Φιλοσοφία, και στη Φιλοσοφική Ανθρωπολογία. Έχει λάβει μέρος σε πανελλήνια και διεθνή συνέδρια, κι έχει διδάξει σε σεμινάρια στρατιωτικών σχολών. Είναι μέλος του Ελληνικού Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών (ΕΛ.Ι.Σ.ΜΕ.), της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας (Ε.Φ.Ε.), και άλλων επιστημονικών οργανισμών.

"Η απάντηση του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου προς τον Μωάμεθ Β΄ λίγο πριν από την πτώση της Βασιλεύουσας"

Το κείμενο είναι του Γεώργιου Φραντζή

Πρωτότυπο κείμενο:

Ἀπαρτίσας οὖν τὰ πάντα, ὡς αὐτῷ ἐδόκει καλῶς, ἔπεμψεν ἔνδον λέγων τῷ βασιλεῖ

«Γίνωσκε τὰ τοῦ πολέμου ἤδη ἀπῆρτησθαι· καὶ καιρὸς ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νῦν πράξαι τὸ ἐνθυμηθὲν πρὸ πολλοῦ παρ' ἡμῖν νῦν· τὴν δὲ ἐκβασιν τοῦ σκοποῦ τῷ Θεῷ ἐφίεμεν. Τί λέγεις; Βούλει καταλιπεῖν τὴν πόλιν καὶ ἀπελθεῖν, ἔνθα καὶ βούλει, μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καταλιπὼν τὸν δῆμον ἀζήμιον εἶναι καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρά σου; ἡἀντιστήναι καὶ σὺν τῇ ζωῇ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἀπολέσεις σὺ τε καὶ οἱ μετὰ σέ, ὁ δὲ δῆμος αἰχμαλωτιστῆς παρά τῶν Τούρκων διασπαρῶσιν ἐν πάσῃ τῇ γῇ;»

Ὁ βασιλεὺς δ' ἀπεκρίνατο σὺν τῇ συγκλήτῳ· «Εἰ μὲν βούλει, καθὼς καὶ οἱ πατέρες σου ἔζησαν, εἰρηνικῶς σὺν ἡμῖν συζῆσαι καὶ σὺ, τῷ Θεῷ χάρις. Ἐκεῖνοι γὰρ τοὺς ἐμοὺς γονεῖς ὡς πατέρας ἐλόγιζον καὶ οὕτως ἐτίμων, τὴν δὲ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα· καὶ γὰρ ἐν καιρῷ περιστάσεως ἅπαντες ἐντὸς ταύτης εἰσιόντες ἐσώθησαν καὶ οὐδεὶς ὁ ἀντισταίνων ἐμακροβίω. Ἔχε δὲ καὶ τὰ παρ' ἡμῖν ἀρπαχθέντα ἀδίκως κάστρα καὶ γῆν ὡς δίκαια καὶ ἀπόκοψον καὶ τοὺς φόρους τόσους, ὅσους κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν, κατ' ἔτος τοῦ δοῦναι σοι καὶ ἀπελθε ἐν εἰρήνῃ. Τί γὰρ οἶδας, εἰ θαρρῶν κερδᾶναι εὐρεθῆς κερδανθείς; Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι, οὐτ' ἐμὸν ἐστὶν οὐτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ κοινῇ γὰρ γνώμη πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Απόδοση:

(Ο Μεχεμέτ), αφού ετοίμασε τα πάντα ὅπως καλύτερα νόμιζε, ἔστειλε μήνυμα λέγοντας στο βασιλιά: «Μάθε ὅτι ἔχουν τελειώσει οἱ πολεμικές προετοιμασίες. Ἦρθε πια ἡ ὥρα νὰ κάνουμε πράξη αὐτὸ που θέλουμε ἐδῶ καὶ πολὺ καιρὸ. Τὴν ἐκβασή του τὴν ἀφήνουμε στο Θεό. Τί λες; Θέλεις νὰ εγκαταλείψεις τὴν Πόλη καὶ νὰ φύγεις, ὅπου θέλεις, μαζί με τοὺς ἀρχόντές σου καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους, ἀφήνοντας ἀζήμιο τὸ λαὸ καὶ ἀπὸ μένα καὶ ἀπὸ σένα; Ἡ θέλεις νὰ ἀντισταθῆς καὶ νὰ χάσεις τὴ ζωὴ σου καὶ τὰ ὑπάρχοντά σου καὶ σὺ καὶ οἱ μετὰ σου, κι ὁ λαὸς ἀφ' οὗ αἰχμαλωτιστεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, νὰ διασκορπιστεῖ σ' ὅλη τὴ γῆ;»

Κι ὁ βασιλιάς με τὴ σύγκλητο ἀποκρίθηκε: «Αν θέλεις νὰ ζήσεις μαζί μας εἰρηνικά, ὅπως καὶ οἱ πρόγονοί σου, ἀς ἔχεις τὴν εὐλογία τοῦ Θεοῦ. Γιατί ἐκεῖνοι θεωροῦσαν τοὺς γονεῖς μου ὡς πατέρες τους καὶ τοὺς τιμοῦσαν ἀνάλογα, κι αὐτὴ τὴν πόλη τὴ θεωροῦσαν ὡς πατρίδα τους. Σὲ καιρὸ ἀνάγκης ὅλοι τοὺς ἔτρεχαν μέσα νὰ σωθοῦν καὶ κανένας ἀντίπαλός της δὲν ἔζησε πολλὰ χρόνια. Κράτα τὰ κάστρα καὶ τὴ γῆ που μας ἀρπάξεις ἀδίκα, ὅρισε καὶ ἐτήσιους φόρους ἀνάλογα με τὴ δύναμή μας καὶ φύγε εἰρηνικά. Σκέφτηκες ὅτι, ἐνῶ νομίζεις πως θὰ κερδίσεις, μπορεῖ νὰ βρεθεῖς χαμένος; Τὸ νὰ σου παραδώσω τὴν Πόλη οὔτε δικό μου δικαίωμα εἶναι οὔτε κανενός ἄλλου ἀπὸ τοὺς κατοίκους της· γιατί ὅλοι με μὴ ψυχῇ προτιμοῦμε νὰ πεθάνουμε με τὴ θέλησή μας καὶ δὲ λυπόμαστε γιὰ τὴ ζωὴ μας».

"Απομνημονεύματα Θεόδωρου Κολοκοτρώνη υπό Γ. Τερτσέτη Αθήνα 1851"

Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἐδική μας δὲν ὁμοιάζει μὲ καμμιάν ἀπ' ὅσες γίνονται τὴν σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπην. Τῆς Εὐρώπης αἱ ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῶν διοικήσεών των εἶναι ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ ἐδικός μας πόλεμος ἦτον ὁ πλέον δίκαιος, ἦτον ἔθνος μὲ ἄλλο ἔθνος, ἦτον μὲ ἓνα λαόν, ὅπου ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὡς τοιοῦτος, οὔτε νὰ ὀρκισθεῖ, παρὰ μόνο ὅ,τι ἔκαμνε ἡ βία. Οὔτε ὁ Σουλτᾶνος ἠθέλησε ποτὲ νὰ θεωρήσει τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ὡς λαόν, ἀλλ' ὡς σκλάβους.

Ὅταν ἀποφασίσαμε νὰ κάμωμε τὴν Ἐπανάστασιν, δὲν ἐσυλλογισθήκαμε οὔτε πόσοι εἴμεθα, οὔτε πὼς δὲν ἔχομε ἄρματα, οὔτε ὅτι οἱ Τούρκοι ἐβαστοῦσαν τὰ κάστρα καὶ τὰς πόλεις, οὔτε κανένας φρόνιμος μᾶς εἶπε «ποῦ πάτε ἐδῶ νὰ πολεμήσετε

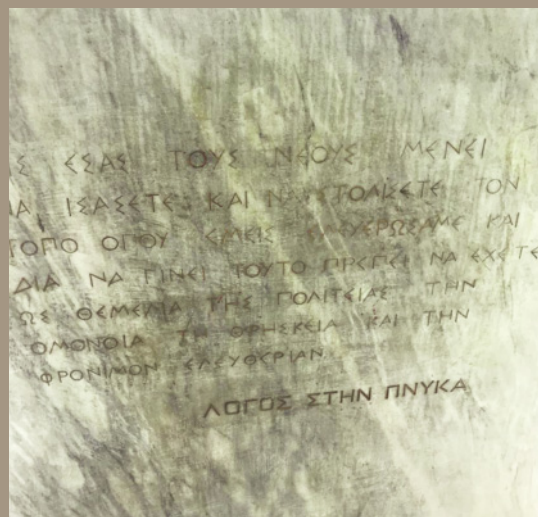
μὲ σιταροκάραβα βατσέλα», ἀλλὰ ὡς μία βροχὴ ἔπεσε εἰς ὅλους μας ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας, καὶ ὅλοι, καὶ ὁ κληρὸς μας καὶ οἱ προσεστοὶ καὶ οἱ καπεταναῖοι καὶ οἱ πεπαιδευμένοι καὶ οἱ ἔμποροι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὅλοι ἐσυμφωνήσαμε εἰς αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ ἐκάμαμε τὴν Ἐπανάστασιν.

Εἰς τὸν πρῶτο χρόνον τῆς Ἐπαναστάσεως εἴχαμε μεγάλη ὁμόνοια καὶ ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι. Ὁ ἓνας ἐπῆγεν εἰς τὸν πόλεμον, ὁ ἀδελφός του ἔφερνε ξύλα, ἡ γυναῖκα του ἐζύμωνε, τὸ παιδί του ἐκουβαλοῦσε ψωμί καὶ μπαρουτόβολα εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ ἐὰν αὐτὴ ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσε ἀκόμη δυὸ χρόνους, ἠθέλαμε κυριεύσει καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἴσως ἐφθάναμε καὶ ἕως τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τόσον τρομάξαμε τοὺς Τούρκους, ὅπου ἄκουγαν Ἑλλήνα καὶ ἔφευγαν χίλια μίλια μακρὰ. Ἐκατὸν Ἑλλήνες ἐβάζαν πέντε χιλιάδες ἐμπρός, καὶ ἓνα καράβι μίαν ἀρμάδα. Ἀλλὰ δὲν ἐβάσταξεν.

Μίαν φοράν, ὅταν ἐπήραμεν τὸ Ναύπλιον, ἦλθε ὁ Ἄμιλτον νὰ μὲ ἰδεῖ· μοῦ εἶπε ὅτι: «πρέπει οἱ Ἑλλήνες νὰ ζητήσουν συμβιβασμόν, καὶ ἡ Ἀγγλία νὰ μεσιτεύσει». Ἐγὼ τοῦ ἀποκρίθηκα, ὅτι: «Αὐτὸ δὲν γίνεται ποτέ, ἐλευθερία ἢ θάνατος. Ἐμεῖς, Καπετὰν Ἄμιλτον, ποτὲ συμβιβασμόν δὲν

ἐκάμαμεν μὲ τοὺς Τούρκους. Ἄλλους ἔκοψε, ἄλλους ἐσκλάβωσε μὲ τὸ σπαθί καὶ ἄλλοι, καθὼς ἡμεῖς, ἐζούσαμεν ἐλεύθεροι ἀπὸ γενεὰ εἰς γενεὰ. Ὁ βασιλεὺς μας ἐσκοτώθη, καμμία συνθήκη δὲν ἔκαμε· ἡ φρουρά του εἶχε παντοτινὸν πόλεμον με τοὺς Τούρκους καὶ δύο φρούρια ἦτον πάντοτε ἀνυπότακτα». Με εἶπε: «Ποῖα εἶναι ἡ βασιλικὴ φρουρά του, ποῖα εἶναι τὰ φρούρια;» - «Ἡ φρουρά τοῦ Βασιλέως μας εἶναι οἱ λεγόμενοι Κλέφται, τὰ φρούρια ἡ Μάνη καὶ τὸ Σούλι καὶ τὰ βουνά». Ἐτζί δὲν με ὁμίλησε πλέον.

Ὁ κόσμος μᾶς ἔλεγε τρελλούς. Ἡμεῖς, ἂν δὲν εἴμεθα τρελλοί, δὲν ἐκάναμεν τὴν ἐπανάστασιν, διατὶ ἠθέλαμεν συλλογισθεῖ πρῶτον διὰ πολεμοφόδια, καβαλλαρία μας, πυροβολικό μας, πυροτοθήκες μας, τὰ μαγαζιά μας, ἠθέλαμεν λογαριάσει τὴν δύναμιν τὴν ἐδικήν μας, τὴν τούρκικη δύναμη. Τώρα ὅπου ἐνίκησαμεν, ὅπου ἐτελειώσαμεν με καλὸ τὸν πόλεμόν μας, μακαρίζομεθα, ἐπαίνουμεθα. Ἄν δὲν εὐτυχούσαμεν, ἠθέλαμεν τρώγει κατάρες, ἀναθεματα. Ὁμοιάζαμεν σὰν νὰ εἶναι εἰς ἓνα λιμένα 50 - 60 καράβια φορτωμένα, ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ξεκόβει, κάνει πανιά, πηγαίνει εἰς τὴν δουλειά του καὶ με μιά μεγάλη φουρτούνα, με μεγάλο ἄνεμο, πηγαίνει, πουλεῖ, κερδίζει, γυρίζει ὀπίσω σῶον. Τότε ἀκοῦς ὅλα τὰ ἐπίλοιπα καράβια καὶ λέγουν: «Ἰδοὺ ἄνθρωπος, ἰδοὺ παλληκάρια, ἰδοὺ φρόνιμος, καὶ ὅχι σὰν ἡμεῖς ὅπου καθόμεθα ἔτζί δειλοί, χαϊμένιοι», καὶ κατηγοροῦνται οἱ καπεταναῖοι ὡς ἀνάξιοι. Ἄν δὲν εὐδοκιμοῦσε τὸ καράβι, ἦθελε εἰποῦν: «Μὰ τί τρελλὸς νὰ σηκωθεῖ με τέτοια φουρτούνα, με τέτοιο ἄνεμο, νὰ χαθεῖ ὁ παλιάνθρωπος, ἐπῆρε τὸν κόσμον εἰς τὸν λαιμόν του».

Ἡ ἀρχηγία ἐνὸς στρατεύματος Ἑλληνικοῦ ἦτον μία τυραννία, διατὶ ἔκαμε καὶ τὸν ἀρχηγό, καὶ τὸν κριτή, καὶ τὸν φροντιστή, καὶ νὰ τοῦ φεύγουν κάθε ἡμέρα καὶ πάλιν νὰ ἔρχονται· νὰ βαστάει ἓνα στρατόπεδον με ψέμματα, με κολακεῖες, με παραμύθια· νὰ τοῦ λείπουν καὶ ζωοτροφίες καὶ πολεμοφόδια, καὶ νὰ μὴν ἀκοῦν καὶ νὰ φωνάζει ὁ ἀρχηγός· ἐνῶ εἰς τὴν Εὐρώπῃ ὁ Ἀρχιστράτηγος διατάττει τοὺς στρατηγούς, οἱ στρατηγοὶ τοὺς συνταγματάρχας, οἱ συνταγματάρχαι τοὺς ταγματάρχας καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐκανε τὸ σχέδιόν του καὶ ἐξεμπερδευε. Νὰ μοῦ δώσει ὁ Βελιγκτῶν 40.000 στράτευμα τὸ ἐδιοικοῦσα, ἀλλ' αὐτουνοῦ νὰ τοῦ δώσουν 500 Ἕλληνας δὲν ἤμποροῦσε οὔτε μιά ὥρα νὰ τοὺς διοικήσει. Κάθε Ἕλληνας εἶχε τὰ καπρίτσια του, τὸ θεό του, καὶ ἔπρεπε νὰ κάμει κανεὶς δουλειά με αὐτούς, ἄλλον νὰ φοβερίζει, ἄλλον νὰ κολακεύει, κατὰ τοὺς ἀνθρώπους.

"Η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων"

του Γιάννη Σταυριδόπουλου, Αρχαιολόγου

«Είναι μωρία δεινή, αρρώστια των ανθρώπων/
οι ανελέητες λεηλασίες των πολέμων.
Οποιοι ναούς, τεμένη, όποιος τους τάφους των νεκρών ρημάζει/
στο μέλλον σύντομα θα ρημάξει κι αυτός»
(Ευριπίδη Τρωάδες 95-97, μετάφραση Κ.Χ. Μύρης)

Πριν από μερικά χρόνια, εικόνες και βίντεο καταστροφής αρχαιοτήτων που προκάλεσε, κατέγραψε και δημοσιοποίησε η οργάνωση ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) στη Συρία και το Ιράκ, κατέκλυσαν τις οθόνες εκατομμυρίων ανθρώπων προκαλώντας αποτροπιασμό στους πολίτες της Δύσης και τις έντονες αντιδράσεις της επιστημονικής κοινότητας. Η καταστροφή των μνημείων όπως και η ISIS, τέθηκαν στο προσκήνιο της διεθνούς επικαιρότητας που προφανώς ήταν και ένας από τους στόχους της οργάνωσης. Αυτό αποτέλεσε άλλη μια απόδειξη της υψηλής σημασίας που αποδίδεται στην εποχή μας από πολίτες και κυβερνήσεις της Δύσης κυρίως, στα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος και περισσότερο σε ορισμένα μνημεία που εντάσσονται στην κατηγορία που η UNESCO έχει ονομάσει «παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά».¹ Επίσης, ανέδειξε μια νέα μορφή πολέμου κατά τον οποίο τα κατάλοιπα του παρελθόντος παίζουν κεντρικό ρόλο και εργαλαιοποιούνται μέσα από καλά σκηνοθετημένες και οπτικά καταγεγραμμένες καταστροφές.

Οι καταστροφές και οι λεηλασίες κατά τη διάρκεια πολέμων έχουν μακρά ιστορία και αποτελούσαν συνηθισμένη πρακτική.² Τα παραδείγματα από την ιστορία είναι πολλά: η καταστροφή της Μήλου κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο από τους Αθηναίους το 416 π.Χ., η καταστροφή της Θήβας το 335 π.Χ. και της Περσέπολης το 331 π.Χ. από τον Αλέξανδρο, η καταστροφή των Ιεροσολύμων και του Δεύτερου Ναού το 70 μ.Χ. καθώς και της Καρχηδόνας το 146 π.Χ. από τους Ρωμαίους. Οι καταστροφές συνοδεύονταν πάντα και από λεηλασίες. Το γνωστότερο ίσως παράδειγμα είναι η λεηλασία που ακολούθησε την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 μ.Χ. από τους σταυροφόρους της Δ' Σταυροφορίας. Μετά την επικράτηση ενός στρατού, την κατάληψη μιας περιοχής, μιας πόλης ή ενός μικρού οικισμού ακολουθούσε η λαφυραγώγηση των κινητών αντικειμένων, θησαυρών, κειμηλίων και των περιουσιών των ηττημένων. Τον Μεσαίωνα, το μερίδιο στα λάφυρα ενίοτε καθορίζονταν από συμφωνίες που προηγούνταν της άλωσης μιας πόλης. Οι δηώσεις διέπονταν από κανόνες και παραδόσεις ενώ μισθοφορικοί στρατοί πολλές φορές αμείβονταν αποκλειστικά με λάφυρα. Η πρακτική της λεηλασίας ήταν αποδεκτή ως δίκαιο του πολέμου από την αρχαιότητα και σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό μέχρι και τον 19ο αιώνα χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν συνεχίζονται μέχρι σήμερα.

Επίσης, κατά τη διάρκεια πολέμων, χώροι συμβολικοί για μια κοινότητα όπως ναοί, παλάτια, μνημεία αποτελούσαν στόχους και καταστρέφονταν ακριβώς λόγω του συμβολισμού που έφεραν, μια πρακτική που εφαρμόζεται σε

1. Ο όρος έχει καθιερωθεί στη διεθνή βιβλιογραφία γι' αυτό και επιλέχθηκε η χρήση του σε αυτό το κείμενο.

2. Για καταστροφές μνημείων στην ιστορία βλέπε ενδεικτικά Chamberlin, R. (1983) *Loot! The Heritage of Plunder*, Thames & Hudson, Λονδίνο. Bevan, R. (2006) *The Destruction of Memory. Architecture at War*, Reaktion Books, Λονδίνο.

πολέμους έως σήμερα. Όπως υποστηρίζει ο Herzfeld, τα μνημεία έχουν μια μετωνυμική σχέση με τις οντότητες τις οποίες υπηρετούν.³ Γι' αυτό τον λόγο γίνονται στόχος κατά τη διάρκεια συγκρούσεων.

Στο τέλος του μεσαίωνα, κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, στην Ευρώπη κατά τη θρησκευτική Μεταρρύθμιση, ξέσπασαν πόλεμοι ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες με βασικό στόχο των αντιμαχόμενων τις εκκλησίες και τα σύμβολα της αντίπαλης θρησκείας. Την περίοδο εκείνη χιλιάδες εκκλησίες, μοναστήρια και θρησκευτικά κειμήλια καταστράφηκαν.⁴

Μετά την Αναγέννηση, στην Ευρώπη, άρχισε σταδιακά να αλλάζει ο τρόπος που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν και προσλαμβάναν το παρελθόν. Μετά την αναδίφηση στα αρχαία κείμενα της ελληνικής φιλοσοφίας, επιστήμης και τέχνης το ενδιαφέρον των μορφωμένων ελίτ στράφηκε και στα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, τις ρωμαϊκές, ελληνικές και λίγο αργότερα τις Αιγυπτιακές και μεσοποταμιακές αρχαιότητες. Την περίοδο αυτή εμφανίστηκαν ιδέες που αφορούσαν τη διατήρηση και την προστασία συγκεκριμένων κινητών και ακίνητων κατασκευών ως έργων τέχνης ή μνημείων του παρελθόντος. Ανάμεσα σε κύκλους μορφωμένων αναπτύχθηκε η ιδέα ότι οι τέχνες και οι επιστήμες αποτελούν παγκόσμια κοινή περιουσία.⁵ Κατά τον 16ο αλλά και κατά τους 17ο και 18ο αιώνα, ξεκίνησαν περιορισμένα συζητήσεις και προτάσεις για την προστασία ιερών χώρων και έργων τέχνης καθώς και για την απαγόρευση των δηώσεων ως δίκαιο του πολέμου. Επίσης συζητήθηκε για πρώτη φορά η επιστροφή κινητών αντικειμένων που λαφυραγωγήθηκαν κατά τη διάρκεια πολέμων. Οι αποφάσεις αυτές ήταν μεμονωμένες χωρίς ευρύ πεδίο αποδοχής και εφαρμογής. Δεν εμπόδισαν για παράδειγμα τον ναύαρχο Μοροζίνι, διοικητή του ενετικού στόλου, κατά την πολιορκία της Ακρόπολης, το 1687, να βομβαρδίσει τον Παρθενώνα που οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν ως πυριτιδαποθήκη, με αποτέλεσμα να προκαλέσει τη μεγαλύτερη καταστροφή στον ναό από τη θεμελίωσή του. Ο Παρθενώνας μέχρι τότε αν και είχε υποστεί αρκετές μετασκευές, επισκευές και προσθήκες διατηρούνταν σε σχετικά καλή κατάσταση ενώ στη θέση του βρίσκονταν ακόμη ο γλυπτός του διάκοσμος. Η πράξη αυτή θεωρήθηκε βέβηλη και κατακριτέα στην Ευρώπη, ακόμη και στην ίδια τη Βενετία, ενώ ο Μοροζίνι δικαιολογήθηκε ότι έγινε κατά λάθος. Η περίπτωση αυτή αποτελεί ένα πρώιμο, ενδεικτικό παράδειγμα, της λεγόμενης «στρατιωτικής αναγκαιότητας» που καθορίζει μέχρι σήμερα τη διεθνή νομοθεσία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τη διάρκεια πολεμικών συγκρούσεων.

Στα τέλη του 18ου αιώνα, οι εκτεταμένες καταστροφές που προκάλεσε ο «επαναστατικός βανδαλισμός»⁶ στη Γαλλία μετά την επανάσταση του 1789 και ειδικότερα κατά την περίοδο του «Τρόμου» (1793-1794), οδήγησαν τις μετεπαναστατικές κυβερνήσεις στην έκδοση μιας σειράς διαταγμάτων για την προστασία κινητών και ακίνητων μνημείων του παρελθόντος. Στη Γαλλία μια από τις

3. Herzfeld, M. (2006) Spatial cleansing. Monumental vacuity and the idea of the West, *Journal of Material Culture* 11(1/2), 129.

4. Για καταστροφές κατά την Θρησκευτική Μεταρρύθμιση στην Ευρώπη βλέπε ενδεικτικά Cameron, E. (1991) *The European Reformation*, Oxford University Press, Οξφόρδη. Schildgen, B.D. (2008) *Heritage or Heresy. Preservation and Destruction of Religious Art and Architecture in Europe*, Palgrave MacMillan, Νέα Υόρκη.

5. O'Keefe, R. (2006) *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 8.

6. Όρος του Abbé Grégoire (1750-1831), ο ριζοσπάστης επίσκοπος του Blois, επαναστάτης και πολιτικός που είχε δηλώσει δημόσια τη δυσaréσκεία του για τους βανδαλισμούς και προώθησε τη θεσμοθέτηση νόμων για την προστασία του συνόλου των μνημείων της χώρας ως κοινής περιουσίας των Γάλλων πολιτών.

πρώτες χώρες στην Ευρώπη που συγκροτήθηκε ως έθνος κράτος, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά ο όρος «κληρονομιά» (*patrimoine*) και «εθνική κληρονομιά» (*patrimoine national*) για κινητά και αρχιτεκτονικά μνημεία του παρελθόντος.⁷

Μετά την επανάσταση, στη διάρκεια των πολέμων που διεξήγαγε η Γαλλία εναντίον άλλων ευρωπαϊκών κρατών, κυρίως όμως κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους (1803-1815), τα Γαλλικά στρατεύματα προέβλεπαν εμφατικά το δίκαιο του νικητή στα λάφυρα περιλαμβανομένων και έργων τέχνης. Οι Γάλλοι υποστήριξαν ότι η «ελεύθερη» Γαλλία, εν αντιθέσει με τα δεσποτικά κράτη της Ευρώπης, αποτελούσε το ιδανικό «σπίτι» γι' αυτούς τους θησαυρούς της παγκόσμιας τέχνης. Με το πρόσχημα αυτό υπαρπάξαν έργα τέχνης και αρχαιότητες από συλλογές από όλη την Ευρώπη και τα μετέφεραν στο Λούβρο.⁸ Το 1798 οργανώθηκε κατά τα ρωμαϊκά πρότυπα θριαμβική παρέλαση με λάφυρα (αρχαία γλυπτά, πίνακες, βιβλία, χειρόγραφα κ.ά.) από την Ιταλία στους δρόμους του Παρισιού. Στην κορυφή της παρέλασης βρισκόταν ίσως το διασημότερο λάφυρο στην ιστορία, τα Άλογα του Αγίου Μάρκου με αρχική προέλευση την αρχαία Ελλάδα που οι βυζαντινοί είχαν τοποθετήσει στον ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης και μετά την Δ' σταυροφορία μεταφέρθηκαν στην βασιλική του Αγίου Μάρκου στη Βενετία.⁹

Την ίδια περίοδο, στην εκστρατεία της Αιγύπτου (1798-1801), οι Γάλλοι με τη συνδρομή ειδικών επιδόθηκαν στη λαφυραγώγηση αρχαιοτήτων που τελικά κατέληξαν στα χέρια των Βρετανών όταν στην ίδια εκστρατεία υπερίσχυαν των γαλλικών στρατευμάτων.¹⁰ Ο Ναπολέων ακολούθησε την παράδοση των Ρωμαίων, που αφαίρεσαν από την Ελλάδα θησαυρούς και έργα τέχνης και τα μετέφεραν στη Ρώμη θέλοντας να καταστήσουν την πόλη πέρα από διοικητικό αλλά και πνευματικό κέντρο του κόσμου. Το ίδιο οραματιζόταν και ο Ναπολέων για το Παρίσι. Πολλά από τα αντικείμενα που υπεξαίρεσαν οι Γάλλοι σε αυτούς τους πολέμους δεν επιστράφηκαν ποτέ. Η Γαλλία, την περίοδο μετά την επανάσταση, πραγματοποίησε την πιο οργανωμένη, συστηματική και εκτεταμένη λεηλασία έργων τέχνης μέχρι τότε στην ιστορία. Για τον σκοπό αυτό επιστράτευσε ειδικές ομάδες συμβούλων που έκαναν τις επιλογές των αντικειμένων.

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η ταχεία ανάπτυξη της βιομηχανίας οδήγησε και στην βελτίωση των οπλικών συστημάτων ιδιαιτέρως των πυροβόλων όπλων τα οποία είχαν πλέον τη δυνατότητα να βάλουν σε στόχους από μεγάλη απόσταση προκαλώντας τεράστιες καταστροφές. Η πρώτη προσπάθεια κωδικοποίησης κανόνων που αφορούσαν την πολιτιστική κληρονομιά σε καιρό πολέμου ήταν οι οδηγίες Lieber στις Η.Π.Α. το 1863 με αφορμή τον Αμερικανικό Εμφύλιο (1861-1865). Αποτέλεσαν πρότυπο για πολλές εθνικές αλλά και διεθνείς νομοθεσίες που αφορούσαν την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τη διάρκεια πολεμικών συρράξεων συμπεριλαμβανομένης και της Συνθήκης της Χάγης του 1954. Στις οδηγίες Lieber προβλέπονταν μέτρα για την προστασία της περιουσίας εκκλησιών, νοσοκομείων, πανεπιστημίων, ευαγών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, μουσείων, έργων τέχνης και βιβλιοθηκών κατά τη

7. Desvalées, A. (1995) *Emergence et Cheminements du Mot Patrimoine*, *Musées et Collections Publique de France* 208, September 1995, 6-8.

8. Για τις λεηλασίες έργων τέχνης από τον γαλλικό στρατό κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους βλέπε Dorothy Mackay Quynn, D. (1945) *The Art of Confiscations of the Napoleonic Wars*, *The American Historical Review* 50, No3, April 1945, 437-460.

9. Mainardi, P. (1989) *Assuring the Empire of the Future: the 1798 Fête de la Liberté*, *Art Journal* 48, No2 Images of Rule: Issues of Interpretation, Summer 1989, 155-163.

10. Fagan, B. (2004) *The Rape of the Nile. Tomb Robbers, Tourists, and Archaeologists in Egypt*, Westview Press, 56-66.

διάρκεια μαχών ή κατοχής περιοχών ενώ απαγόρευε τις λεηλασίες, πωλήσεις και καταστροφές κινητών αντικειμένων.¹¹

Κατά τον Γαλλοπρωσικό πόλεμο (1870-1871), κατοικημένες περιοχές βομβαρδίστηκαν από το πυροβολικό με αποτέλεσμα πολλά αρχιτεκτονήματα περιλαμβανομένων και μνημείων όπως ο καθεδρικός και η βιβλιοθήκη του Στρασβούργου να καταστραφούν ή να υποστούν ζημιές. Τότε έγινε για πρώτη φορά στη Γαλλία η ταύτιση των Γερμανών με τους Ούννους κατακτητές και την τευτονική βαρβαρότητα. Σε αυτόν τον πόλεμο, για πρώτη φορά, η καταστροφή πολιτιστικών χώρων έγινε αντιληπτή ως έγκλημα.¹² Αυτό συντελέστηκε με την παράλληλη αναγνώριση αρχικά στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. των μνημείων ως κατασκευών με αισθητικές, ιστορικές ή συμβολικές αξίες που κάθε χώρα όφειλε να σεβαστεί και να προστατεύσει. Στα μέσα του 19ου αιώνα, οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες είχαν θεσμοθετήσει τον όρο «ιστορικό μνημείο».¹³ Κατά τους 19ο και 20ό αιώνα, διαμορφώθηκε στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. η άποψη της διατήρησης και προστασίας αρχιτεκτονημάτων του παρελθόντος ως μνημείων.

Μετά τη δημοσίευση των οδηγιών Lieber στις Η.Π.Α., έγιναν και στην Ευρώπη ορισμένες προσπάθειες για τη θεσμοθέτηση κανόνων για τη διεξαγωγή πολέμων όπως η Διακήρυξη των Βρυξελλών το 1874 και το Εγχειρίδιο της Οξφόρδης του Ινστιτούτου Διεθνούς Νομοθεσίας το 1880, που περιλαμβάναν και όρους που αφορούσαν την προστασία κοινοτικών περιουσιών, ιδρυμάτων θρησκευτικών, φιλανθρωπικών, εκπαιδευτικών, τέχνης και επιστημών.¹⁴ Οι πρωτοβουλίες αυτές ήταν μεμονωμένες, χωρίς ισχύ και απήχηση και δεν επικυρώθηκαν ποτέ από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη.

Το σημαντικότερο μέχρι εκείνη την εποχή βήμα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε πολεμικές περιόδους έγινε στα δύο συνέδρια ειρήνης που διεξήχθησαν στην Χάγη το 1899 και το 1907, με το δεύτερο ουσιαστικά να συμπληρώνει το πρώτο. Σε άρθρα τους προβλέπονταν ότι κατά τη διάρκεια πολιορκιών και βομβαρδισμών «όσο είναι αυτό εφικτό» κτίρια θρησκευτικά, τέχνης, επιστημών, ευαγή ιδρύματα, ιστορικά μνημεία και νοσοκομεία να προστατεύονται «αρκεί να μη χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς» ενώ θεωρούνταν υποχρέωση των πολιορκούμενων να επισημαίνουν ευκρινώς τα κτίρια που προστατεύονται.¹⁵ Η προϋπόθεση που τέθηκε για την προστασία κτιρίων, να μη χρησιμοποιούνται δηλαδή για στρατιωτικούς σκοπούς, άφηνε πολλά περιθώρια για τη «νομιμοποιημένη» καταστροφή τους, όπως για παράδειγμα η καταστροφή του Παρθενώνα από τον Μοροζίνι.

Παγκόσμιοι πόλεμοι

Επτά χρόνια μετά την συνθήκη της Χάγης, στην Ευρώπη, ξέσπασε ο Πρώτος Παγκόσμιος, ένας πόλεμος διαφορετικός από κάθε προηγούμενο στην ιστορία. Ήταν ο πρώτος μηχανοποιημένος πόλεμος, με όπλα μαζικής παραγωγής, στον οποίο χρησιμοποιήθηκαν νέου τύπου οπλικά συστήματα όπως αεροπλάνα, υποβρύχια, άρματα, αλλά και πυροβόλα νέας τεχνολογίας μεγάλου

11. Thoman, J. (1996) *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Legal Monographs and Treatises. Book 11, 7.

12. Ascherson, N. (2005) Cultural destruction by war and its impact on group identities, στο *Cultural Heritage in Postwar Recovery*, Stanley-Price, N. (επιμέλεια), *ICCROM Conservation Studies* 6, papers from the ICCROM Forum held on October 4-6, 2005, 19.

13. Choay, F. (2001) *The Invention of the Historic Monument*, Cambridge University Press, Cambridge, 84.

14. Merryman, Two Ways, 834.

15. Thoman, The Protection, 10.

βεληνεκούς. Στο σφαγείο του πρώτου πολέμου έχασαν τη ζωή τους 8.500.000 άνθρωποι ενώ οι καταστροφές στον υλικό πολιτισμό ήταν ανυπολόγιστες.

Στην αρχή του πολέμου, το 1914, οι Γερμανοί για στρατηγικούς λόγους, για να επιτεθούν στη Γαλλία, εισέβαλαν και κατέλαβαν το ουδέτερο Βέλγιο. Λόγω της αντίστασης που συνάντησαν, για να τιμωρήσουν τους Βέλγους, ως αντίποινα κατέστρεψαν την μεσαιωνική πόλη Leuven. Ο ευρωπαϊκός και αμερικανικός τύπος καθώς και η στρατιωτική προπαγάνδα της Entente ονόμασε την καταστροφή αυτή «προδοσία ενάντια στον πολιτισμό» και τους Γερμανούς, όπως και στον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο, απογόνους των Ούννων του Αττίλα. Στη συνέχεια του πολέμου, πόλεις στο δυτικό κυρίως μέτωπο, όπως η Reims και η Arras στη Γαλλία, η Ypres στο Βέλγιο καθώς και μικρότεροι οικισμοί βομβαρδίστηκαν και υπέστησαν μεγάλες καταστροφές. Ορισμένα χωριά όπως στην περιοχή του Verdun στη Γαλλία κυριολεκτικά εξαφανίστηκαν από τον χάρτη. Οι υλικές καταστροφές που προκάλεσε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος απέδειξαν την αδυναμία της συνθήκης της Χάγης να προστατέψει την πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης.

Ο Μεσοπόλεμος ήταν μια σχετικά ειρηνική περίοδος για την Ευρώπη με εξαίρεση τον Ρωσικό Εμφύλιο (1917-1923) που ακολούθησε τη Ρωσική Επανάσταση και την ελληνοτουρκική σύγκρουση (1919-1922) που τραγικός της επίλογος ήταν η καταστροφή της Σμύρνης μαζί με το σύνολο του αρχιτεκτονικού αποθέματος, ιδιωτικών και κοινοτικών κτιρίων των Ελλήνων και Αρμενίων της πόλης. Σε ό,τι αφορά την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο πολέμου, η μόνη αξιόλογη προσπάθεια κατά τον Μεσοπόλεμο ήταν το Σύμφωνο Roerich, μια πρωτοβουλία των Η.Π.Α. που υπογράφηκε το 1935 από 21 χώρες της αμερικανικής ηπείρου. Η συνθήκη προέβλεπε την προστασία όλων των «ουδέτερων» κτιρίων περιλαμβανομένων μουσείων, μνημείων, εκπαιδευτικών και πολιτιστικών ιδρυμάτων καθώς και κινητών αντικειμένων από λεηλασίες. Γενικά προστάτευε την πολιτιστική περιουσία εκτός αν αυτή χρησιμοποιούνταν για στρατιωτικούς σκοπούς.¹⁶

Οι καταστροφές πολιτιστικών καταλοίπων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου (1936-1939), ειδικά η καταστροφή της βασιλικής πόλης Guernica από τη Γερμανική και την Ιταλική αεροπορία το 1937, κινητοποίησαν την Κοινωνία των Εθνών, τον πρόδρομο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, να εκδώσει ένα Προσχέδιο Κείμενου για μια Διεθνή Συνθήκη για την Προστασία Ιστορικών Κτιρίων και Έργων Τέχνης σε Καιρό Πολέμου. Έχει ενδιαφέρον ότι το προσχέδιο προέβλεπε την προστασία μνημείων και έργων τέχνης όχι ως εθνικής αλλά ως παγκόσμιας κληρονομιάς που έπρεπε να διατηρηθεί για χάρη της ανθρωπότητας.¹⁷ Το κείμενο ολοκληρώθηκε το 1938 αλλά δεν επικυρώθηκε γιατί ένα χρόνο αργότερα ξέσπασε ο πόλεμος.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος ήταν ο πόλεμος με τις μεγαλύτερες ανθρώπινες απώλειες στην ιστορία. Δεκάδες εκατομμύρια στρατιώτες και άμαχοι έχασαν τη ζωή τους. Σε ό,τι αφορά την πολιτιστική κληρονομιά, παρά την Συνθήκη της Χάγης και τις αρχικές δεσμεύσεις ορισμένων εκ των εμπολέμων, όπως της Βρετανίας και των Η.Π.Α., ότι τα μνημεία θα γίνουν σεβαστά, οι καταστροφές αρχιτεκτονημάτων και γενικότερα του υλικού πολιτισμού ήταν ανυπολόγιστες.

Το 1939, οι Γερμανοί βομβάρδισαν τη Βαρσοβία, μια πόλη μνημείο αρχιτεκτονικής. Αυτή ήταν η αρχή της καταστροφής μεγάλου μέρους της αρχιτεκτο-

16. Thoman, The Protection, 18.

17. Thoman, The Protection, 19.

νικής κληρονομιάς της Πολωνίας, τμήματα της οποίας οι Ναζί ήθελαν να γερμανοποιήσουν. Η Βαρσοβία τελικά ισοπεδώθηκε στην εξέγερση του 1944. Πέρα από τον υλικό πολιτισμό, ο φόρος του αίματος που πλήρωσε η χώρα ήταν βαρύς. Υπολογίζεται ότι περίπου 6.000.000 άνθρωποι, οι περισσότεροι άμαχοι, έχασαν τη ζωή τους. Οι μισοί από αυτούς ήταν Εβραίοι των οποίων οι περιουσίες λαφυραγωγήθηκαν και οι συναγωγές τους καταστράφηκαν.

Από την αρχή του πολέμου, σε μια προσπάθεια κάμψης του ηθικού του αντιπάλου, καθώς και δημιουργίας κλίματος φόβου, πόλεις χωρίς προφανείς στρατιωτικούς στόχους βομβαρδίστηκαν. Κατά τη διάρκεια των αεροπορικών επιδρομών που έμειναν στην ιστορία ως Baedeker¹⁸ ή Blitz, ιστορικές πόλεις της Αγγλίας, της Σκωτίας και της Βόρειας Ιρλανδίας υπέστησαν τεράστιες καταστροφές.¹⁹ Οι καταστροφές που προκλήθηκαν από τους βομβαρδισμούς σε ιστορικά κτίρια και τεχνουργήματα της Ευρώπης ήταν βασικό στοιχείο της προπαγάνδας ενάντια στους Γερμανούς και στον Πρώτο και στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οι σύμμαχοι με την σειρά τους επιδόθηκαν σε ένα μπαράζ βομβαρδισμών αστικών κέντρων της Γερμανίας με εμπρηστικές βόμβες για να προκαλέσουν μεγαλύτερη καταστροφή, που έγιναν γνωστοί ως «βομβαρδισμοί του τρόμου» (terror bombing) και που ως στόχο είχαν να πλήξουν τη βιομηχανική παραγωγή αλλά κυρίως να κάψουν το ηθικό των Γερμανών και να τους τρομοκρατήσουν. Οι καταστροφές πόλεων, οικισμών και μνημείων συνεχίστηκαν και εντάθηκαν μετά την εισβολή των συμμάχων στην Ευρώπη παρά τις οδηγίες της συμμαχικής διοίκησης να προστατευθεί όσο αυτό ήταν δυνατό η πολιτιστική κληρονομιά, εκτός αν αυτό αποτελούσε «στρατιωτική αναγκαιότητα». Η Μονή του Μόντε Κασίνο, ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της Ιταλίας καταστράφηκε από τους συμμάχους χωρίς να αποτελεί «στρατιωτική αναγκαιότητα».²⁰

Το αποκορύφωμα των καταστροφών ήταν η ισοπέδωση από βομβαρδισμούς 131 γερμανικών πόλεων, εκ των οποίων οι 20 καταστράφηκαν σχεδόν ολοσχερώς.²¹ Οι ανθρώπινες απώλειες στον άμαχο πληθυσμό από τους βομβαρδισμούς των συμμάχων ανέρχονταν σε εκατοντάδες χιλιάδες, ενώ οι απώλειες στον υλικό πολιτισμό και την αρχιτεκτονική κληρονομιά της Γερμανίας ήταν ανυπολόγιστες. Η Δρέσδη, μια πόλη που όπως και το Coventry της Αγγλίας δεν είχε στρατιωτικούς στόχους, αλλά με σημαντικά αρχιτεκτονήματα, έγινε το σύμβολο της καταστροφής των μνημείων της χώρας. Στα ερείπια της Δρέσδης το 1945 υπολογίζεται ότι θάφτηκαν 25.000-30.000 πολίτες.

Εικ. 1. Δρέσδη (1945).

Πηγή: iconicphotos.wordpress.com

18. Baedeker ήταν το όνομα ενός γερμανικού τουριστικού οδηγού για τη Μεγάλη Βρετανία που είχε εκδοθεί το 1937, βάσει του οποίου η γερμανική πολεμική αεροπορία επέλεξε τις πόλεις που βομβάρδισε. Βασικό κριτήριο ήταν η ιστορικότητα της κάθε πόλης και η παρουσία μνημείων.

19. Lambourne, N. (2001) *War Damage in Western Europe. The Destruction of Historic Monuments During the Second World War*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο.

20. Meryman, Two Ways, 837.

21. Sebald, W.G. (2008) *Η φυσική ιστορία της καταστροφής*, Άγρα, Αθήνα, στα γερμανικά: *Luftkrieg und Literatur*, Hanser 2003, Μόναχο, 15.

Μια άλλη παράμετρος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, σχετική με την πολιτιστική κληρονομιά, ήταν η οργανωμένη λεηλασία από τους Γερμανούς έργων τέχνης και άλλων πολύτιμων αντικειμένων από τη δυτική και την ανατολική Ευρώπη που ανήκαν κυρίως σε Εβραίους, μασσόνους αλλά και άλλους²². Για την αποστολή αυτή συστάθηκε η Einsatzstab (Ειδικό γραφείο) Rosenberg υπό τη διοίκηση του θεωρητικού και ιδεολόγου του ναζισμού Alfred Rosenberg. Ενδιαφέρον έχει ότι στη Δίκη της Νυρεμβέργης ο Rosenberg δικάστηκε και καταδικάστηκε, ανάμεσα σε άλλες κατηγορίες και για επιθέσεις ενάντια στην πολιτιστική κληρονομιά.²³

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος τελείωσε με δύο επεισόδια που καθόρισαν την έννοια της απόλυτης καταστροφής αλλά και την μεταπολεμική συνθήκη. Στις 6 Αυγούστου 1945 ο αμερικανικός στρατός έριξε μια βόμβα ουρανού στην πόλη Χιροσίμα σκοτώνοντας ακαριαία 70.000 ανθρώπους. Τέσσερις μέρες μετά, μια δεύτερη βόμβα ρίχθηκε στο Ναγκασάκι σκοτώνοντας ακαριαία 40.000 ανθρώπους. Τους επόμενους μήνες, χιλιάδες άνθρωποι πέθαναν και στις δύο πόλεις από τις συνέπειες της ραδιενέργειας ενώ οι θάνατοι, οι ασθένειες και οι τερατογενέσεις συνεχίστηκαν για πολλά χρόνια μετά την έκρηξη. Σε ό,τι αφορά τον δομημένο χώρο, οι δύο πόλεις καταστράφηκαν ολοσχερώς. Σπίτια, ναοί, μνημεία, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια ισοπεδώθηκαν. Την τελική απόφαση για τους βομβαρδισμούς την έλαβε ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Χάρι Τρούμαν την ώρα που η Ιαπωνία βρισκόταν στα όρια της κατάρρευσης. Οι Η.Π.Α. υπερασπίστηκαν την επιλογή τους, με το γνωστό επιχείρημα της «στρατιωτικής αναγκαιότητας». Υποστήριξαν ότι η Ιαπωνία δεν θα παραδινόταν και μια απόβαση θα κόστιζε τις ζωές χιλιάδων Αμερικανών στρατιωτών, οπότε, με αυτήν την επιλογή οδήγησαν τη χώρα σε άνευ όρων παράδοση. Η καταστροφή που αφάνισε κυρίως αμάχους θεωρήθηκε ως ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα ενάντια στην ανθρωπότητα. Οι εκρήξεις αυτές σηματοδότησαν την είσοδο του πλανήτη στη μεταπολεμική συνθήκη του Ψυχρού Πολέμου, της πυρηνικής εποχής και απειλής στην οποία μια μόνο βόμβα αρκούσε για να εξαφανίσει μια πόλη ή ακόμη και όλον τον πλανήτη, καθιστώντας οποιαδήποτε συζήτηση για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς εντελώς περιττή.

Το μοναδικό κτίριο του οποίου διατηρήθηκαν ορισμένοι τοίχοι και ο θόλος του, μετά την έκρηξη στη Χιροσίμα, ήταν το Genbaku Dome που το 1996 χαρακτηρίστηκε από την UNESCO Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Και άλλες κυβερνήσεις μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αποφάσισαν να διατηρήσουν κτίρια που καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια βομβαρδισμών στην κατεστραμμένη τους μορφή ως μνημεία. Ο καθεδρικός ναός του St. Michael στο Coventry της Αγγλίας που βομβαρδίστηκε το 1940 από τους Γερμανούς καθώς και η εκκλησία του Kaiser Wilhelm στο Βερολίνο. Η μνημειοποίηση των κατεστραμμένων κτιρίων έχει ως σκοπό τη διατήρηση της μνήμης μέσω μιας σχεδόν βιωμένης εμπειρίας· το να παραμένουν δηλαδή ορατά τα «αυθεντικά» αποτελέσματα των καταστροφών που προκαλεί ο πόλεμος. Τα ίδια τα κατεστραμμένα κτίρια ενίοτε αποκτούν ένα συμβολικό περιεχόμενο διότι γίνονται μάρτυρες και διαρκής υπενθύμιση της πράξης της καταστροφής.

Μεταπολεμική περίοδος

Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και οι υλικές καταστροφές που προξένησαν απέδειξαν πόσο αναποτελεσματικές ήταν οι συμβάσεις της Χάγης του 1899 και

22. Για λεηλασίες που διενήργησαν οι Γερμανοί κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο βλέπε ενδεικτικά Nicholas, L.H. (1994) *The Rape of Europa: the Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War*, Knopf, Νέα Υόρκη.

23. Merryman, *Two Ways*, 835.

1907, καθώς και δύσκολα εφαρμόσιμες. Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν έγινε αντιληπτό το μέγεθος της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, αποφασίστηκε η δημιουργία διεθνών οργανισμών και συμβάσεων αποκλειστικά για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.²⁴ Προς αυτήν την κατεύθυνση, ιδρύθηκαν μια σειρά από διεθνείς διακυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς οργανισμούς με σημαντικότερο από την πρώτη κατηγορία την UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), η οποία ιδρύθηκε το 1945.

Το 1959, ιδρύθηκε, με πρωτοβουλία της UNESCO, το Διεθνές Κέντρο για τη Μελέτη, Συντήρηση και Αποκατάσταση των Πολιτιστικών Αγαθών (ICCROM).²⁵ Ιδρύθηκαν επίσης και μια σειρά από μη κυβερνητικούς οργανισμούς οι οποίοι ασχολούνται με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Χώρων (ICOMOS, 1965), το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM, 1946) και οι δύο υπό την αιγίδα της UNESCO και ο Οργανισμός Πόλεων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς (OWHC, 1993).²⁶

Οι δύο σημαντικότερες διεθνείς συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι αυτή της Χάγης²⁷ που υπογράφηκε το 1954 για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε Περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης και η Σύμβαση του 1972 για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς. Ακολούθησαν και άλλες συμπληρωματικές και βελτιωτικές συνθήκες και συμβάσεις. Η σύμβαση της Χάγης του 1954 προχώρησε σε σημαντικά βήματα. Ενστερνίστηκε τον όρο «πολιτιστικά αγαθά» ή «πολιτιστική κληρονομιά» για να ορίσει και να αναγνωρίσει τι πρέπει να διατηρηθεί ως μέρος της «παγκόσμιας κληρονομιάς». ²⁸ Το μεγάλο μειονέκτημα της Συνθήκης της Χάγης, όπως και προηγούμενων συνθηκών, είναι η αποδοχή του δόγματος της εξαίρεσης σε περιπτώσεις «στρατιωτικής αναγκαιότητας», καθώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δικαιολογήσει κάθε καταστροφή.

Στη σύμβαση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς του 1972 προτάθηκε η προστασία των μνημείων σε εθνικό επίπεδο και συμπεριέλαβε στον όρο πολιτιστική κληρονομιά όχι μόνον έργα εξαιρετικής καλλιτεχνικής, ιστορικής ή άλλης αξίας, αλλά κάθε ανθρώπινο δημιούργημα, ακόμη και το πιο ταπεινό το οποίο στο πέρασμα του χρόνου απέκτησε πολιτιστική αξία.²⁹ Δημιούργησε ένα νομικό πλαίσιο για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς και ξεκίνησε τη σύνταξη ενός καταλόγου μνημείων εξαιρετικής οικουμενικής σημασίας. Επίσης, προέβλεπε την οικουμενικότητα ορισμένων ανθρώπινων και φυσικών μνημείων, καθώς και ένα οργανωμένο σύστημα προστασίας τους. Μετά τους πολέμους της Γιουγκοσλαβίας, η UNESCO, το 2003, εξέδωσε μια νέα διακήρυξη που αφορούσε στην εσκεμμένη καταστροφή της πολιτιστικής

24. Gamboni, D. (2001) World heritage: Shield or target? *The Getty Conservation Institute Newsletter* 16, 7.

25. Κόνσολα, Ντ.Ν. (1995) *Η Διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, Παπαζήσης, Αθήνα, 31-32.

26. Κόνσολα, Η Διεθνής, 32-34.

27. Για το κείμενο της Σύμβασης της Χάγης καθώς και πληροφορίες για αυτήν στο portal.unesco.org *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, The Hague 1954, *Hague Protocol 1954*, *Protocol for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, The Hague 1954, και *Hague Regulations 1954*, *Regulation for the Execution of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, The Hague 1954.

28. Schildgen, Heritage, 177.

29. Recommendation concerning the Protection, at National Level, of Cultural and Natural Heritage (Paris, 16 November 1972) στο portal.unesco.org *Conventions and Recommendations of UNESCO*.

κληρονομιάς.³⁰ Η Ελλάδα, όπως και οι περισσότερες χώρες μέλη του Ο.Η.Ε., έχει υπογράψει όλες τις συμβάσεις της UNESCO που αφορούν την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο πολέμου και τις έχει εντάξει στην ελληνική νομοθεσία.

Βασική αρχή που διέπει την UNESCO, τις συμβάσεις της Χάγης και τη Σύμβαση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, είναι αυτή της «παγκόσμιας κληρονομιάς», σύμφωνα με την οποία όλες οι τοπικές και εθνικές κληρονομίες ανήκουν και συγκροτούν τον παγκόσμιο πολιτισμό. Η ιδέα αυτή της «παγκόσμιας κληρονομιάς» από πολλούς μελετητές θεωρείται προβληματική. Ο ορισμός παγκόσμιων αρχών και κριτηρίων για την προστασία και τη συντήρηση υλικών μνημείων του παρελθόντος κρύβει παγίδες, ενώ σήμερα πολλοί πιστεύουν στην ύπαρξη πολλαπλών παρελθόντων και όχι ενός.³¹ Γίνεται επίσης λόγος για διαφορετικές αναγνώσεις και αφηγήσεις του παρελθόντος, μέσα από τις οποίες οι ομάδες που σχετίζονται με τα εκάστοτε μνημεία έχουν το δικαίωμα να ερευνήσουν και να ερμηνεύσουν το παρελθόν τους με τον τρόπο που αυτές θέλουν. Η UNESCO είναι ένας οργανισμός που ιδρύθηκε και κατά ένα μεγάλο μέρος ελέγχεται και χρηματοδοτείται από χώρες του δυτικού κόσμου. Συνεπώς, η αντίληψη που προτείνει για το παρελθόν και τη διαχείρισή του διέπεται από τον δυτικό τρόπο σκέψης.³² Επίσης, η απόφαση για το ποια μνημεία θα συμπεριληφθούν στον κατάλογο της UNESCO και ποια θα χρηματοδοτηθούν και θα συντηρηθούν δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πολιτικά ουδέτερη. Ο πολιτισμικός διεθνισμός που ευαγγελίζεται η UNESCO ενίοτε υποκρύπτει την πολιτισμική ηγεμονία και τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό της Δύσης πάνω στον υπόλοιπο πλανήτη.

Εφαρμογή των συμβάσεων. Καταστροφές της πολιτιστικής κληρονομιάς μετά τη Χάγη

Εικ. 2: Σαράγεβο. Εθνική Βιβλιοθήκη Βοσνίας Ερζεγοβίνης (1992). Πηγή: el pais.com, Φωτογράφος Gervasio Sanchez

Όπως αποδείχτηκε, ούτε η Συνθήκη της Χάγης του 1954 στάθηκε ικανή να προστατέψει την πολιτιστική κληρονομιά ακόμη και μέσα στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Στη Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, μιας χώρας που κατοικούσαν από διαφορετικές εθνοτικές ομάδες μοιρασμένες σε τρεις διαφορετικές θρησκείες, τα κύρια στοιχεία που συγκροτούσαν την ταυτότητα της κάθε ομάδας ήταν η θρησκεία και η γλώσσα.³³

Στις χώρες που συνέθεταν τη Γιουγκοσλαβία πριν τον πόλεμο δεν υπήρχε πληθυσμιακή ομοιογένεια, συνεπώς, σε πολλές περιοχές ο πληθυσμός ήταν μικτός. Στους πολέμους στην Κροατία το 1991-1995, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη το 1992-1995 και στο Κόσοβο το 1998-1999 καταστράφηκε ένα μεγάλο μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

30. Για τη διακήρυξη της UNESCO 2003 στο portal.unesco.org *Declaration concerning the International Destruction of Cultural Heritage* 2003.

31. Layton, R., Thomas, J. (2001) Introduction: the destruction and conservation of cultural property, στο *Destruction and Conservation of Cultural Property*, Layton, R., Stone, P., Thomas, J. (επιμέλεια), Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη, 12.

32. Byrne, D. (1991) Western hegemony in archaeological heritage management, *History and Anthropology* 5, 269-76.

33. Simic, A. (1993) The first and last Yugoslav: Some thoughts on the dissolution of a state, *Anthropology of East Europe Review*, vol. 11, Nos. 1-2 Autumn, 1993, Special Issue: War Among the Yugoslavs, 3.

Τα πολιτιστικά σύμβολα της κάθε ομάδας αποτέλεσαν πρωταρχικούς στόχους των αντιμαχόμενων όπως και το σύνολο της ακίνητης κληρονομιάς της. Στη Βοσνία για παράδειγμα, πυρπολήθηκαν ολόκληρα χωριά, ενώ τμήματα πόλεων, όπως στο Σαράγεβο, ισοπεδώθηκαν. Σύμφωνα με τον Chapman,³⁴ το φυσικό και το κοινωνικό τοπίο μιας περιοχής είναι κάτι περισσότερο από ένα παλίμψηστο χαρακτηριστικών μακρόχρονης κατοίκησης: είναι το αποτύπωμα μιας κοινωνικής δράσης, κατασκευής και δυναμικής σε έναν τόπο. Η ταυτότητα του τόπου, η οποία μέχρι τη δεκαετία του 1990 χαρακτηριζόταν από τη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων στον ίδιο χώρο, τόσο σε επίπεδο ανθρώπων όσο και σε επίπεδο κτιρίων, έπρεπε να αλλάξει. Αν οι ταυτότητες των εθνών συμβολίζονται από τα μνημεία τους, τότε είναι αυτά τα μνημεία που θα γίνουν ο στόχος του πολιτισμικού πολέμου.³⁵

Οι κυβερνήσεις των νέων χωρών που προέκυψαν από τον πόλεμο προχώρησαν στην ομογενοποίηση του πληθυσμού στις περιοχές που κατείχαν, εκδιώχνοντας ή και δολοφονώντας τους Άλλους, ενώ παράλληλα προχώρησαν στην καταστροφή των μνημείων τους. Στους πολέμους της Γιουγκοσλαβίας, τα μνημεία έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Συμβόλιζαν την ίδια την κοινότητα, η οποία ήταν προς εξαφάνιση. Παράλληλα με την εκδίωξη των πληθυσμών ή μετά την ολοκλήρωσή της, οι επιτιθέμενοι προχωρούσαν στην «πολιτισμική εκκαθάριση» καταστρέφοντας τα υλικά τεκμήρια της παρουσίας τους.

Ο αριθμός των θυμάτων και των κτιρίων που καταστράφηκαν κατά τον πρώτο πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας παραμένει αδιευκρίνιστος.³⁶ Είναι γεγονός ότι χιλιάδες σπίτια, κτίρια και μνημεία καταστράφηκαν στην Κροατία, τη Σερβία και κυρίως στη Βοσνία.

Ίσως η καταστροφή με τον μεγαλύτερο συμβολισμό κατά τη διάρκεια του πολέμου της Γιουγκοσλαβίας ήταν της Rimski Most, της παλιάς γέφυρας της βοσνιακής πόλης του Μόσταρ, χτισμένης το 1566 από τους Οθωμανούς.³⁷ Η γέφυρα ήταν σύμβολο συμβίωσης αιώνων, ένωνε τη χριστιανική και τη μουσουλμανική συνοικία της πόλης και γι' αυτό βομβαρδίστηκε από το κροατικό πυροβολικό το 1993. Η γέφυρα παρέμεινε σύμβολο και μετά τον πόλεμο ενώ επενδύθηκε και με νεότερα νοήματα όταν αναστηλώθηκε το 2004.

Την περίοδο 1998-99 ξέσπασε νέα σύγκρουση στην πρώην Γιουγκοσλαβία, αυτή τη φορά στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου ανάμεσα στον σερβικό στρατό και την αλβανική πλειονότητα. Συγχρόνως, με την εκδίωξη των Αλβανών κατοίκων, ο σερβικός στρατός αποφάσισε να εξαφανίσει κάθε ίχνος της υλικής παρουσίας τους. Περισσότερα από 200, παραπάνω δηλαδή από το ένα-τρίτο του συνόλου των τζαμιών του Κοσσυφοπεδίου, καταστράφηκαν.³⁸

34. Chapman, J. (1994) Destruction of a common heritage: the archaeology of war in Croatia, Bosnia and Hercegovina, *Antiquity* 68, 120.

35. Chapman, Destruction, 122.

36. Όσον αφορά στα μνημεία, η κροατική κυβέρνηση υποστήριξε ότι μέχρι τον Ιούνιο του 1994 (ο πόλεμος τελείωσε το 1995) 63 καθολικές εκκλησίες είχαν καταστραφεί και ακόμη 500 μοναστήρια και εκκλησίες υπέστησαν σοβαρές ζημιές (Council of Europe, *War damage to the cultural heritage in Croatia and Bosnia Herzegovina*, January 1994). Οι Σέρβοι υποστήριξαν ότι 243 ορθόδοξα θρησκευτικά μνημεία καταστράφηκαν (*Spiritual Genocide: a survey of Destroyed, Damaged and Desecrated Churches, Monasteries and other Church Building [sic] during the War 1991-1993*, Museum of the Serbian Orthodox Church, Belgrade, 1994 στο Council of Europe, *War damage to the cultural heritage*, και UN Security Council, *Destruction of cultural property report*, UN commission of Experts, Annex XI, 28 December 1994).

37. Chipindale, Ch. (1994) Editorial, *Antiquity* 68, 1.

38. Herscher, A., Riedlmayer, A. (2001) Kosovo: The Destruction of Cultural and Religious Heritage, *Reports on War Crimes in the Former Yugoslavia*, 19 January 2001, 2.

Ο πόλεμος σύντομα διεθνοποιήθηκε με τη λήψη μέτρων από τη διεθνή κοινότητα εναντίον της Σερβίας και τη συμμετοχή των Η.Π.Α. και του Ν.Α.Τ.Ο. Οι αμερικανικές δυνάμεις, αν και επενέβησαν επικαλούμενοι ανθρωπιστικούς λόγους και αυτοί με τη σειρά τους βομβάρδισαν μη στρατιωτικούς στόχους. Μετά τη συνθηκολόγηση της Σερβίας και την εισβολή του Ν.Α.Τ.Ο. στο Κοσσυφοπέδιο, η πολιτισμική εκκαθάριση συνεχίστηκε, αυτή τη φορά με θύματα την αρχιτεκτονική κληρονομιά των Σέρβων.

Στους πολέμους της Γιουγκοσλαβίας, όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι τα μνημεία των διαφόρων κοινοτήτων που καταστράφηκαν στην πλειονότητά τους δεν ήταν παράπλευρες απώλειες αλλά επιλεγμένοι στόχοι. Σε περιοχές υπό τον έλεγχο της μιας ομάδας καταστρέφονταν τα μνημεία της άλλης, ενώ το ίδιο συνέβη και σε μνημεία μακριά από τα πεδία των μαχών. Αυτοί ήταν ξεκάθαροι πολιτιστικοί στόχοι που ως σκοπό, εκτός από την εκδίκηση και το μίσος, είχαν την απάλειψη της συλλογικής μνήμης ομάδων μέσω της καταστροφής των υλικών της τεκμηρίων.

Οι δύο πόλεμοι του Κόλπου, ο πρώτος στην τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα και ο δεύτερος στην πρώτη δεκαετία του 21ου, αποτελούν δύο ακόμη παραδείγματα καταστροφής μνημείων σε περίοδο ένοπλων συρράξεων.³⁹ Στο Ιράκ σημαντικά μνημεία υπέστησαν καταστροφές από τον στρατό των Η.Π.Α. είτε ως παράπλευρες απώλειες είτε γιατί χρησιμοποιήθηκαν για στρατιωτικούς σκοπούς όπως η αρχαία Βαβυλώνα που τμήμα της χρησιμοποιήθηκε ως στρατόπεδο.

Στους πολέμους του Κόλπου προέκυψαν για την επιστημονική κοινότητα σοβαρά ηθικά ζητήματα. Αρχαιολόγοι κυρίως «επιστρατεύτηκαν» ως σύμβουλοι από τις αμερικανικές δυνάμεις και κατά τη διάρκεια του πρώτου και κατά τη διάρκεια του δεύτερου πολέμου του Κόλπου. Συνεργάστηκαν με τον στρατό με σκοπό να υποδείξουν σημαντικές αρχαιολογικές θέσεις, οι οποίες θα έπρεπε να προστατευθούν κατά τη διάρκεια των επιθέσεων αλλά και μετά την κατάληψη του Ιράκ. Ανάμεσα στις αρμοδιότητες τους ήταν και ο εντοπισμός και στη συνέχεια ο επαναπατρισμός των αρχαιοτήτων του Ιράκ που εκλάπησαν κατά τη διάρκεια της εισβολής. Στον αντίλογο υπήρξε ομάδα αρχαιολόγων οι οποίοι καταδίκασαν οποιαδήποτε συνεργασία με τον στρατό κατά τη διάρκεια πολέμων.⁴⁰ Το βασικό τους επιχείρημα ήταν πως οι ανθρώπινες ζωές είναι σημαντικότερες από την καταστροφή ενός μνημείου και κάθε συνεργασία με τον στρατό εισβολής σημαίνει συναίνεση ή έστω ανοχή και νομιμοποίηση του πολέμου.

Ο 21ος αιώνας ξεκίνησε με την αμερικανική εισβολή στο Αφγανιστάν. Οι Ταλμπάν, μετά την επικράτησή τους, το 1996, ακολούθησαν μια ακραία θεώρηση του Ισλάμ και προχώρησαν στη συστηματική καταστροφή των υλικών καταλοίπων των άλλων θρησκειών ακόμη και αρχαιολογικών εκθεμάτων από το Εθνικό Μουσείο του Αφγανιστάν. Η καταστροφή που έλαβε τη μεγαλύτερη δημοσιότητα όμως και προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων στη Δύση ήταν των αγαλμάτων του Βούδα του Bamiyan το 2001. Πρόκειται για ένα μνημείο που αποτελούνταν από δύο κολοσσιαία αγάλματα που κατασκευάστηκαν γύρω στον 6ο π.Χ. αιώνα.⁴¹ Η καταστροφή του μνημείου με δυναμίτιδα ήταν το αποκορύφω-

39. Για τις καταστροφές μνημείων κατά τη διάρκεια του πρώτου πολέμου του Κόλπου, βλ. Lefèvre & Faton 1991. Για την καταστροφή των μνημείων του Ιράκ κατά τον δεύτερο πόλεμο του Κόλπου, βλέπε Stone & Bajjalý 2008, ICOMOS, Heritage at Risk. Communiqué 06.03.2003, War in Iraq-Memory and Heritage of the World in Danger, ICOMOS, Iraq. The Impact of War on Iraq's Cultural Heritage 2002-2003).

40. Ολόκληρο το ψήφισμα στα ελληνικά στο Χαμηλάκης Γιάννης, «Ο ενσωματωμένος αρχαιολόγος: Ιράκ, ηθική και νεοαποικιοκρατία», *Η Αυγή* (10/03/09).

41. Higuchi, T., Barnes, G. (1995) Bamiyan: Buddhist Cave Temples in Afghanistan, *World*

μα μιας εκστρατείας καταστροφής των βουδιστικών μνημείων του Αφγανιστάν από τους Ταλιμπάν.

Η πράξη αυτή των Ταλιμπάν πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο μιας προσπάθειας βίαιης πολιτισμικής ομογενοποίησης της χώρας καθώς και εξαφάνισης κάθε μορφής διαφορετικότητας και αντίστασης στο καθεστώς. Η καταστροφή ανακοινώθηκε εκ των προτέρων και ορίστηκε συγκεκριμένη ημερομηνία, όλη η πράξη βιντεοσκοπήθηκε και προβλήθηκε στα διεθνή μέσα και στο διαδίκτυο.⁴² Οι Ταλιμπάν επιζητούσαν και πέτυχαν μια οργανωμένη «παράσταση» καταστροφής. Το συγκεκριμένο επεισόδιο εξελίχτηκε σε μείζον θέμα με παγκόσμιες διαστάσεις. Διεθνείς οργανισμοί, όπως η UNESCO, καθώς και κυβερνήσεις κρατών απέστειλαν διαβήματα σε υψηλούς τόνους. Οι καταστροφές που προξένησαν οι Ταλιμπάν στην «παγκόσμια κληρονομιά» του Αφγανιστάν αποτέλεσε και ένα από τα επιχειρήματα των Η.Π.Α. για να επέμβουν στη χώρα.

Η πιο πρόσφατη, εσκεμμένη και εκτεταμένη καταστροφή πολιτιστικών καταλοίπων έλαβε χώρα στον πόλεμο της Συρίας μέσω της δράσης της φονταμενταλιστικής ισλαμιστικής οργάνωσης ISIS (ή DAESH από το αραβικό της ακρωνύμιο). Η ISIS αποπειράθηκε να δημιουργήσει στην περιοχή ένα ισλαμικό χαλιφάτο. Στους στόχους της οργάνωσης ήταν να εξαφανίσει κάθε προϊσλαμικό αρχαιολογικό κατάλοιπο και κάθε μνημείο που ανήκε σε διαφορετική θρησκεία. Στην πραγματικότητα όμως η οργάνωση επέλεγε σημαντικές και προβληματικές αρχαιολογικές θέσεις που προστατεύονταν από την UNESCO όπως η Παλμύρα και η Νιμρούντ. Το σύνολο των αρχαιολογικών θέσεων της Συρίας που προστατεύονταν από την UNESCO καταστράφηκαν. Οι καταστροφές πάντοτε προαναγγέλλονταν, βιντεοσκοπούνταν και ανέβαιναν στα κοινωνικά δίκτυα. Η οργάνωση για να ενισχύσει οικονομικά τον αγώνα της προέβη σε εκτεταμένη λαφυραγώγηση και εμπόριο αρχαιοτήτων.

Εικ. 3: Καταστροφή τμήματος του αρχαιολογικού χώρου της Παλμύρας στην Συρία από τον ISIS (2015). Πηγή: ISIS 25/08/15.

Συνέπεια των συγκρούσεων στο Ιράκ,⁴³ στο Αφγανιστάν και στη Συρία ήταν μια άλλη μορφή καταστροφής, η εκτεταμένη αρχαιοκαπηλία και κλοπή των πολιτιστικών θησαυρών της κάθε χώρας.⁴⁴ Σε πολλές περιπτώσεις, στο πλάισιο και στην εμπορία παράνομων αρχαιοτήτων επιδίδονταν και στρατιώτες της Δύσης. Χιλιάδες αντικείμενα από αυτές τις χώρες πωλούνται παράνομα στις αγορές της Δύσης. Οι δύο μεγαλύτερες αγορές εμπορίου παράνομων αρχαιοτήτων είναι οι Η.Π.Α. και η Μεγάλη Βρετανία.⁴⁵

Archaeology 27, 282-302.

42. Francioni, F., Lenzerini, F. (2003) The destruction of the Buddhas of Bamiyan and international law, *EJIL*, vol. 14, No 4, 620.

43. Για λεηλασία Ιράκ βλέπε Emberling, G. & Hanson, K. (επιμέλεια) (2008) *Catastrophe! The Looting and Destruction of Iraq's Past*, Oriental Institute Museum Publications.

44. Miller, F.P., Vandome, A.F., McBrewster, J. (2009) (επιμέλεια) *Looted Art: Looting Art, Archaeological Looting in Iraq, Alexander the Great, Book of Jeremiah, World War II, Turkish Invasion of Cyprus, National Museum of Iraq, Cleveland Museum of Art*, Alphascript 2009.

45. Mackenzie, S. (2005) Dig a Bit Deeper: Law, Regulation, and the Illicit Antiquities Market, *British Journal of Criminology* 45, 252.

Συμπεράσματα

Ο Ascherson⁴⁶ πριν από λίγα χρόνια υποστήριξε ότι στο μέλλον οι καταστροφές πολιτιστικών στόχων, ειδικότερα κατά τη διάρκεια τοπικών συγκρούσεων ανάμεσα σε εθνотικές ομάδες ή γειτονικά κράτη, θα είναι κάτι σύνθηρες και απ' ό,τι φαίνεται η άποψή του επιβεβαιώνεται. Η ισλαμική οργάνωση ISIS στη Συρία, στο Ιράκ αλλά και σε άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής συστηματικά κατέστρεψε μνημεία και αρχαιότητες στις περιοχές που καταλάμβανε με το επιχείρημα ότι είναι ειδωλολατρικά. Η ISIS δεν αποτελεί στρατό κάποιου κράτους, δεν έχει υπογράψει και δεν δεσμεύεται από καμιά συνθήκη για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πώς μπορεί τελικά να προστατευθεί η πολιτιστική κληρονομιά κατά τη διάρκεια παρόμοιων συγκρούσεων;

Στο κείμενο έγινε μια ιστοριογραφική αναφορά σε παραδείγματα καταστροφής και λεηλασίας κινητών και ακίνητων υλικών καταλοίπων κατά τη διάρκεια πολέμων καθώς και μια συνοπτική αναφορά των προσπαθειών και των σημαντικότερων διεθνών συμβάσεων για τον περιορισμό τους. Το θέμα της προστασίας των μνημείων σε καιρό πολέμου αν και θεμιτό εγείρει σοβαρά ηθικά ζητήματα. Η διεθνής επιστημονική και μη κοινότητα παρεμβαίνει συνήθως κατά τη διάρκεια πολέμων μόνο όταν απειλούνται ή καταστρέφονται μνημεία ενώ σιωπά όταν χάνονται ανθρώπινες ζωές.

Οι διεθνείς συμβάσεις είναι σημαντικές, ως ένα βαθμό περιορίζουν τις καταστροφές, ενώ έχουν να επιδείξουν και σημαντικό έργο ως προς την προστασία, τη συντήρηση και την αναστήλωση πολλών μνημείων σε όλο τον πλανήτη. Παρόλα αυτά στην πράξη παραμένουν ανεπαρκείς και αδύναμες να προστατεύσουν την πολιτιστική κληρονομιά που συνεχίζει να καταστρέφεται σε πολέμους σε όλο τον κόσμο.

Ίσως τελικά το ζητούμενο δεν είναι να βελτιωθούν ή να εφαρμόζονται οι διεθνείς συνθήκες αλλά να σταματήσουν οι πόλεμοι. Όσο ουτοπικό ακούγεται αυτό άλλο τόσο ουτοπικό είναι να πιστεύουμε ότι μπορούμε να προστατεύσουμε την πολιτιστική κληρονομιά κατά τη διάρκεια πολέμων.

46. Ascherson, Cultural, 22.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Γιάννης Σταυριδόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα. Ολοκλήρωσε τις πτυχιακές και μεταπτυχιακές του σπουδές στην αρχαιολογία στη Μεγάλη Βρετανία και τη διδακτορική του διατριβή στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων. Εργάστηκε επί σειρά ετών ως επιστημονικός συνεργάτης στις ανασκαφές Δισπηλιού Καστοριάς και ως έκτακτος αρχαιολόγος σε μεγάλα δημόσια και ιδιωτικά έργα. Τα τελευταία δύο χρόνια δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου με το Πρόγραμμα Απόκτησης Διδακτικής Εμπειρίας Νέων Διδασκόντων. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η προϊστορική αρχαιολογία, η θεωρητική αρχαιολογία, η αρχαιολογία του σύγχρονου κόσμου, η μουσειολογία, η διαχείριση της μνήμης καθώς και η οθωμανική αρχαιολογία.

"Σωματική άσκηση και νοητική απόδοση με αναφορά στις εκτελεστικές λειτουργίες και βιολογικές αντιδράσεις"

του Γιάννη Ζέρβα

Ομότιμου Καθηγητή Κινητικής Συμπεριφοράς και Αθλητικής Ψυχολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

«Οὐδ' υγιείης της περί σώμ' αμέλειαν ἔχειν χρή, ἀλλὰ ποτού τε μέτρον και σίτου γυμνασίων τε ποιείσθαι» (Δεν πρέπει να αμελείς την υγεία του σώματος, αλλά να κάνεις χρήση με μέτρο στο ποτό, στην τροφή και στη σωματική άσκηση).
(Πυθαγόρας, Χρυσά Έπη, 32-34).

Το ενδιαφέρον των ανθρώπων για φυσική δραστηριότητα και σωματική άσκηση παρουσιάζει σημαντική αύξηση τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτό οφείλεται στην καλύτερη ενημέρωση του κοινού, με βάση τα νέα ερευνητικά δεδομένα, και στην αυξημένη αντίληψη ότι η συστηματική σωματική άσκηση παίζει σημαντικό ρόλο στη βελτίωση της φυσικής κατάστασης και γενικότερα στην προάσπιση της υγείας. Από την άλλη πλευρά, γίνεται ευρύτερα γνωστό ότι η μειωμένη κινητική δραστηριότητα, που χαρακτηρίζει τη ζωή των ανθρώπων στην εποχή μας, δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στην υγεία και ιδιαίτερα στις χρόνιες καρδιακές παθήσεις, την υπέρταση, την παχυσαρκία, την οστεοπόρωση, τον διαβήτη κ.ά. (Biddle & Mutrie, 1991). Όσον αφορά τον ψυχολογικό παράγοντα, η έρευνα έχει δείξει ότι η σωματική άσκηση μειώνει το στρες και την κατάθλιψη, αυξάνει την αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση και βοηθάει το άτομο να επιστρέψει στη φυσιολογική του ζωή και να αναλάβει ρόλο στην κοινωνία. Όλα αυτά είναι λίγο πολύ γνωστά. Αυτό που είναι σχεδόν άγνωστο είναι η σχέση της σωματικής άσκησης με τις εγκεφαλικές λειτουργίες και τη νοητική (γνωστική) απόδοση.

Σκοπός της εργασίας

Η εργασία αυτή διερευνά την επίδραση της φυσικής δραστηριότητας και σωματικής άσκησης στις εκτελεστικές εγκεφαλικές λειτουργίες (executive functions) και τη νοητική απόδοση. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν περιγραφικές και πειραματικές έρευνες, ανασκοπήσεις, μετα-ανάλυσεις, μονογραφίες και επιστημονικά εγχειρίδια από τη διεθνή έρευνα και βιβλιογραφία. Στην παρούσα εργασία εξετάζονται: α) η σωματική άσκηση ως προς το είδος, την ένταση, τη διάρκεια και τη συχνότητα, β) η φύση της νοητικής απόδοσης με αναφορά στις εκτελεστικές λειτουργίες, γ) η επίδραση της φυσικής δραστηριότητας και άσκησης στις εγκεφαλικές λειτουργίες που εξασθενούν εξαιτίας της γήρανσης (λ.χ., άνοια) και δ) οι βιολογικές αντιδράσεις που προκαλούνται στον εγκέφαλο από τη φυσική δραστηριότητα που επηρεάζουν τις εκτελεστικές λειτουργίες.

Διεπιστημονική προσέγγιση

Το θέμα που περιγράφουμε απαιτεί διεπιστημονική προσέγγιση με βάση την ψυχολογία της άσκησης και άθλησης -που είναι από τη φύση της ένα διεπιστημονικό πεδίο- και άλλων επιστημονικών κλάδων που στηρίζουν τη σχέση φυσικών δραστηριοτήτων και νοητικών λειτουργιών, όπως:

Η ψυχο-βιολογία της φυσικής δραστηριότητας, η οποία εξετάζει τη σχέση ψυχολογικών και βιολογικών παραγόντων στην κατανόηση της ανθρω-

πινης συμπεριφοράς στον χώρο της άσκησης και των σπορ (Acevedo & Ekkekakis, 2006· Ekkekakis, Hartman, & Ladwig, 2019).

Η *νευροβιολογία της άσκησης*, η οποία εξετάζει τις νοητικές λειτουργίες, τις νευροτροφικές επιδράσεις και τους μηχανισμούς που επηρεάζουν τα συστήματα.

(Dishman, Berthoud, Booth, κ.ά. 2006, *Neurobiology of Exercise*).

Η *ψυχο-νευρο-ενδοκρινολογία της άσκησης*, η οποία εξετάζει τη σχέση μεταξύ σωματικής προσπάθειας και ψυχολογικών και ορμονικών αντιδράσεων (Ehrlenspiel & Strahler, 2012).

Η *επιδημιολογία της φυσικής δραστηριότητας*, η οποία καταγράφει τη σχέση σωματικής άσκησης και χρόνιων ασθενειών και τον ρόλο των φυσικών μεθόδων στην αντιμετώπιση προβλημάτων υγείας.

Διευκρίνιση βασικών όρων

Με τον όρο *φυσική (σωματική) δραστηριότητα* εννοούμε κάθε σωματική κίνηση που παράγεται από τους σκελετικούς μυς και έχει ως αποτέλεσμα την κατανάλωση ενέργειας (ενεργειακή δαπάνη).

Με τον όρο *σωματική άσκηση* εννοούμε τις σκόπιμες και οργανωμένες φυσικές δραστηριότητες που εκτελούνται και επαναλαμβάνονται συστηματικά σε προγραμματισμένες διαδικασίες και κινητικές ενότητες ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό για την πρόληψη, διατήρηση και προαγωγή της υγείας, και την παραγωγή έργου με τη μέγιστη δυνατή αποτελεσματικότητα. Οι ερευνητές χρησιμοποιούν εναλλακτικά τους όρους *φυσική δραστηριότητα* και *άσκηση*.

Οι εκτελεστικές λειτουργίες

Οι *εκτελεστικές ή επιτελικές λειτουργίες* (executives functions) είναι το υψηλότερο επίπεδο *μετα-γνωστικής λειτουργίας* που διαχειρίζεται και ελέγχει έναν αριθμό βασικών εγκεφαλικών διεργασιών όπως είναι η *μνήμη εργασίας* (working memory), η *δημιουργική σκέψη*, η *αναστολή*, η *γνωστική ευελιξία*, η *λύση προβλημάτων*, η *λήψη αποφάσεων*, η *διόρθωση λαθών*, η *ταχύτητα επεξεργασίας* κ.ά. Οι εκτελεστικές λειτουργίες αναφέρονται και ως *εκτελεστικός έλεγχος* (executive control) ή *γνωστικός έλεγχος* (cognitive control) (Diamond, 2013; Etnier & Chang, 2009; Tomporowski, McCullick, κ.ά, 2015). Αναφέρονται ακόμα και ως *εποπτικές γνωστικές διεργασίες* που αναλαμβάνουν επιτελικό έργο στην εκτέλεση σύνθετων σκέψεων και συμπεριφορών (Alvarez & Emory, 2006).

Σύμφωνα με ένα θεωρητικό μοντέλο που προτείνουν οι Tomporowski κ.ά. (2015), η *μεταγνώση* λαμβάνει χώρα σε ένα συνεχές μεταξύ εκτελεστικών λειτουργιών και ακαδημαϊκής απόδοσης και περιλαμβάνει *στρατηγικές, διαδραστική γνώση* και *δηλωτική γνώση* (Σχ. 1, Tomporowski κ.ά, 2015).

Άσκηση → Γνωστικές λειτουργίες → Μεταγνώση → Ακαδημαϊκή απόδοση

Σχ. 1. Η μεταγνώση από την άσκηση στην ακαδημαϊκή απόδοση.

Οι *στρατηγικές* αναφέρονται στην οργάνωση της σκέψης για τη λήψη αποφάσεων και την επίλυση προβλημάτων.

Η **διαδικαστική γνώση** (procedural knowledge) αναφέρεται στο πώς εφαρμόζουμε όσα μαθαίνουμε, στη διαδικασία ή στα βήματα που πρέπει να ακολουθήσουμε για να φτάσουμε σε ένα αποτέλεσμα.

Η **δηλωτική γνώση** (declarative knowledge) αντιστοιχεί στο τί είναι αυτό που γνωρίζουμε, το οποίο εκφράζουμε προφορικά ή γραπτά.

Σωματική άσκηση και εκτελεστικές λειτουργίες

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οι ερευνητές έκαναν μια σημαντική αλλαγή στην έρευνα της νοητικής λειτουργίας από τη θεωρία επεξεργασίας πληροφοριών στις εκτελεστικές λειτουργίες, κάνοντας την υπόθεση ότι οι επιδράσεις της φυσικής δραστηριότητας θα ήταν πιο εμφανείς σε λειτουργίες που εξαρτώνται από τον μετωπιαίο λοβό, όπως είναι οι εκτελεστικές λειτουργίες (Kramer, Humphrey, Larish, κ.ά, 1994). Οι ερευνητές χρησιμοποίησαν νευροαπεικονιστικά στοιχεία και διαπίστωσαν ότι οι επιδράσεις της χρόνιας φυσικής δραστηριότητας ήταν πιο εμφανείς στη δομή και λειτουργία του μετωπιαίου λοβού. Στις εξαρτημένες μεταβλητές περιέλαβαν διάφορα είδη εκτελεστικών λειτουργιών, όπως η μνήμη εργασίας, η προσοχή, η λήψη αποφάσεων, ο σχεδιασμός, ο προγραμματισμός, η συναρμογή, η εισαγωγή και αναστολή συμπεριφορών, η επεξεργασία σημαντικών πληροφοριών και η ταχύτητα επεξεργασίας των πληροφοριών.

Μετρήσεις

Παραθέτουμε μερικές από τις πιο συχνές μετρήσεις της εκτελεστικής λειτουργίας που βασίζονται σε νευροψυχολογικές ανασκοπήσεις και κλινικές έρευνες, όπως για τη μνήμη εργασίας, τον σχεδιασμό, τη λύση προβλημάτων, την αναστολή, την προσοχή και τη νοητική ευελιξία.

Η **μνήμη εργασίας ή λειτουργική μνήμη** (working memory) είναι ένα είδος μνήμης, η οποία αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να αποθηκεύει προσωρινά μια πληροφορία, να τη χειρίζεται και να δρα πάνω σε αυτήν (Baddeley, 2012· Diamond, 2013). Μνήμη εργασίας και βραχυπρόθεσμη μνήμη διέπονται από διαφορετικά νευρικά υποσυστήματα. Η μνήμη εργασίας αλληλεπιδρά με τη μνήμη μεγάλης διάρκειας και αναλαμβάνει χειρισμούς και διεργασίες, όπως, λόγου χάρη, τη συγκράτηση ενός αριθμού τηλεφώνου, ενός αριθμού πληροφοριών, ή της εκτέλεσης μιας σωματικής άσκησης που βασίζεται σε πρόσφατες πληροφορίες για τον τρόπο εκτέλεσης. Για τη λειτουργία αυτή υπεύθυνος είναι ο μετωπιαίος λοβός του εγκεφάλου. Ένα από τα τεστ που χρησιμοποιούνται για τον έλεγχο της μνήμης εργασίας είναι το **Backwards Digit Span Task**, με το οποίο ζητείται από τους δοκιμαζόμενους μια σειρά στοιχείων να ειπωθούν αντίστροφα.

Για τη μέτρηση της ποιότητας του **σχεδιασμού** και της **λύσης προβλημάτων** στην κλινική νευροψυχολογία χρησιμοποιείται το **Tower of London/Tower of Hanoi test**.

Το **Stroop Test** είναι από τα πιο κοινά τεστ που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση της **αναστολής**. Η αναστολή αναφέρεται στην ικανότητα ελέγχου της προσοχής, της συμπεριφοράς, της σκέψης και των συναισθημάτων. Η **αναστολή** αναφέρεται και ως ανασταλτικός έλεγχος και αυτοέλεγχος και στην ικανότητα του ατόμου να παρακάμπτει μια ισχυρή εσωτερική ή εξωτερική έλξη για να δράσει κατάλληλα σε ένα ερέθισμα. Ο ανασταλτικός έλεγχος είναι

σημαντικός παράγοντας για τη σωστή λειτουργία των άλλων εκτελεστικών λειτουργιών του εγκεφάλου. Η **αναστολή** φαίνεται να επηρεάζεται αρκετά από την άσκηση.

To Flanker test (Erickson Flanker Task) μετράει την επεξεργασία πληροφοριών και την επιλεκτική προσοχή.

To Task compatibility test μετράει την προσοχή, την παρατηρητικότητα και τη συμβατότητα αντίδρασης στην αρμονία μεταξύ αυτού που βλέπουμε και πώς αντιδρούμε.

To Cognitive flexibility test ή **test γνωστικής ευελιξίας** (fluid intelligence) μετράει την ικανότητα γρήγορης και ευέλικτης αλλαγής από τη μια κατάσταση στην άλλη ή από τη μια έννοια στην άλλη και την ικανότητα προσαρμογής σε ραγδαία μεταβαλλόμενες καταστάσεις. Υποκατηγορίες αυτού του test είναι το **Task switching test** και το **Set-Shifting test** ανάλογα με το εάν η νοητική λειτουργία είναι ασυνείδητη ή συνειδητή, αντίστοιχα. Επίσης, το **Wisconsin Card Sorting Test (WCST)** χρησιμοποιείται από τους νευροψυχολόγους για τη μέτρηση βλαβών στον προμετωπιαίο λοβό και για να εξετάσουν την εκτελεστική ικανότητα της νοητικής ευελιξίας.

Αποτελέσματα ερευνών

Από μεθοδολογικής απόψεως οι ερευνητές, για να μελετήσουν τη σχέση άσκησης και νοητικής απόδοσης, χρησιμοποιούν διάφορα προγράμματα άσκησης ως ανεξάρτητες μεταβλητές.

Στη βιβλιογραφία καταγράφονται διαφορές στις επιδράσεις ανάλογα με το είδος της άσκησης (οξεία και χρόνια άσκηση με περπάτημα, τρέξιμο, κινητικά παιχνίδια, ασκήσεις με αντιστάσεις, συνδυασμοί ασκήσεων), την ένταση (αερόβιες και αναερόβιες ασκήσεις), ποικίλες χρονικές διάρκειες, καθώς και το είδος της εκτελεστικής λειτουργίας (εξαρτημένες μεταβλητές).

Η οξεία (acute) άσκηση είναι άσκηση μιας συνεδρίας που μπορεί να διαρκεί από 20-60 λεπτά. Η χρόνια (chronic) άσκηση αναφέρεται σε προγράμματα μακράς διάρκειας με συχνότητα δυο-τρεις φορές την εβδομάδα των 20-60 λεπτών κάθε φορά για κάποιο χρονικό διάστημα. Τα αποτελέσματα μεμονωμένων ερευνών και μετα-αναλύσεων σε μεγάλο βαθμό δείχνουν ότι και με τα δυο πρωτόκολλα άσκησης (οξείας και χρόνιας) υπάρχει όφελος στις εκτελεστικές λειτουργίες και των δυο φύλων σε όλες τις ηλικίες.

Δεδομένα από ανασκόπηση βιβλιογραφίας (από το 1966 έως το 2009) με RCTs (Randomized Controlled Trials - τυχαιοποιημένη ελεγχόμενη δοκιμή, τυχαία ένταξη σε πειραματική ομάδα), όπου εξετάστηκε η επίδραση της αερόβιας άσκησης στην νευρογνωστική απόδοση, έδειξαν ότι η αερόβια άσκηση σχετίζεται με μέτριες βελτιώσεις στην προσοχή και την ταχύτητα επεξεργασίας, την εκτελεστική λειτουργία και τη μνήμη. Οι επιδράσεις της άσκησης στη μνήμη εργασίας ήταν σε μικρότερο βαθμό. Οι συνδυασμοί ασκήσεων έχουν τα καλύτερα αποτελέσματα (Smith, Blumental, Hoffman, κ.ά. 2010).

Θετικά είναι τα αποτελέσματα των πειραματικών ερευνών σε παιδιά όσον αφορά την επίδραση της σωματικής άσκησης στη λειτουργική μνήμη, τη δημιουργικότητα, τον σχεδιασμό και τα μαθηματικά (Garin, Barella, & Etnier, 2013). Ωστόσο, οι πειραματικές έρευνες είναι λίγες.

Σε κάθε περίπτωση, η γενική εντύπωση από την πλειονότητα των ερευνών είναι ότι υπάρχει θετική επίδραση της σωματικής άσκησης σε πολλούς παράγοντες της εκτελεστικής λειτουργίας όπως στη μνήμη εργασίας, στη λήψη αποφάσεων, στη λειτουργία αναστολής, στην ταχύτητα εκτέλεσης ενός έργου, στην επιλεκτική προσοχή, στον χρόνο αντίδρασης και στη μακροπρόθεσμη μνήμη.

Ένταση - κόπωση

Η ένταση της άσκησης είναι ένας παράγοντας που πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν στα προγράμματα παρέμβασης.

Όλοι συμφωνούν ότι τα προγράμματα άσκησης που φτάνουν στην κόπωση και αφυδάτωση ενδέχεται να θέσουν σε κίνδυνο τις εκτελεστικές λειτουργίες και να μειώσουν την απόδοσή τους.

Το στρες της θερμότητας μπορεί να χειροτερέψει τη μνημονική απόδοση. Η πρόσληψη υγρών αποκαθιστά την ομοιόσταση. Η μη πρόσληψη υγρών δημιουργεί προβλήματα στη μνημονική ανάκληση (Brisswalter, 2002). Κατά συνέπεια, είναι αναγκαία η κανονική ενυδάτωση κατά τη διάρκεια της σωματικής άσκησης για να εξασφαλιστεί η ισορροπία των αρνητικών επιδράσεων από αυτήν.

Επίσης, μια ομάδα ατόμων που έκανε ένα πρόγραμμα με έντονη άσκηση παρουσίασε πτώση της οξυγόνωσης στον προμετωπιαίο λοβό και χειροτέρευση της νοητικής απόδοσης σε σύγκριση με την ομάδα μεσαίας έντασης και την ομάδα ελέγχου (Chang, Kim, Jung, & Kato, 2017).

Επομένως, η μέτρια ένταση της άσκησης είναι αυτή που προκαλεί το καλύτερο αποτέλεσμα στην απόδοση της εκτελεστικής λειτουργίας. Ωστόσο, άτομα με καλό επίπεδο φυσικής κατάστασης αντέχουν και σε υψηλότερα επίπεδα έντασης, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Φυσική κατάσταση και νοητική απόδοση

Αρκετοί ερευνητές συμπεραίνουν ότι η αυξημένη φυσική δραστηριότητα και τα υψηλότερα επίπεδα φυσικής κατάστασης σχετίζονται με καλύτερη εγκεφαλική λειτουργία των παιδιών και ενήλικων ατόμων (π.χ. Erickson, Hillman, & Kramer, 2015).

Σε πειραματική έρευνα συνεργασίας των εργαστηρίων αθλητικής ψυχολογίας και εργοφυσιολογίας του τμήματος φυσικής αγωγής του Πανεπιστημίου Αθηνών, χρησιμοποιήσαμε εννέα ζεύγη μονοζυγοτικών διδύμων, αρρένων, ηλικίας 11-14 ετών, εκ των οποίων ο ένας αδελφός παρακολούθησε ένα πρόγραμμα συστηματικής σωματικής άσκησης (προπόνησης) για έξι μήνες, με αυξημένη ένταση και συχνότητα, και ο άλλος ακολούθησε το πρόγραμμα του σχολείου. Στο τέλος του προγράμματος παρέμβασης (άσκησης) τα παιδιά έκαναν μια σειρά από νοητικές δοκιμασίες πριν και μετά από άσκηση στο δαπεδοεργόμετρο διάρκειας 25 λεπτών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα προπονημένα παιδιά απέδωσαν καλύτερα σε αριθμό σωστών απαντήσεων και χρόνου απόφασης σε σύγκριση με τα παιδιά (δίδυμα αδέρφια τους) που δεν ασκήθηκαν συστηματικά σε αυτούς τους έξι μήνες (Zervas, Danis, & Klissouras, 1991). Το συμπέρασμά μας ήταν ότι η καλύτερη φυσική κατάσταση είχε καλύτερα αποτελέσματα, όπως θα δούμε και από άλλες εργασίες στη συνέχεια.

Έρευνα σε 4.000 παιδιά έδειξε ότι το υψηλότερο επίπεδο φυσικής κατάστασης συνδέεται θετικά με την προσοχή, τη λειτουργική μνήμη, τον χρόνο απόκρισης και την καλύτερη νοητική λειτουργία (Buck, Hillman, & Castelli, 2008· Hillman, Castelli, & Buck, 2005). Η βελτίωση της φυσικής κατάστασης αυξάνει τον νοητικό έλεγχο στα παιδιά και στους εφήβους (Etnier, Salazar, Landers, κ.ά., 1997).

Η συστηματική φυσική δραστηριότητα που βελτιώνει τη φυσική κατάσταση αυξάνει τον εκτελεστικό έλεγχο σε παιδιά και εφήβους. Τα αποτελέσματα καθορίζονται από διάφορους παράγοντες όπως ο χειρισμός του ασκησιολογίου (ανεξάρτητη μεταβλητή), η διάρκεια του προγράμματος και τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων (Kamijio, McGovan, & Pontifex, 2019).

Τα ίδια οφέλη παρατηρήθηκαν και σε μεγαλύτερες ηλικίες σε άτομα που ήταν πιο γυμνασμένα. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα μιας μετα-ανάλυσης έδειξαν ότι άτομα μεγάλης ηλικίας, που είχαν υψηλότερο επίπεδο φυσικής κατάστασης, εκτελούσαν καλύτερα σε νοητικές ασκήσεις από τους πιο αδύναμους (Etnier κ.ά. 1997).

Άσκηση και ακαδημαϊκή απόδοση

Σύμφωνα με τους Diamond και Lee (2011), η εκτελεστική λειτουργία είναι το βασικό στοιχείο της ακαδημαϊκής επιτυχίας του μαθητή και θεωρείται εξίσου σημαντικός παράγοντας με το νοητικό πηλίκο.

Οι Castelli, Hillman, Buck και Erwin (2007) εξέτασαν 259 παιδιά Γ' και Ε' τάξης και βρήκαν ότι η καλύτερη αερόβια κατάσταση (αντοχή) και η μυϊκή δύναμη συνδέονται με καλύτερη απόδοση στα μαθηματικά, την ανάγνωση και στα τεστ συνολικής ακαδημαϊκής απόδοσης.

Οι μετα-αναλύσεις πειραματικών και περιγραφικών ερευνών έδειξαν ότι η φυσική δραστηριότητα συνδέεται με αυξημένη νοητική και ακαδημαϊκή απόδοση. Αυτό, σύμφωνα με τους ερευνητές, αποτελεί σημαντικό επιχείρημα ότι η φυσική δραστηριότητα πρέπει να αποτελεί μέρος του καθημερινού προγράμματος στο σχολείο, τόσο για την ψυχοφυσική υγεία όσο και άλλα πνευματικά και ακαδημαϊκά οφέλη των παιδιών (Etnier κ.ά., 1997· Sibley & Etnier, 2003· Castelli κ.ά. 2007).

Για την αιτιώδη σχέση μεταξύ άσκησης, νοητικής λειτουργίας και ακαδημαϊκής απόδοσης των παιδιών και σε ποιο βαθμό είναι αυτή η σχέση, μερικοί ερευνητές προτείνουν να λάβουμε υπόψη μας τον παράγοντα *μετα-γνώση* στον οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω (Tomporowski κ.ά. 2015), δηλαδή στις στρατηγικές, τη διαδικαστική και δηλωτική γνώση. Επίσης, να λάβουμε υπό όψιν τους βιολογικούς παράγοντες όπως θα δούμε παρακάτω (π.χ. νευροτροφικός παράγοντας).

Η άσκηση στη σχολική τάξη

Το μάθημα της φυσικής αγωγής μέσα στο σχολικό πρόγραμμα είναι μια καλά τεκμηριωμένη εκπαιδευτική διαδικασία. Μια νέα πρόταση που δοκιμάζεται θέλει τη σωματική άσκηση (λ.χ. κινητικά παιχνίδια) μέσα στην τάξη, όπως π.χ. με εμβόλιμες 10λεπτες φυσικές δραστηριότητες, με σκοπό να αυξηθούν τα επίπεδα ενέργειας των μαθητών, προς όφελος τόσο της υγείας τους όσο και της σχολικής τους απόδοσης.

Σχετικά με το θέμα αυτό, μια ανασκόπηση και μετα-ανάλυση 28 ερευνών από διάφορες χώρες έδειξε θετική επίδραση του προγράμματος παρέμβασης χρόνιας φυσικής δραστηριότητας στη νοητική λειτουργία παιδιών και εφήβων (λειτουργική μνήμη, προσοχή, σχεδιασμό, δημιουργικότητα, νοητική ευελιξία, αναστολή, συναρμογή, μαθηματικά) (Vazou, Pesce, Lakes, & Smiley-Oyen, 2016).

Σε κάθε περίπτωση, ο χρόνος που αφιερώνεται στο μάθημα της φυσικής αγωγής όχι μόνο δεν εμποδίζει την ακαδημαϊκή απόδοση των παιδιών αλλά στην πραγματικότητα την διευκολύνει. Τα οφέλη που προκύπτουν από την άσκηση, σύμφωνα με παλαιά και σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, αποτελούν μια σημαντική συνιστώσα στην ανάπτυξη¹, τη διατήρηση και προαγωγή της υγείας και ευρωστίας των παιδιών.

Άσκηση και εκφυλιστικά φαινόμενα

Η άσκηση μπορεί να ωφελήσει τις περιοχές του εγκεφάλου και τις εκτελεστικές διαδικασίες που είναι πιθανό να εξασθενήσουν εξαιτίας της γήρανσης. Ως γνωστόν, υπάρχει προοδευτική απώλεια εγκεφαλικού ιστού και της γνωστικής ικανότητας που σχετίζεται με τη γήρανση και την πρόκληση διαφόρων ειδών άνοιας (μετωποκροταφική, μετωπιαία και κροταφική άνοια, αγγειακή άνοια, νόσος Alzheimer). Οι ασθένειες αυτές αποτελούν αιτίες σοβαρής αναπηρίας παγκοσμίως. Εκατομμύρια άνθρωποι πάσχουν από τη νόσο Alzheimer που αναμένεται να αυξηθεί δραματικά μέχρι το 2050. Αυτό θα έχει ένα μεγάλο οικονομικό κόστος και έναν τεράστιο κοινωνικό αντίκτυπο. Από φαρμακευτικής πλευράς διατίθενται υπέρογκα ποσά για την αντιμετώπιση των ασθενειών αυτών (Ekkekakis κ.ά. 2019).

Η άσκηση μπορεί να ωφελήσει ειδικά τις προμετωπιαίες περιοχές του εγκεφάλου και τις γνωστικές διαδικασίες όπως αυτές που συμμετέχουν στον προγραμματισμό, στη γνωστική ευελιξία, στην αναστολή και στη μνήμη εργασίας που είναι πιθανό να επιδεινωθούν ως αποτέλεσμα της γήρανσης (Kramer, Hahn, Cohen, κ.ά. 1999).

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το στοιχείο ότι η άσκηση μπορεί να περιορίσει τις τοξικές αλλοιώσεις του εγκεφάλου που καταστρέφουν τις εκτελεστικές λειτουργίες, όπως π.χ. η συγκέντρωση του *β-αμυλοειδούς* στον πρόσθιο λοβό, στον ιππόκαμπο και στις παρα-ιπποκάμπειες περιοχές (Adlard, Perreau, Pop, & Cotman, 2005).

Σε ανασκόπηση βιβλιογραφίας, οι Erickson και Kramer (2009) συνόψισαν μελέτες και αξιολόγησαν την επίδραση της χρόνιας αερόβιας άσκησης και της φυσικής κατάστασης στη γνωστική απόδοση, τον όγκο και τη λειτουργία του εγκεφάλου σε ηλικιωμένα άτομα με και χωρίς άνοια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι έξι μήνες μέτριων επιπέδων αερόβιας σωματικής άσκησης είχαν ως αποτέλεσμα την επίτευξη σημαντικών βελτιώσεων στη γνωστική λειτουργία με τα πιο σημαντικά αποτελέσματα να είναι στον εκτελεστικό έλεγχο. Αυτές οι βελτιώσεις συνοδεύονται από αλλαγές στην εγκεφαλική δραστηριότητα και αυξήσεις στον όγκο της προμετωπιαίας περιοχής του εγκεφάλου και της κροταφικής φαιάς ουσίας που μεταφράζονται σε ένα πιο αποτελεσματικό νευρικό σύστημα.

1. Σημειώνεται ότι οι εκτελεστικές λειτουργίες αναπτύσσονται στα παιδιά από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους, και, επομένως, η φυσική δραστηριότητα μπορεί να είναι ιδιαίτερα επωφέλης στα χρόνια ανάπτυξης.

Οι παλαιότερες έρευνες ενισχύονται με νεότερα συγκεντρωτικά στοιχεία, τα οποία δείχνουν ότι υπάρχει θετική σχέση μεταξύ φυσικής δραστηριότητας και διαχείρισης της άνοιας. Δεν είναι γνωστό όμως ποια στάδια της άνοιας ωφελούνται περισσότερο. Φαίνεται ότι ή άσκηση είναι πιο ωφέλιμη στην ήπια μορφή άνοιας (στοιχεία από ανασκόπηση εργασιών που έγιναν σε άτομα μικρότερης και μεγαλύτερης ηλικίας από τους Heisz, Ogrodnik, & Fenesi, 2019).

Στα παραπάνω να προσθέσουμε και μερικά στοιχεία από επιδημιολογικές έρευνες που έδειξαν ότι η φυσική δραστηριότητα προστατεύει τα άτομα από τη φθορά και την άνοια. Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία, μπορεί να υπάρχουν διαφορές στα οφέλη μεταξύ των ηλικιών, αλλά όλοι ωφελούνται. Επίσης τα αποτελέσματα διαφέρουν ανάλογα με τα μεθοδολογικά εργαλεία όσον αφορά τα γνωστικά τεστ που χρησιμοποιούν οι ερευνητές, τη διάρκεια και την ένταση των προγραμμάτων έρευνας. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε οριστικά συμπεράσματα.

Εργαστηριακές έρευνες

Ερευνητές που διαθέτουν εξειδικευμένα εργαστήρια και σύγχρονα επιστημονικά όργανα, όπως π.χ. η νευροαπεικόνιση (MRI), εξετάζουν τις επιδράσεις της άσκησης (οξείας και χρόνιας) στην εγκεφαλική ροή του αίματος και στη δομή του εγκεφάλου.

H functional MRI (fMRI) μετράει τις αλλαγές στο οξυγόνο του αίματος (Elektroencephalography, ανασκόπηση από Heisz κ.ά. 2019). Και πάλι, τα αποτελέσματα ποικίλουν εξαιτίας των μεθοδολογικών διαφορών.

Οι Colcombe, Kramer, Erickson, κ.ά. (2004) χρησιμοποίησαν δεδομένα μαγνητικών απεικονίσεων (fMRI) για την αξιολόγηση των εγκεφαλικών λειτουργιών 29 ηλικιωμένων ανδρών που έκαναν καθιστική ζωή πριν και μετά από ένα πρόγραμμα αερόβιας πεζοπορίας έξι μηνών. Η φυσική δραστηριότητα τροποποίησε τη λειτουργία του εγκεφάλου στον πρόσθιο φλοιό του προσαγωγίου (cingulate), σε μια φλοιώδη περιοχή που εμπλέκεται στην εκτελεστική λειτουργία, στον αναπνευστικό έλεγχο, στη ρύθμιση και στον έλεγχο της συμπεριφοράς. Τα άτομα που ασκήθηκαν εκτελούσαν ένα σύνθετο τεστ ταχύτητας λήψης απόφασης πιο γρήγορα από εκείνους που δεν ασκήθηκαν.

Ο νευροτροφικός παράγοντας BDNF

Οι νευροτροφικοί παράγοντες είναι μια οικογένεια πρωτεϊνών που είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την ανάπτυξη των νευρώνων και των συνάψεων. Ιδιαίτερα ο νευροτροφικός παράγοντας Brain-Derived Neurotrophic Factor (BDNF) εξετάζεται ως πιθανός μηχανισμός της επίδρασης της άσκησης στις γνωστικές λειτουργίες. Ο παράγοντας αυτός είναι ζωτικής σημασίας τόσο βραχυπρόθεσμα για τη νοητική απόδοση όσο και μακροπρόθεσμα για τις προσαρμογές στη μορφολογία του εγκεφάλου, όπως λ.χ. στην πλαστικότητα. Ο παράγοντας BDNF σχετίζεται με τη νευρογένεση και την αγγειογένεση. Η χρόνια φυσική δραστηριότητα έχει νευρογενετικές και νευροπλαστικές επιδράσεις στον εγκέφαλο, προκαλεί την ανάπτυξη και αύξηση νέων κυττάρων και προστατεύει το νευρικό σύστημα και τον ιππόκαμπο από ισχαιμικές και νευροτοξικές βλάβες (Dishman κ.ά., 2006). Οι Hötting, Schickert, Kaiser, κ.ά. (2016) αναφέρουν ότι υπήρξε αύξηση του BDNF μετά από χρόνια άσκηση υψηλής

έντασης. Κατά τους ίδιους ερευνητές, η νευρογένεση που παρατηρείται με τη χρόνια άσκηση παίζει ρόλο στη μάθηση, τη μνήμη και τη λύση προβλημάτων.

Μελέτες που εξέτασαν τις επιδράσεις οξείας άσκησης στην κυκλοφορία του BDNF δείχνουν ότι τα πρωτόκολλα άσκησης υψηλής έντασης (διάρκειας 10-60 λεπτά) είχαν ως αποτέλεσμα τις μεγαλύτερες αυξήσεις στην κυκλοφορία του BDNF σε σύγκριση με τα χαμηλής έντασης πρωτόκολλα (Knaepen, Goekint, Heyman, κ.ά, 2010).

Σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας με διάφορα πρωτόκολλα έρευνας, οι συγγραφείς κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η οξεία άσκηση επιδρά στη συγκέντρωση του BDNF που δείχνει τον πιθανό ρόλο του ως ενός βιολογικού μηχανισμού στη σχέση άσκησης και νοητικής απόδοσης. Αυτό πρέπει να ενισχυθεί με πειραματικές έρευνες (Piermeier & Etnier, 2015).

Επίλογος

Τα αποτελέσματα των ερευνών ποικίλουν εξαιτίας των μεθοδολογικών διαφορών των ερευνητικών σχεδιασμών. Ωστόσο, οι έρευνες στην πλειονότητά τους, δείχνουν ότι υπάρχει θετική σχέση μεταξύ σωματικής άσκησης και αυξημένων δεικτών γνωστικής επεξεργασίας και εκτελεστικής λειτουργίας. Τα αποτελέσματα έχουν θεωρητικό και πρακτικό ενδιαφέρον και είναι χρήσιμα για την εκπαίδευση, τη δημόσια υγεία και την ποιότητα ζωής. Επομένως, καλό είναι να ληφθούν υπ' όψιν στη χάραξη της εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής σε ό,τι αφορά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων άσκησης για άτομα όλων των ηλικιών. Το θέμα αυτό αφορά άμεσα και την εθνική οικονομία, αφού η άσκηση μπορεί να γίνει χωρίς ιδιαίτερες οικονομικές επιβαρύνσεις και συμβάλλει στην προάσπιση της υγείας και στην αποτελεσματικότητα του εργατικού δυναμικού.

Βιβλιογραφία:

- Acevedo, E.O., & Ekkekakis, P. (2006). *Psychobiology of Physical Activity*. Champaign, IL: Human kinetics.
- Adlard, P.A., Perreau, V.M., Pop, V., & Cotman, C.W. (2005). Voluntary exercise decreases amyloid load in a transgenic model of Alzheimer disease. *The Journal of Neuroscience*, 25, (17): 4217-4221.
- Alvarez, J.A. & Emory, E. (2006). Executive function and the frontal lobes: a meta-analytic review. *Neuropsychol Rev.* 16(1):17-42.
- Baddeley, A. (2012). Working Memory: Theories, Models, and Controversies. *Annual Review of Psychology*, Vol. 63:1-29.
- Biddle, S., & Mutrie, N. (1991). *Psychology of Physical Activity and Exercise*. Berlin: Springer-Verlag.
- Brisswalter, J., Collardeau, M., & René, A. (2002). Effects of Acute Physical Exercise Characteristics on Cognitive Performance. *Sports Medicine* 32(9):555-66.
- Buck, S.M., Hillman, C.H., & Castelli, D.M. (2008) The relation of aerobic fitness to stroop task performance in preadolescent children. *Med Sci*

Sports Exerc 2008, 40(1):166-72.

Castelli, D.M., Hillman, C.H., Buck, S.M., & Erwin, H. E. (2007). Physical Fitness and Academic Achievement in Third-and Fifth-Grade Students. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 29, (pp 239-252).

Chang, H. , Kim, K., Jung , Yu-Jin, & Kato, M. (2017). Effects of acute high-Intensity resistance exercise on cognitive function and oxygenation in pre-frontal cortex. *Journal Exerc Nutrition Biochem* 30, 21(2):1-8.

Colcombe, S.J, Kramer A.F, Erickson K.I, et al. (2004). Cardiovascular fitness, cortical plasticity, and aging. *Proceedings of the National Academy of Science*, 2004, 101(9):3316-3321.

Diamond, A. (2013). Executive Functions. *Annual Review of Psychology*. Vol. 64:135-168.

Diamond, A., & Lee, K. (2011). Interventions shown to aid executive function development in children 4 to 12 years old. *Science* 19, Vol. 333, Issue 6045, 959-964.

Dishman, R.K., Berthoud, H-R., Booth, F.W., et al. (2006). Neurobiology of exercise. *Obesity*, vol. 14, 3, 345-356.

Ekkekakis, P., Hartman, M.E., & Ladwig, M.A. (2019). Conceptual foundations of exercise psychology: facilitators, inhibitors, and a road map toward establishing societal relevance. In M.H. Anshel (Ed.), *handbook of sport and exercise psychology* (Chapter 2, pp. 27-46). Washington, DC: American Psychological Association.

Ehrlenspiel, F., & Strahler, K. (2012) *Psychoneuroendocrinology of Sport and Exercise: Foundations, Markers, Trends*. Oxford, UK: Routledge.

Erickson, K.I., & Kramer, A.F. (2009). Aerobic exercise effects on cognitive and mental plasticity in older adults. *British Journal of Sports Medicine*, 43, 22-24.

Erickson, K. I, Hillman, C. H., & Kramer, A.F. (2015). Physical activity, brain, and cognition. *Science Direct*, Vol. 4, p. 27-32.

Etnier, J.L., Salazar, W., Landers, D.M., Petruzzello, S.J., Han, M., & Nowell, P. (1997). The influence of physical fitness and exercise upon cognitive functioning: a meta-analysis. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, Vol. 19, p. 249-277.

Etnier, J, L., & Chang,Yu-Kai (2009). The effect of physical activity on executive function: A brief commentary on definitions, measurement issues, and the current stat of the literature. *Journal of Sport & Exercise Psychology* 31(4):469-483.

Gapin, J.I., Barella, L.A., & Etnier, L. (2013). Physical activity - Relations with children's cognitive and academic performance. In P. Ekkekakis (ED.), *Routledge handbook of physical activity and mental health* (pp. 249-261). New York: Routledge.

Heisz, J. J., Ogrodnik, M., & Fenesi, B. (2019). *Effects of physical activity on cognition in adults*. In M. H. Anshel, S. J. Petruzzello, & E. E. Labbi (Eds.), *APA handbooks in psychology series. APA handbook of sport and exercise psychology*, Vol. 2. *Exercise psychology* (p. 315–330). American Psychological Association.

Hillman, C.H., Castelli, D.M., & Buck, S.M. (2005). Aerobic fitness and neurocognitive function in healthy preadolescent children. *Med Sci Sports Exerc*. Nov. 37(11):1967-1974

Hötting, K., Schickert, N. Kaiser, J., Røder, B., & Schmidt-Kassow, M. (2016). The effects of acute physical exercise on memory, peripheral BDNF, and control in young adults. *Neural Pasticity*.

Kamijo, K., McGowan, A. L., & Pontifex, M. B. (2019). *Effects of physical activity on cognition in children and adolescents*. In M. H. Anshel, S. J. Petruzzello, & E. E. Labbi (Eds.), *APA handbooks in psychology series. APA handbook of sport and exercise psychology*, Vol. 2. *Exercise psychology* (p. 331-

343). American Psychological Association.

Knaepen, K., Goekint, M., Heyman, E.M., & Meeusen, R. (2010). Neuroplasticity - exercise-induced response of peripheral brain-derived neurotrophins factor: a systematic review of experimental studies in human subjects. *Sports Med.*, 40, 765-801.

Kramer, A. F., Humphrey, D. G., Larish, J. F., Logan, G. D., & Strayer, D. L. (1994). Aging and inhibition: beyond a unitary view of inhibitory processing in attention. *Psychology and Aging*, 9, 491-512).

Kramer, A. F., Hahn, S., Cohen, N.J. et al. (1999). Ageing, fitness and neurocognitive function. *Nature*, vol. 400, 418-419.

Piepmeyer, A. T., & Etnier, J. L. (2015). Brain-derived neurotrophic factor (BDNF) as a potential mechanism of the effects of acute exercise on cognitive performance. *Journal of Sport and Health Science*, 4, 14-23.

Sibley, B. A., & Etnier, J. L. (2003). The relationship between physical activity and cognition in children: A Meta-Analysis. *Pediatric Exercise Science*, 15, 243-256.

Smith, P.J., Blumenthal, J.A., Hoffman, B.M. et. al., (2010). Aerobic exercise and neurocognitive performance: a meta-analytic review of randomized controlled trials. *Psychosom Med.*, 72 (3), 239-252.

Tomprowski, P.D., McCullick, B., Pendleton, D.M., & Perce, C. (2015). Exercise and children's cognition. The role of exercise characteristics and a place for metacognition. *Journal of Sport and Mental Health Science*, 4, 47-55.

Vazou, S., Pesce, Lakes, & Smiley-Oyen, (2016). More than one road leads to Rome: A narrative review and meta-analysis of physical activity intervention effect on cognition in youth. *International Journal of Sport an Exercise Psychology*, Vol. 17, 2, 153-158.

Zervas, Y., Danis, A., & Klissouras, V. (1991). Influence of physical exertion on mental performance with reference to training. *Perceptual and Motor Skills*, 72, 1215-1221.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Γιάννης Ε. Ζέρβας είναι Ομότιμος καθηγητής του Τμήματος Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Διδάκτωρ Επιστημών Αγωγής του Boston University των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Καθηγητής Κινητικής Συμπεριφοράς και Αθλητικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών. Σπούδασε στην Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής και μετεκπαιδεύτηκε στην Ανωτάτη Σχολή Φυσικής Αγωγής της Στοκχόλμης Σουηδίας, με υποτροφία του Ι.Κ.Υ. Παρακολούθησε μαθήματα Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης και Νευροεπιστήμης (Neuroscience) για εξωτερικούς φοιτητές στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ των Η.Π.Α. Έχει συγγράψει επτά βιβλία και πάνω από 200 επιστημονικές εργασίες που έχουν δημοσιευτεί σε ελληνικά και ξένα περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων και εφημερίδες. Υπήρξε συνεργάτης του εκδοτικού οίκου «Ελληνικά Γράμματα» στην έκδοση της Παιδαγωγικής - Ψυχολογικής Εγκυκλοπαίδειας. Είναι Επίτιμος Διδάκτωρ του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Για το επιστημονικό και επαγγελματικό του έργο τιμήθηκε με το "Alumni Award" από το Boston University των Η.Π.Α (2005), το "Honor Award" της International Society of Sport Psychology (2009) και άλλους φορείς. Υπήρξε Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Αθλητικής Ψυχολογίας, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της European Society of Sport Psychology, μέλος της International Society of Sport Psychology και της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος από το 1985 και Πρόεδρος του Συλλόγου των Φίλων του Λυκείου των Ελλήνων Αθηνών 1987-2018.

Μνημειακό Ταφικό Συγκρότημα «Τύμβου Καστά» Αμφίπολης

της Κατερίνας Περιστέρη, Αρχαιολόγου

Στα όρια της αρχαίας νεκρόπολης της Αμφίπολης ο Τύμβος Καστά δεσπόζει στην περιοχή των εκβολών του ποταμού Στρυμόνα. Ο σημαντικός αυτός ποταμός, πλωτός κατά τους αρχαίους χρόνους, αποτελούσε πηγή δύναμης και πλούτου για ολόκληρη τη γύρω περιοχή με μοναδικά «αγκυροβόλια» για τη διακίνηση του εμπορίου και των πολιτιστικών αγαθών από το Αιγαίο προς τα Βαλκάνια. Στην περιοχή υπήρχε ήδη από την εποχή σιδήρου και τους

αρχαϊκούς χρόνους εκτεταμένη νεκρόπολη σε χαμηλό γήλοφο όπου διεξήχθη ανασκαφική έρευνα από τον αείμνηστο Δ. Λαζαρίδη κατά τα έτη 1964-1984.

Η νεότερη ανασκαφική έρευνα κατά τα έτη 2012-2014 που πραγματοποιήθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Σερρών με υπεύθυνη ανασκαφέα την υπογράφουσα, έφερε στο φως ένα μνημειακό ταφικό συγκρότημα, μοναδικό στο είδος του, που χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ και αποτελείται: α) από ένα μαρμάρινο περίβολο ύψους 3 μ., διαμέτρου 158,40 μ. περιμέτρου 497 μ. (εικ. 1), β) το μνημείο του Λέοντα (εικ. 2) και γ) έναν σύνθετο Μακεδονικό τάφο.

Όσον αφορά την έρευνα γεωμετρίας του Τύμβου, φαίνεται ότι η αρχική κλίση των χωμάτινων πρανών που προστέθηκαν στο φυσικό έδαφος, καλύπτοντας την προγενέστερη νεκρόπολη των αρχαϊκών χρόνων, διαμορφώνεται από τη στάθμη της στέ-

Εικ. 1. Μαρμάρινος περίβολος

Εικ. 2. Μνημείο του Λέοντος

ψης του περιβόλου, την κλίση της σωζόμενης μορφής των πλευρικών τοίχων του πρώτου χώρου στο ταφικό μνημείο αλλά και τη στάθμη της άνω επιφάνειας του πεδίου της κορυφής.

Οι τοπογραφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν έγιναν από το εργαστήριο γεωδαισίας του ΤΕΙ Τοπογραφίας Αθηνών με τον καθηγητή Β. Παγούνη και την ομάδα του. Στο πλαίσιο της τοπογράφησης του Τύμβου θεωρήθηκε αναγκαία προϋπόθεση η δημιουργία γεωπληροφορικού υποβάθρου G.I.S. Η αρχιτεκτονική αποτύπωση του μνημείου έγινε από τον αρχιτέκτονα του ΥΠ.ΠΟ. Μ. Λεφαντζή.

Κατά την περίοδο που χρονολογείται το ταφικό συγκρότημα, μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου μέχρι το τέλος του 4ου π.Χ. αιώνα, διαδραματίζονται σπουδαία ιστορικά γεγονότα στην περιοχή της Αμφίπολης. Σημαντικοί στρατηγοί του Μ. Αλεξάνδρου όπως ο Νέαρχος, ο Ηφαιστίων και ο Λαομέδων σχετίζονται με την περιοχή, εδώ ο Κάσσανδρος εξορίζει και θανατώνει το 311 π.Χ. τη νόμιμη σύζυγο του Μ. Αλεξάνδρου Ρωξάνη και τον γιο του Αλέξανδρο Δ'.

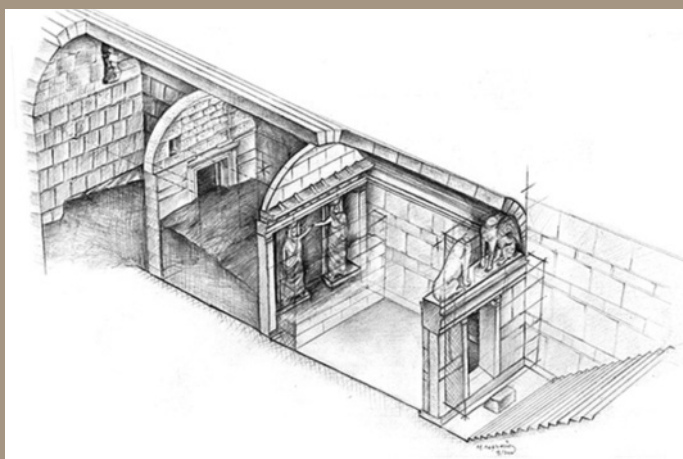
Ένα μεγάλο μέρος του περιβόλου έχει αποξηλωθεί κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους με αποτέλεσμα αρκετά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη να μη βρίσκονται στη θέση τους. Η συστηματική έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της Αμφίπολης για τον εντοπισμό των χαμένων μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών οδήγησε στην περιοχή του μνημείου του Λέοντα της Αμφίπολης, όπου βρέθηκαν είτε διάσπαρτα είτε εντοιχισμένα στη βάση του Λέοντα, μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που προέρχονται από τον περίβολο. Η έρευνα αυτή συνδέει τον σημαντικό ταφικό περίβολο του τύμβου Καστά με τον Λέοντα της Αμφίπολης.

Το υλικό της βάσης του Λέοντα είχε χρησιμοποιηθεί ως φράγμα σε δεύτερη χρήση ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή και βρέθηκε από τον Ελληνικό Στρατό το 1912 κατά την αποξήρανση της κοίτης του Στρυμόνα για την κατασκευή της σύγχρονης γέφυρας κοντά στις εκβολές του. Μετά το 1917 τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη συγκεντρώθηκαν στη θέση της σύγχρονης γέφυρας. Πρώτος ο Α. Ορλάνδος μελέτησε μαζί με τον P. Perdrizet το υλικό τη δεκαετία του '30. Το 1936 οι J. Roger και O. Broneer, που χρονολογεί το μνημείο του Λέοντα στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., συνέχισαν τη μελέτη και την αποκατάσταση του στη θέση αυτή στην οποία βρίσκεται σήμερα με την υπάρχουσα συμβατική βάση του. Την ίδια εποχή με τις εργασίες της εταιρείας Ulen εντοπίστηκαν νέα αρχιτεκτονικά μέλη έπειτα από την αποξήρανση της αρχικής Κερκινίτιδας Λίμνης. Ο Διευθυντής της αμερικάνικης αρχαιολογικής σχολής, αρχαιολόγος S. Miller, ταύτισε το παραπάνω υλικό στον Λιθότοπο, στην περιοχή του νέου φράγματος της λίμνης Κερκίνης, το επέστρεψε στην αρχική του θέση στην Αμφίπολη το 1971 και το χρονολόγησε την ίδια περίοδο χωρίς να έχει εντοπίσει το μνημείο από όπου προέρχονταν οι δόμοι και μη γνωρίζοντας ότι ήταν κυκλικό.

Η έρευνά μας απέδειξε ότι ο Λέων της Αμφίπολης που σήμερα βρίσκεται δίπλα στη σύγχρονη γέφυρα του Στρυμόνα συνδέεται με το ταφικό σήμα του τύμβου που είναι το θεμέλιό του και τοποθετείται στην κορυφή του σύμφωνα με τη γεωμετρία του μνημειακού ταφικού περιβόλου. Η απόθεση λατύνων που βρέθηκαν γύρω από το ταφικό σήμα στην κορυφή του τύμβου Καστά, δηλώνει την ύπαρξη μεγάλου μαρμάρινου μνημείου, που δεν είναι άλλο από

τον Λέοντα και τη βάση του. Ο τύμβος και ο Λέοντας είναι δύο μνημεία που συνομιλούν μεταξύ τους συνδυάζοντας συγκρίσιμα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και η χρονολόγησή τους ανήκει στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Η συνέχιση της ανασκαφής κατά το 2014 έφερε στο φως εκτός από το υπόλοιπο τμήμα του περιβόλου μήκους 50 μ. που σώζει μόνο το αντίθημα χωρίς μαρμαρίνους δόμους και ένα μοναδικό σύνθετο μακεδονικό τάφο εσωτερικά του περιβόλου, πλάτους 4,5 μ., συνολικού μήκους 24 μ. και ύψους 6 μ. μέχρι τη θόλο του που καλύπτει ολόκληρο το μνημείο. Αποκαλύφθηκαν εσωτερικά τέσσερις χώροι που διαχωρίζονται μεταξύ τους με δυο διακοσμημένους διαφραγματικούς τοίχους, καθώς και την μαρμαρίνη θύρα του τάφου, που καλύπτονται με επίχωση μέχρι και τη βάση της θόλου για την προστασία του μνημείου (εικ.3). Οι δυο διαφραγματικοί τοίχοι έχουν μπροστά τους προστατευτικό τοίχο σφράγισης και εν μέρει, λειτουργούν και ως στοιχεία αντιστήριξης των χαλαρών επιχώσεων.

Εικ. 3. Αξονομετρική τομή ταφικού μνημείου

Εικ. 4. Μαρμαρίνη κλίμακα

Στον πρώτο χώρο κλίμακα επιχρισμένη, με 16 σκαλοπάτια (εικ. 4), οδηγεί από το ύψος του περιβόλου σε βοτσαλωτό τετράχρωμο δάπεδο με

ρόμβους και τετράγωνα μπροστά από τον πρώτο διαφραγματικό τοίχο που έχει στο υπέρθυρο του δύο ολόγλυφες ακέφαλες Σφίγγες (εικ. 5), με ίχνη χρώματος (κόκκινο και μπλε), από θασίτικο μάρμαρο των οποίων λείπουν τα ένθετα κεφάλια και φτερά. Τμήματα των μαρμάρινων φτερών καθώς και αμέραι η κεφαλή της ανατολικής Σφίγγας (εικ. 6) βρέθηκαν εσωτερικά του μνημείου. Με την απομάκρυνση του πρώτου τοίχου σφράγισης που υπήρχε κάτω από τη βάση των Σφιγγών αποκαλύφθηκε το ανώτερο τμήμα μαρμάρινου θυρώματος σε μίμηση ιωνικού επιστυλίου. Στα τμήματα του ιωνικού επιστυλίου διακρίνονται χρώματα στην επιφάνεια του με «εγκαυστική» μέθοδο.

Ολόκληρη η πρόσοψη του ταφικού μνημείου αποτελεί μία εξαιρετικά πρωτότυπη σύνθεση για την αντίστοιχη αρχιτεκτονική του τύπου του μακεδονικού τάφου του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ με διάκοσμο που μιμείται τον ευρύτερο μαρμάρινο περίβολο.

Σε απόσταση 6 μ. από τον πρώτο διαφραγματικό τοίχο αποκαλύφθηκε δεύτερος δίστυλος εν παραστάσει με μαρμάρινο επιστύλιο που έχει γείσο όμοιο με τον περίβολο και ανάγλυφους με οκτώ φύλλα ρόδακες. Στηρίζεται σε δύο μαρμάρινες εξαιρετικής τέχνης Καρυάτιδες συμφυείς με πεσσό, με ίχνη κόκκινου και μπλε χρώματος (εικ. 7), που πατούν σε βάθρα με ορθομαρμάρωση όμοια με τη συνολική εσωτερική μαρμάρινη επένδυση των τοίχων που συναντάται σε όλους τους χώρους, από

Εικ. 5. Υπέρθυρο με δυο μαρμάρινες ολόγλυφες ακέφαλες Σφίγγες

Εικ. 6. Μαρμάρινη κεφαλή Σφίγγας (ανατολική)

Εικ. 7. Μαρμάρινη Καρυάτιδα

θασίτικο μάρμαρο, ακριβώς ίδια με τον περίβολο. Οι Καρυάτιδες φέρουν πλούσιους με ίχνη κόκκινου χρώματος βοστρύχους που καλύπτουν τους ώμους τους, φορούν χειριδωτό χιτώνα με ίχνη μπλε χρώματος και ενώτια. Το πρόσωπο της δυτικής Καρυάτιδας σώζεται ακέραιο. Ένας δεύτερος τοίχος σφράγισης παρόμοιος με τον πρώτο τις προστάτεψε ενώ μπροστά τους υπήρχε μαρμαροθετημένο δαπέδο. Στον ίδιο χώρο στους πλευρικούς τοίχους στο επιστύλιο ξεχωρίζουν γραπτοί εγχάρακτοι με εννέα φύλλα ρόδακες, χρωματισμένοι με την «εγκαυστική» μέθοδο, όπου στο κέντρο των δύο σώζεται χάραξη μονογράμματος του Ηφαιστίωνα. Το ίδιο συναντάται και σε δύο δόμους του περιβόλου με την επιγραφή ΠΑΡΕΛΑΒΟΝ ΗΦΑΙΣΤΙΩΝΟΣ.

Εικ. 8. Βοτσαλωτό ψηφιδωτό δάπεδο με παράσταση αρπαγής Περσεφόνης

μαύρα, κίτρινα, κόκκινα σύμφωνα με τη μακεδονική τετραχρωμία του 4ου αι. π.Χ. Στην κεντρική παράσταση ξεχωρίζει ένα άρμα σε κίνηση με δύο λευκά άλογα (το ένα φέρει οφθαλμό από γαλάζια υαλόμαζα) που οδηγεί ο στεφανωμένος γενειοφόρος Πλούτωνας αφού έχει αρπάξει την Περσεφόνη που φορά

Εικ. 9. Βοτσαλωτό ψηφιδωτό δάπεδο με παράσταση αρπαγής Περσεφόνης-Ερμής (λεπτ.)

λευκό χιτώνα, είναι στολισμένη με περιδέραιο και βραχιόλι ενώ ανεμίζουν οι κόκκινοι βόστρυχοι της. Ο Ερμής ως ψυχοπομπός τους οδηγεί φορώντας πέτασο, μανδύα, πτερωτά σανδάλια και κρατά κηρύκειο (εικ. 9). Η παράσταση διακρίνεται για την εξαιρετική τέχνη στην απόδοση των λεπτομερειών των χαρακτηριστικών τόσο των μορφών όσο και των αλόγων,

Πίσω από τις Καρυάτιδες αποκαλύφθηκε βοτσαλωτό δάπεδο πλάτους 4,5 μ., μήκους 3 μ. μέχρι το κατώφλι της μαρμάρινης θύρας του τάφου. Απεικονίζεται η αρπαγή της Περσεφόνης, ως κεντρική παράσταση και περιβάλλεται με διακοσμητικό πλαίσιο από διπλό μαίανδρο, τετράγωνα και τρέχουσα σπείρα (εικ. 8). Τα βότσαλα του δαπέδου είναι λευκά,

λευκό χιτώνα, είναι στολισμένη με περιδέραιο και βραχιόλι ενώ ανεμίζουν οι κόκκινοι βόστρυχοι της. Ο Ερμής ως ψυχοπομπός τους οδηγεί φορώντας πέτασο, μανδύα, πτερωτά σανδάλια και κρατά κηρύκειο (εικ. 9). Η παράσταση διακρίνεται για την εξαιρετική τέχνη στην απόδοση των λεπτομερειών των χαρακτηριστικών τόσο των μορφών όσο και των αλόγων,

εμπνέεται από ζωγραφικό έργο του 4ου αι. π.Χ., είναι σύγχρονη με το ταφικό μνημείο και χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Τμήματα γραπτής ζωφόρου με την εγκαυστική μέθοδο βρέθηκαν ριγμένα στην επίχωση του χώρου επάνω από το βοτσαλωτό δάπεδο και μεταφέρθηκαν για συντήρηση και μελέτη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αμφίπολης.

Βόρεια του ψηφιδωτού, ένα κατώφλι με δυο μαρμάρινα θυρόφυλλα (εικ. 10) εισάγει στον τέταρτο χώρο, στον κύριο ταφικό θάλαμο συνολικού ύψους 9 μ., που βρέθηκε αρκετά διαταραγμένος, δυστυχώς συλημένος τόσο από τους ρωμαϊκούς όσο και από τους νεότερους χρόνους που ακολούθησαν με αποτέλεσμα να μη βρεθούν καθόλου χρυσά ή ασημένια κτερίσματα. Αποκαλύφθηκε μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος, με θήκη, διαστάσεων 3,23X1,56μ. και σωζόμενο ύψος 1,80 μ. κάτω από πώρινο επιχρισμένο, καταστραμμένο στο κέντρο, δάπεδο. Από την ξύλινη κλίνη του κύριου τάφου μήκους 2,35 μ. και πλάτους 0,54 μ., βρέθηκαν διάσπαρτα οστέινα και γυάλινα πλακίδια με διακοσμητικά στοιχεία και άλλα υαλοενθέματα. Παρόμοια της ίδιας εποχής βρίσκονται στον Άγιο Αθανάσιο Θεσσαλονίκης, στη Βεργίνα και στην Πέλλα. Ακόμη βρέθηκαν αρκετά χάλκινα και σιδερένια καρφιά από την παραπάνω κλίνη που δεν διασώθηκε.

Εικ. 10. Τα μαρμάρινα θυρόφυλλα του ταφικού θαλάμου

Μέσα στον κιβωτιόσχημο τάφο υπάρχει εγκάρσιο χώρισμα που ορίζει μικρό χώρο στα νότια, για την τοποθέτηση τεφροδόχου όπου βρέθηκε μόνο τέφρα, ενώ στον υπόλοιπο χώρο εντοπίστηκαν τμήματα ανδρικού σκελετού. Ψηλότερα στην επιφάνεια του πώρινου επιχρισμένου δαπέδου εντοπίστηκαν τμήματα δύο ακόμη σκελετών ενηλίκων αποσπασματικά σωζόμενων καθώς και τμήμα παιδικού σκελετού, τα οποία μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αμφίπολης για ανθρωπολογική μελέτη.

Παρόμοια, όλα τα κινητά ευρήματα, κεραμική και νομίσματα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφική έρευνα σε όλο το ταφικό συγκρότημα (περίβολο και ταφικό μνημείο), μεταφέρθηκαν για συντήρηση και μελέτη στο ίδιο Μουσείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής προέρχεται από τους χώρους που ορίζονται από τους τοίχους σφράγισης και προέρχονται από το υλικό της επίχωσης εσωτερικά.

Το «οικουμενικό» ταφικό συγκρότημα στον τύμβο Καστά που αποτελείται από τον ταφικό περίβολο, τον Λέοντα και το μοναδικής τέχνης ταφικό μνημείο, κατασκευασμένα από τον αρχιτέκτονα του Μ. Αλεξάνδρου Δεινοκράτη, με τη μεγαλύτερη ποσότητα εισαγόμενου μαρμάρου από τη Θάσο που

χρησιμοποιήθηκε στη Μακεδονία στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (325-300 π.Χ.), μαρτυρεί την εξέχουσα προσωπικότητα του «αφηρωισμένου νεκρού» προς τιμήν του οποίου αποδόθηκαν λατρευτικές τιμές από την κοινωνία της εποχής του. Ο νεκρός ήταν εξέχουσα προσωπικότητα, καθώς έτσι μόνο εξηγείται η εξαιρετικά ακριβή κατασκευή αυτού του μοναδικής τέχνης ταφικού συγκροτήματος. Δυο οικοδομικές επιγραφές από τον περίβολο του τελευταίου τετάρτου του 4ου π.Χ. αι., που αποτελούν συμβόλαιο παραλαβής του έργου, καθώς και το μονόγραμμα (συμπλήμμα) του Ηφαιστίωνα, που βρίσκεται σε διακοσμητικό γραπτό ρόδακα, με «εγκαυστική», εσωτερικά του τάφου, μαρτυρούν το όνομα του Ηφαιστίωνα.

Οι επιγραφές συνάδουν με την ιστορική μαρτυρία του Πλούταρχου (Βίοι παράλληλοι, Αλέξανδρος, 72,5) σύμφωνα με την οποία, ο Μέγας Αλέξανδρος ήθελε να τιμήσει με την κατασκευή λαμπρού και δαπανηρού τύμβου, από τον αρχιτέκτονα Δεινοκράτη (γνωστό και ως Στασικράτη), το νεκρό στρατηγό Ηφαιστίωνα ως ήρωα.

Οι τελευταίοι Μακεδόνες τον 2ο αι. π. Χ. σφραγισαν τον σύνθετο μακεδονικό τάφο προστατεύοντας τα γλυπτά που ήταν αδύνατον να μετακινηθούν, αφού αφαίρεσαν τα πολύτιμα κινητά κτερίσματά του.

Ο Τύμβος Καστά γνωρίζει τη λεηλασία και την καταστροφή ήδη από τους Ρωμαϊκούς χρόνους, τον 2ο π.Χ. αι., στη συνέχεια από τις εισβολές των θρακικών φύλων, τον 1ο π.Χ. αι. και αργότερα στους νεότερους χρόνους, κατά την εποχή των βαλκανικών και παγκοσμίων πολέμων.

Βιβλιογραφία

Περιστέρη, Κατερίνα. 2012. “Ανασκαφική έρευνα στον Τύμβο ΚΑΣΤΑ Αμφίπολης.” *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 26: 531-534.

Περιστέρη, Κατερίνα, και Μιχάλης Λεφαντζής. 2012. “Το μνημείο του Λέοντα της Αμφίπολης: νέα έρευνα για τη βάση του μνημείου.” *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 26: 534-538.

Περιστέρη, Κατερίνα. 2013. “Ανασκαφή μνημειακού περιβόλου Τύμβου Καστά Αμφίπολης, 2013.” *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*: 389-392.

Περιστέρη, Κατερίνα, και Μιχάλης Λεφαντζής. 2013. “Το μνημείο του Λέοντος της Αμφίπολης: νέα ανασκαφικά δεδομένα για τον τρόπο και τόπο κατασκευής του.” *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*: 393-396.

Peristeri, Katerina. 2016. “Les fouilles récentes de Tumulus Kastan, et le lion d’Amphipolis.” *Séance du 6 Décembre 2014, Bulletin de la société Française d’archéologie classique* (xli-vi, 2014-2015), *Revue archéologique* 61 no. 1: 155-206.

Περιστέρη, Κατερίνα. 2016. “Ανασκαφική έρευνα Τύμβου Καστά Αμφίπολης 2014.” *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*.

Περιστέρη, Κατερίνα, και Μιχάλης, Λεφαντζής. 2016. “Αρχιτεκτονικά και οικοδομικά χαρακτηριστικά στην εξέλιξη του μνημειακού συνόλου Τύμβου

Καστά Αμφίπολης.” *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*.

Peristeri, Katerina. 2017. “Les fouilles récentes de Tumulus Kastan, et le lion d’Amphipolis (2012-2014).” Στο *Megalithic Monuments and Cult Practices, Proceedings at the second International Symposium, Blagoevgrad*, 12-15 October 2016 Neofit Rilski, University Press 150-159.

Περιστέρα, Κατερίνα. 2017. “Ν. Σερρών Τυμβος Καστά Αμφίπολης.” Στο *Αρχαιολογία. Μακεδονία και Θράκη*, επιμέλεια Ανδρέας Βλαχόπουλος, και Δέσποινα Τσιαφάκη. Αθήνα: Μέλισσα, 410-413, 422-425.

Περιστέρα, Κατερίνα. 2019. “Μνημειακό ταφικό συγκρότημα Τύμβου Καστά Αμφίπολης/ The Kasta Tumulus and the Lion of Amphipolis” στο “*Ανακάλυψε την ιστορία της Αμφίπολης/Discover the history of Amphipolis*”, Θεσσαλονίκη: Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Borderless Culture, 30-43, 74-87.

Πουλακάκης, Νεκτάριος. 2010. “Τα ψηφιδωτά δάπεδα στη Μακεδονία κατά την κλασική και ελληνιστική εποχή” *Μελετήματα Ημαθίας* 1. Βέροια, Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ., 50-52.

Δρούγου, Στέλλα, και Γιάννης Τουράτσογλου. 1980. *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βέροιας*, Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.

Τζαναβάρη, Κατερίνα, και Κωνσταντίνος Φίλης. 2000. “Αγροτικές εγκαταστάσεις στην χώρα της αρχαίας Λητής.” *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 14: 153-168.

Ρωμιοπούλου, Κατερίνα. 2013. “Ελληνιστικό νεκροταφείο Αμφιπόλεως, Βορειοανατολικός Τομέας: Ανασκαφή 1956” (με τη συνεργασία της Ν. Βογκέικωφ-Brogan). *Αρχαιολογική Εφημερίς* 152: 103-254.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Περιστέρα Κατερίνα
Αρχαιολόγος - Ανασκαφέας Τύμβου Καστά Αμφίπολης
Επίτιμη Διευθύντρια Αρχαιοτήτων
Τομεάρχης Πολιτισμού Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας

Γεννήθηκε στην Καβάλα. Σπούδασε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στο Τμήμα «Ιστορίας Τέχνης και Αρχαιολογίας». Συνέχισε τις μεταπτυχιακές σπουδές -DEA - στη Γαλλία, στο Παρίσι, στο Πανεπιστήμιο Paris 1-Sorbonne - UFR d’Art et d’Archeologie - Prehistoire - Ethnologie - Anthropologie. Παρακολούθησε μαθήματα σχετικά με τη μεθοδολογία ανασκαφών στην Ecole Pratique des Hautes Etudes. Εργάστηκε ως υπότροφος ερευνήτρια (Chercheur associée) στο ίδρυμα ερευνών CNRS στο Παρίσι (Paris 1 Sorbonne και Paris Meudon) και στη Νότια Γαλλία στο Ίδρυμα Ερευνών της Προϊστορίας της Ανατολής στο Jales, Ardeche.

Από το 1980 εργάστηκε ως μόνιμη αρχαιολόγος του Υπουργείου Πολιτισμού στις ΙΘ΄ και ΙΗ΄ Εφορείες Προϊστορικών και κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ). Στην ΚΗ΄ ΕΠΚΑ Σερρών ανέλαβε ως διευθύντρια από την ίδρυση της Εφορείας Αρχαιοτήτων στις αρχές του 2004 μέχρι και το 2015.

Συμμετείχε σε συνέδρια διεθνή και τοπικά (σε Ευρώπη, Καναδά και Βαλκάνια) και έλαβε πολλές τιμητικές διακρίσεις και βραβεύσεις σε Ελλάδα και εξωτερικό. Ενδεικτικά: Μακεδονικό βραβείο 2014 από το ίδρυμα Μακεδονικού Βραβείου (Δράμα 2014), Διεθνές βραβείο Αρχαιολογικής Ανακάλυψης και καλύτερης Ανασκαφής στην περιοχή της Μεσογείου Khaledal-Asaad (Χάλεντ Άσαντ) από την ΟΥΝΕΣΚΟ (αρχαία Ποσειδωνία 2015). Έχει πλούσιο συγγραφικό έργο. Ξένες γλώσσες: Γαλλικά, Αγγλικά, Ιταλικά.

Δραστηριότητες της ΑΔΙΣΠΟ

Ημερίδα ΑΔΙΣΠΟ-ΑΠΘ

Θέμα Ημερίδας: «Το ενεργειακό ζήτημα στην Ανατολική Μεσόγειο»

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της 18ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Παρασκευή 18 Δεκεμβρίου 2020, πραγματοποιήθηκε στην έδρα της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου υπό την αιγίδα της Σχολής και του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ημερίδα με θέμα:

«ΤΟ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ»

Η ημερίδα διεξήχθη διαδικτυακά στο πλαίσιο των μέτρων περιορισμού της πανδημίας.

Την έναρξη της ημερίδας κήρυξαν ο Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ και ο Καθηγητής Νικόλαος Παπαϊωάννου, Πρύτανης του ΑΠΘ.

Στη συνέχεια προλόγισε με την εισαγωγή της εκδήλωσης ο κύριος Παναγιώτης Γκλαβίνης, Καθηγητής της Νομικής Σχολής στο Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο του ΑΠΘ, και ακολούθησε η κυρία Άννα Κωνσταντινίδου, Δρ Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Ιστορικός - Διεθνολόγος, η οποία παρουσίασε μία εισαγωγική εισήγηση ιστορικής φύσεως του θέματος.

Στο 1ο μέρος της ημερίδας με θέμα «Έρευνα και Εκμετάλλευση Υδρογονανθράκων» μίλησαν ακολούθως ο κύριος Τιμολέων Κοσμίδης, Επίκουρος Καθηγητής του Αστικού Δικαίου στην Νομική Σχολή του ΑΠΘ, ο κύριος Νίκος Φαραντούρης, Καθηγητής της Ευρωπαϊκής Έδρας Jean Monnet στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς και μέλος της Επιτροπής Ενέργειας της Ακαδημίας Αθηνών και τέλος ο κύριος Παναγιώτης Γκλαβίνης. Το 1ο μέρος της ημε-

ρίδας έκλεισε με ερωτήσεις και απορίες από τους συμμετέχοντες φοιτητές και σπουδαστές και απαντήσεις από πλευράς των ομιλητών.

Στο 2ο μέρος της ημερίδας με θέμα «Οριοθέτηση των Θαλασσίων Ζωνών» το λόγο πήραν ο κύριος Walid Fahmy, Καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου στη Νομική Σχολή του Pharos University της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου, η κυρία Νίκη Αλούπη, Καθηγήτρια του Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Pantheon-Assas (Paris 2) της Γαλλίας και τέλος ο κύριος Πέτρος Λιάκουρας, Καθηγητής του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Κι εδώ όπως στο πρώτο μέρος, τέθηκαν ερωτήσεις και απορίες από τους συμμετέχοντες φοιτητές και σπουδαστές και αντίστοιχες απαντήσεις από τους τρεις ομιλητές.

Με την ολοκλήρωση της ημερίδας τοποθετήθηκαν οι κύριοι Ευάγγελος Βενιζέλος, Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, Υπουργός και Βουλευτής και ο κύριος Γεώργιος Κρεμλής, Σύμβουλος του Πρωθυπουργού για θέματα ενέργειας και περιβάλλοντος, Διευθυντής ε.τ. της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Την ημερίδα έκλεισε ο Διοικητής της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ.

Θέμα Ημερίδας: «Νέες Τεχνολογίες και Διαλειτουργικότητα στις Εφαρμογές Στρατιωτικού Ενδιαφέροντος»

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της 18ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Τρίτη 26 Ιανουαρίου 2021, πραγματοποιήθηκε στην έδρα της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ) υπό την αιγίδα της Σχολής σε συνεργασία με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ημερίδα με θέμα:

«ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ
ΣΤΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ»

Η ημερίδα διεξήχθη διαδικτυακά στο πλαίσιο των μέτρων περιορισμού της πανδημίας.

Την έναρξη της ημερίδας κήρυξε ο Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ.

Στο 1ο μέρος της ημερίδας με θέμα «Σύγχρονη Τεχνολογία και Εφαρμογές στις Ένοπλες Δυνάμεις» μίλησαν ακολούθως ο κύριος Κύρος Υάκινθος, Καθηγητής στο Τμήμα Μηχανολόγων Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) και Διευθυντής του Εργαστηρίου Μηχανικής Ρευστών & Στροβιλομηχανών του ΑΠΘ, ο Σμήναρχος (Ι) Μάριος Βλάχος, Διευθυντής της Έδρας Ακαδημαϊκών Σπουδών της ΑΔΙΣΠΟ, ο Απχος (ε.α) Παναγιώτης Αλούρδας ΠΝ, Ναυπηγός και ο κύριος Νικόλαος Μιχαηλίδης, Καθηγητής στο Τμήμα Μηχανολόγων Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ. Το 1ο μέρος της ημερίδας έκλεισε με ερωτήσεις και απορίες από τους συμμετέχοντες σπουδαστές και απαντήσεις από πλευράς των ομιλητών.

Στο 2ο μέρος της ημερίδας με θέμα «Οι Τεχνολογικές Εξελίξεις στις Ένοπλες Δυνάμεις υπό το Πρίσμα της Διαλειτουργικότητας» το λόγο πήραν ο Αντχος Γεώργιος Μαντζούρης ΠΝ, ο κύριος Γεώργιος Καραγιαννίδης, Καθηγητής Α΄ Βαθμίδας, στο Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών & Μηχανικών Υπολογιστών του ΑΠΘ, με αντικείμενο «Ψηφιακά Τηλεπικοινωνιακά Συστήματα», ο

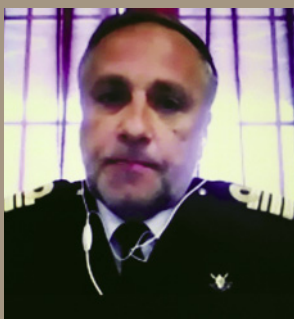

κύριος Ανδρέας Συμεωνίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών του ΑΠΘ, Επικεφαλής των ομάδων Softeng και R4A του Τμήματος, καθώς και Υπεύθυνος Έρευνας στην εταιρεία Cyclopt και ο Αντχος Νικόλαος Μυριούνης ΠΝ. Όπως στο πρώτο μέρος έτσι κι εδώ, τέθηκαν ερωτήσεις και απορίες από τους συμμετέχοντες φοιτητές και σπουδαστές και αντίστοιχες απαντήσεις από τους τέσσερις ομιλητές.

Με την ολοκλήρωση της ημερίδας διατυπώθηκαν εν συντομία τα συμπεράσματα της Ημερίδας από τον Σμήναρχο (Ι) Μάριο Βλάχο, Διευθυντή της Έδρας Ακαδημαϊκών Σπουδών της ΑΔΙΣΠΟ.

Την ημερίδα έκλεισε ο Διοικητής της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ.

Υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας ΑΔΙΣΠΟ-ΑΠΘ

Στο πλαίσιο των συνεργασιών της Σχολής με ΑΕΙ και λοιπούς δημόσιους εκπαιδευτικούς φορείς, την Τετάρτη 27 Ιανουαρίου 2021, υπογράφηκε Μνημόνιο συνεργασίας της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Το Μνημόνιο Συνεργασίας υπέγραψαν ο Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ και ο Καθηγητής Νικόλαος Παπαϊωάννου, Πρύτανης του ΑΠΘ.

Το Μνημόνιο Συνεργασίας περιλαμβάνει σειρά κοινών δράσεων που αφορούν σε τομείς εκπαιδευτικού, ερευνητικού και διοικητικού ενδιαφέροντος, στους οποίους διαπιστώνουν αμοιβαίο όφελος για το προσωπικό τους, τους σπουδαστές τους και τις υπηρεσίες τους.

Την έναρξη της συνεργασίας μεταξύ της Σχολής και του ΑΠΘ χαιρέτησε ο Υπουργός Άμυνας, κύριος Νικόλαος Παναγιωτόπουλος με παρέμβασή του μέσω τηλεδιάσκεψης.

Εκδήλωση μνήμης 1821

Στις 27 Ιανουαρίου 2021 και στο πλαίσιο σειράς δράσεων του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου για τα 200 χρόνια από την Επανάσταση, η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου παρουσίασε την στρατιωτική αφήγηση της επανάστασης σε διαδικτυακή εκδήλωση του ΑΠΘ υπό την μορφή πάνελ ομιλητών.

Το πάνελ συνέθεσαν, ο Διοικητής της Σχολής Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ ως βασικός ομιλητής και διευθυντής του πάνελ, και προσωπικό της Σχολής αποτελούμενο από τον Σμήναρχο (Ι) Χαρίτωνα Χαρούση, τον Πλοίαρχο Ιωάννη Σαμοθράκη ΠΝ, τον Συνταγματάρχη (ΠΒ) Αναστάσιο Μπλέτσα και την ΜΥ Δρ. Αικατερίνη Μπάλα.

Την εκδήλωση άνοιξε ο Πρύτανης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Δρ. Νικόλαος Παπαϊωάννου. Στη συνέχεια ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας κύριος Νικόλαος Παναγιωτόπουλος απηύθυνε χαιρετισμό ακολουθούμενος από τον Αρχηγό Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας Στρατηγό Κωνσταντίνο Φλώρο. Την εκδήλωση έκλεισε ο καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κύριος Παναγιώτης Γκλαβίνης.

Κατά την εκδήλωση παρουσιάσθηκαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις της Επανάστασης αφού αναλύθηκαν από γεωπολιτική, στρατηγική, επιχειρησιακή και τακτική οπτική. Σε αυτό το πλαίσιο παρουσιάσθηκαν το σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας, η εφαρμογή του στην περιοχή της Βαλκανικής, τον Ελλαδικό χώρο και την Ανατολική Μεσόγειο, το ευρύτερο διπλωματικό πεδίο και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής, οι επιχειρήσεις και ο σχεδιασμός σε ξηρά και θάλασσα, ανάλυση των εμπολέμων δυνάμεων και σχηματισμών, η μεταβολή στρατηγικής κατά τη διάρκεια της επανάστασης, η συμμετοχή των γυναικών στον Αγώνα, η συμμετοχή του αμάχου πληθυσμού στον Αγώνα, μέθοδοι και τακτικές σε χαρακτηριστικές μάχες, πολιορκίες, όπως επίσης και χαρακτηριστικές προσωπικότητες, συμμετοχή μη επαναστατημένων περιοχών σε μαχητές και μέσα, χαμένες ευκαιρίες, επιτυχίες και αποτυχίες, σχεδόν επιτυχίες και σχεδόν καταστροφές, όπως επίσης και μία συνολική αποτίμηση των παραγόντων που οδήγησαν στην αναγνώριση της Ανεξαρτησίας των Ελλήνων στα πρώτα σύνορά τους.

Η εκδήλωση διεξήχθη διαδικτυακά στο πλαίσιο των μέτρων περιορισμού της πανδημίας.

Υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας ΑΔΙΣΠΟ-ΠΑΜΑΚ

Την Τρίτη 09 Φεβρουαρίου 2021, υπεγράφη Μνημόνιο συνεργασίας της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου με το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Το Μνημόνιο Συνεργασίας υπέγραψαν ο Υποναύαρχος Δημήτριος Καβουλάκος ΠΝ, Διοικητής της ΑΔΙΣΠΟ και ο Καθηγητής Στυλιανός Κατρανίδης, Πρύτανης του ΠΑΜΑΚ.

Το Μνημόνιο Συνεργασίας περιλαμβάνει σειρά κοινών δράσεων που αφορούν σε τομείς εκπαιδευτικού, ερευνητικού και διοικητικού ενδιαφέροντος, στους οποίους υφίσταται αμοιβαίο όφελος για τους δύο οργανισμούς και κατά περίπτωση αυξημένη προστιθέμενη αξία από τη σύμπραξη των δύο φορέων.

Την έναρξη της συνεργασίας μεταξύ της Σχολής και του ΠΑΜΑΚ χαιρέτησε ο Αρχηγός ΓΕΕΘΑ, Στρατηγός Κωνσταντίνος Φλώρος με παρέμβασή του μέσω τηλεδιάσκεψης.

Διαδικτυακή Επίδοση Τίτλων Μεταπτυχιακών Σπουδών 6ης Σειράς

Την Τρίτη 09 Φεβρουαρίου 2021 διεξήχθη η διαδικτυακή τελετή Επίδοσης Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών σε 75 Αξιωματικούς της 6ης σειράς του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο «Διεθνείς Σχέσεις και Ασφάλεια», που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας σε συνεργασία με την Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου. Παρουσία του Πρύτανη του ΠΑΜΑΚ, Καθηγητή Στυλιανού Κατσανιδά και του Διοικητού της ΑΔΙΣΠΟ, Υποναύαρχου Δημήτριου Καβουλάκου ΠΝ.

Την τελετή χαιρέτησε ο Αρχηγός ΓΕΕΘΑ, Στρατηγός Κωνσταντίνος Φλώρος με παρέμβασή του μέσω τηλεδιάσκεψης και παρακολούθησαν διαδικτυακά εκπρόσωποι θρησκευτικών, πολιτικών και στρατιωτικών αρχών της Θεσσαλονίκης, καθώς επίσης και συγγενείς των αποφοίτων Αξιωματικών.

Η Βιβλιοθήκη μας

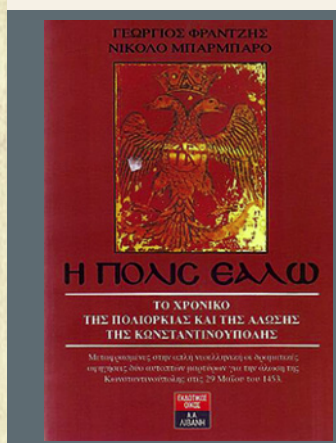
Η στήλη με τις βιβλιογραφικές - αναγνωστικές προτάσεις από το σύνολο των τίτλων που διαθέτει η βιβλιοθήκη της Σχολής

Συγγραφέας: Γεώργιος Φραντζής, Νικολό Μπάρμπαρο

Τίτλος: Η Πόλις Εάλω

Εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Νέα Σύνορα

Ο Πρωτοβεστιάριος και Μέγας Λογοθέτης Γεώργιος Φραντζής και ο Ενετός γιατρός Νικολό Μπάρμπαρο ήταν αυτόπτες μάρτυρες των πολεμικών προπαρασκευών, της πολιορκίας, των επιθέσεων, της άμυνας και της κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους. Τα κείμενά τους είναι ζωντανές αφηγήσεις της πιο δραματικής στιγμής της ελληνικής Ιστορίας, που επηρέασε τις τύχες του έθνους μας και σήμανε την αρχή του νεότερου Ελληνισμού. Το κείμενο του Γεωργίου Φραντζή απέδωσε στην απλή νεοελληνική ο Γιώργος Κουσούνελος και το κείμενο του Νικολό Μπάρμπαρο μετέφρασε από τα ενετικά η Βανέσσα Α. Λάππα.

Ο Γεώργιος Φραντζής γεννήθηκε το 1401 στην Κωνσταντινούπολη, μέσα σε οικογένεια του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος και υπηρέτησε ως αυλικός στους Παλαιολόγους. Συνόδευσε τον Ιωάννη Παλαιολόγο στο Δεσποτάτο του Μορέως και παρέμεινε εκεί, υπηρετώντας αργότερα το δεσπότη Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, τον κατόπιν τραγικό τελευταίο αυτοκράτορα του Βυζαντίου, ο οποίος και του ανέθεσε την κατάληψη των φρουρίων Σπάρτης και Κυλλήνης. Αργότερα, πήρε μέρος στην εκστρατεία του δεσπότη κατά της Πάτρας, τον οποίο μάλιστα και έσωσε σε κάποια συμπλοκή. Στις συγκρούσεις εκείνες ο Σφραντζής πληγώθηκε και αιχμαλωτίστηκε. Εξαγοράστηκε, αργότερα, και στάλθηκε από τον Κωνσταντίνο ως πρέσβης προς το σουλτάνο Μουράτ το Β' και εν συνεχεία στην Ακαρνανία (1430). Διετέλεσε αργότερα διοικητής Πατρών, και στάλθηκε και πάλι στο σουλ-

τάνο ως πρέσβης, όπως και προς τον αυτοκράτορα Ιωάννη Παλαιολόγο, ο οποίος και τον τίμησε με τον αυλικό τίτλο του Πρωτοβεστιάριου, δηλαδή, του αρχιθαλαμηπόλου. Το 1436 νυμφεύθηκε στην Πόλη την Ελένη, θυγατέρα Αλεξίου Παλαιολόγου, από την οποία απόκτησε τέσσερα τέκνα. Χρησιμοποιήθηκε κατόπιν σε άλλες σπουδαίες υπηρεσίες και το 1447 διορίστηκε από τον Κωνσταντίνο διοικητής της Σπάρτης και των περιχώρων της. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και τον ηρωικό θάνατο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου (29 Μαΐου 1453), ο Σφραντζής συνελήφθη από τα στρατεύματα του Πορθητή. Αργότερα απελευθερώθηκε με εξαγορά, κατέφυγε στη Σπάρτη και μπήκε στην υπηρεσία του τελευταίου δεσπότη στο Δεσποτάτο του Μορέως Θωμά Παλαιολόγου, ο οποίος του δώρισε την Κέρτιζα. Όταν ο Θωμάς Παλαιολόγος κατέφυγε στη Δύση, ο Σφραντζής τον ακολούθησε στη Ρώμη. Το 1457 στη Λευκάδα αποφάσισε να περιβληθεί το μοναχικό σχήμα. Το επόμενο έτος (1458), εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα και άρχισε να συντάσσει το «Χρονικόν», που αποτελεί μία από τις σπουδαιότερες πηγές της ιστορίας εκείνων των χρόνων. Το τελείωσε πιθανόν το 1466, οπότε και πέθανε.

Συγγραφέας: Ι. Μ. Χατζηφώτης

Τίτλος: Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία

Εκδόσεις: Παπαδήμα

Ο Ι. Μ. Χατζηφώτης γεννήθηκε το 1944 στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου από γονείς Δωδεκανησίους και έφυγε από τη ζωή τον

Ιούλιο του 2006 στην Αθήνα. Έκανε τις γυμνασιακές του σπουδές στο Αβερώφειο και έχει σπουδάσει φιλολογία στην Αθήνα και κοινωνιολογία της θρησκείας στην Κατάνη της Σικελίας. Διετέλεσε Μέγας Άρχων Υπομνηματογράφος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και Μέγας Άρχων Ιερομνήμων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Από το 1982 έως το 1998 σύμβουλος και εκπρόσωπος τύπου και δημοσίων σχέσεων του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Σεραφείμ και από το 1983 διευθυντής του επισήμου οργάνου της Εκκλησίας της Ελλάδος «Εκκλησιαστική Αλήθεια». Διευθυντής και εκπρόσωπος τύπου της Ιεράς Συνόδου από το 1984 έως το 1995. Ασχολήθηκε με την ποίηση, την κριτική βιβλίου, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση, το θέατρο. Μελετήματά του έχουν δημοσιευθεί σε διάφορα ιστορικά, λογοτεχνικά και επιστημονικά περιοδικά. Στο πολύπλευρο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνονται εισηγήσεις σε διεθνή επιστημονικά συνέδρια, δημοσιεύματα σε τιμητικούς τόμους και επετηρίδες και βιβλία με θέμα τη νεοελληνική ιστορία, όπως τα αναφερόμενα στον Άνθιμο Γαζή, τον Θ. Α. Πασχίδη, τον Ν. Δημητρακόπουλο, τον Άγιον Όρος, την Πάτμο και τα Μετέωρα, τη Δωδεκάνησο, τους εθνικούς αγώνες της εκκλησίας, τον Γρηγόριο Ε', την Αλεξάνδρεια. Έφερε στο φως πλήθος ανεκδότων εγγράφων από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους και άλλα ιστορικά αρχεία. Το έργο του «Αλεξάνδρεια (Οι δύο αιώνες του νεότερου ελληνισμού, 19ος-20ός)» βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών. Υπήρξε μέλος της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, της Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, της Εταιρίας Ιστορικών Μελετών επί του Νεοτέρου Ελληνισμού, του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», τακτικός εταίρος της Εταιρίας Βυζαντινών Σπουδών, της Μεσογειακής Ακαδημίας της Ρώμης, της Ελλ. Βιβλιογραφικής Εταιρίας, αντιπρόεδρος της Έκκλησης της Ακρόπολης, γενικός γραμματέας της Ένωσης Δημοσιογράφων - Ιδιοκτητών Επιστημονικού Περιοδικού Τύπου, μέλος της Ελληνικής Εταιρίας Συμβούλων Δημοσίων Σχέσεων, Αν. Γεν. Γραμ. της Ελληνικής Επιτροπής των Φίλων της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Υπήρξε τακτικός συνεργάτης όλων σχεδόν των ημερησίων αθηναϊκών εφημερίδων και περιοδικών: «Έθνος», «Νέων», «Ελευθεροτυπίας», «Βραδυνής», «Εστίας», «Καθημερινής», «Απογευματινής», «Ακρόπολης», «Εικόνων», «Επικαίρων», «Ιστορίας εικονογραφημένης» και αρθρογράφος του «Ελεύθερου Τύπου» στο ένθετο «Ορθοδοξία και ελληνισμός».

«Η ελληνική ιδιαιτερότητα δεν είναι το μέτρο και η αρμονία, ούτε η εμφάνιση της αλήθειας ως “αποκάλυψης”. Η ελληνική ιδιαιτερότητα είναι το ζήτημα του μη-νοήματος και του μη-όντος».

Ο τόμος αυτός περιλαμβάνει τις διαλέξεις του Κορνήλιου Καστοριάδη τους πέντε πρώτους μήνες διδασκαλίας του στην Ανώτατη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών (EHESS) το ακαδημαϊκό έτος 1982-1983, όπου εξηγούσε τις φαινομενικά «παράδοξες» έννοιες που διατυπώνονται σε ανέκδοτο κείμενο του 1979, το οποίο δημοσιεύεται επίσης εδώ. Αναλύονται ακόμη ζητήματα, όπως η πρωτοτυπία που χαρακτηρίζει τη διπλή ελληνική δημιουργία, η δημοκρατία και η φιλοσοφία, η θέση του ατόμου και η εμπειρία του θανάτου στον ομηρικό κόσμο, η φύση της ελληνικής θρησκείας και μυθολογίας και η γένεση των φιλοσοφικών ερωτημάτων από ορισμένους προσωκρατικούς όπως ο Αναξίμανδρος και ο Ηράκλειτος. Τα ζητήματα αυτά αναλύονται με άξονα ένα από τα βασικά αντικείμενα στοχασμού του Κορνήλιου Καστοριάδη: την εμφάνιση κοινωνιών ικανών να θέτουν σε αμφισβήτηση τα ίδια τους τα θεμέλια. «Η Ελληνική ιδιαιτερότητα» αποτελεί το δεύτερο τόμο της «Ανθρώπινης Δημιουργίας», έργου που περιλαμβάνει το σύνολο των σεμιναρίων του Καστοριάδη στην EHESS από το 1980 έως το 1995. (από την παρουσίαση στο οπισθόφυλλο του βιβλίου)

Ανατέλλοντας το 2021

Η Ιστορία δεν διδάσκει
και ούτε τα λάθη της Ιστορίας
μόνον η συνείδηση διδάσκει

Να φοράς όλο το αίμα την κραυγή το πένθος
και με πατημασιές του χρόνου
από τον Υψηλάντη τον Αντρουτσο - τον Ανώνυμο
Για να σε προσκυνήσουν όσοι
πολύ σε αγάπησαν
όσοι σε πρόδωσαν
όσοι βασανισμένη σε αποθέωσαν
Και όρθια να σηκωθείς αγέραστη και αγέλαστη
ως αετού η νεότης σου ανακαινισμένη από
τους όρκους των νεκρών

Και η Μεγάλη Ημέρα γιασεμιά να ευωδιάσει
βασιλικό και ματζιοράνα από της Δέσπως τον μπαζέ

Και όρθιος στο πλάι σου ο Καιρός
να χαιρετήσει την οδοιπορία σου απ' τα βαθιά
σκοτάδια της σκλαβιάς
Και την ορμή του Παπαφλέσσα σαν οργισμένο
άνεμο να φέρει και την κραυγή της Μάνας
που το λεχούδι της νεκρό πάνω στη ρώγα
και το πένθος, ω, το πένθος των αετών

Αυτά να φέρεις και σιωπή πολλή σιωπή
για ν' ακουστούν!
Γιατί περίσσεψαν τα πανηγύρια.

Και μη ρωτάς, ω, μη ρωτάς τι έγιναν οι γενναίοι
αυτοί που θυσιάστηκαν
κι αυτοί που τους εχτύπησαν πισώπλατα
Τους όρκους μόνο να θυμάσαι
- για να πονέσουν, ω, να πονέσουν!
Κι ύστερα, αγκάλιασε τους με στοργή
ξανά γι' αγάπη και για όρκους να τους πεις
που τίμημα δεν έχουν
Θα καταλάβουν.

Όσο για σκηνικό - φέρε τις νύχτες
με τα καρπούλια στα στενά
παιδόπουλα σε ερημικά σοκάκια σκοτωμένα
Φέρε και λίγα απ' τα ποτάμια σου
με τα νερά τους όρθια ενάντια στη λήθη
να ξεδιψάνε τους κυνηγημένους
Φέρε τον καλπασμό από καβαλάρηδες
την ώρα που ξεχύνονταν σαν λευτεριά
να υπάρχει ζωντανό ηχητικό
στην Άγια Ημέρα που ανατέλλει.

Φέρε και τις ακοίμητες Ψυχές
με το αίμα στις φούχτες ζωντανό - ποτέ
του μάρτυρα το αίμα δεν πεθαίνει
Φέρε και κάποια οράματα που δεν ευδόκησαν
όνειρα που 'γιναν σκοτάδι και πληγή
και με τις μνήμες σου όλες αγκαλιά
με τις ματαιωμένες προσδοκίες
Και με τον Καποδίστρια να κρατάει την πινακίδα - το αυλάκι
το αίμα να κυλάει ανάμεσα στα πικραμένα μάτια του:
"Ελλάδα, 2021!"

Και μη ρωτάς, ω, μη ρωτάς - ποιος
χάραξε τόσο βαθιά το αυλάκι το αίμα
Να θυμάσαι
Να το θυμάσαι μόνο.

Γράφτηκε για την Εταιρεία Συγγραφέων:
"Ευχές για το 2021"
Καλή χρονιά σε όλους, καλύτερη!

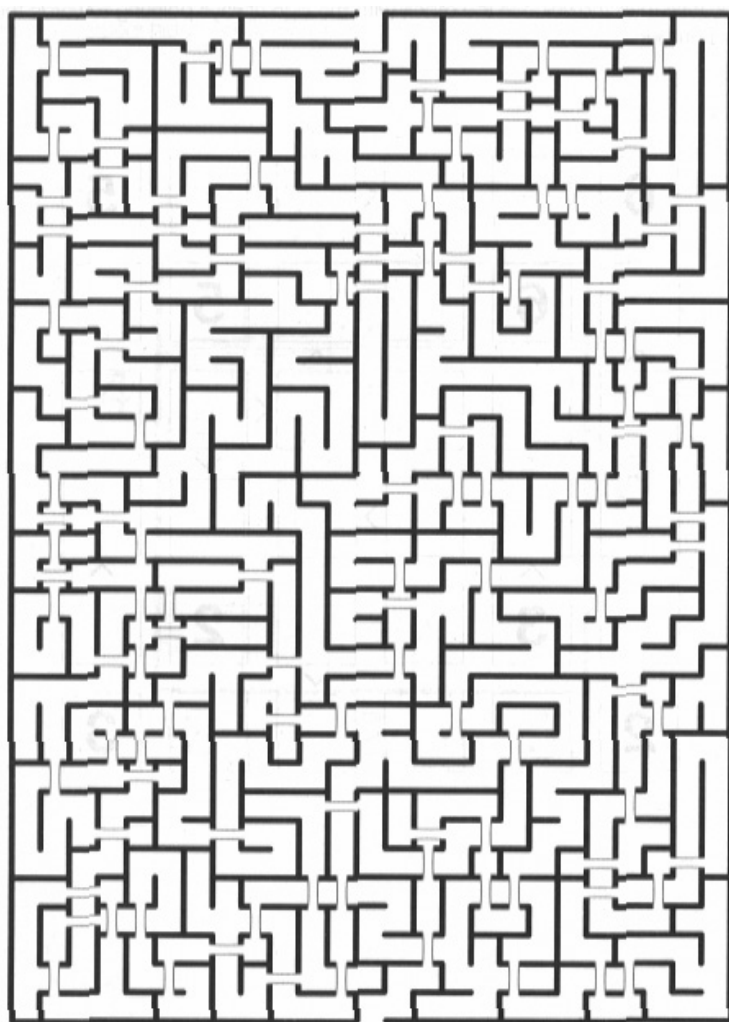
Βιογραφικό Σημείωμα

Η Μαρία Λαμπαδαρίδου-Πόθου γεννήθηκε στη Μύρινα Λήμνου. Είναι πτυχιούχος της Παντείου και της Σορβόνης, όπου, με υποτροφία της Γαλλικής Κυβέρνησης, σπούδασε θέατρο. Έχει εκδώσει 37 βιβλία - ποίηση, μυθιστορήματα, διηγήματα, δοκίμιο και έχει γράψει, επιπλέον, θεατρικά έργα, τα οποία έχουν παιχτεί στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Βιβλία της έχουν μεταφραστεί και εκδοθεί στα γαλλικά, σουηδικά και αγγλικά, και διδάσκονται σε Πανεπιστήμια της Ελλάδας και του εξωτερικού. Έχει τιμηθεί με τα βραβεία: Του Ιδρύματος Ουράνη (1995) για το μυθιστόρημα "Με τη Λάμπα Θυέλλης", Της Ακαδημίας Αθηνών (1987) για το μυθιστόρημα "Η Μαρούλα της Λήμνου", Της Ομάδας των Δώδεκα (1996) για το σύνολο του έργου της. Η ποιητική της συλλογή "Μυστικό Πέρασμα" προτάθηκε από το υπουργείο Πολιτισμού για το Αριστείο της Ευρώπης το 1991. Το μυθιστόρημα της "Με τη λάμπα θυέλλης" τιμήθηκε το 1994 με το βραβείο πεζογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Συνεργάζεται με ημερήσιες εφημερίδες και λογοτεχνικά περιοδικά.

Λαβύρινθος

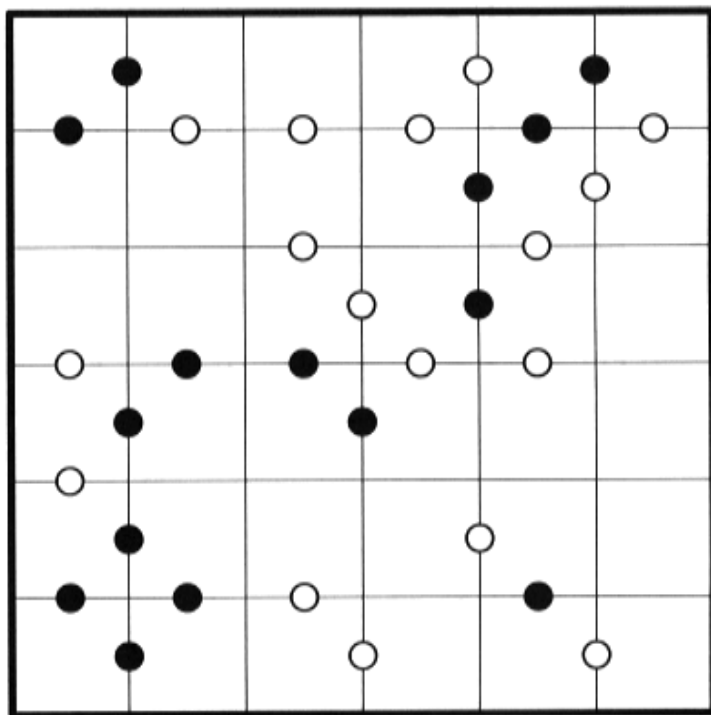
Βρες την κατάλληλη διαδρομή για να φτάσεις στο τέλος του λαβύρινθου. Οι γέφυρες υποδεικνύουν τα σημεία, όπου τα μονοπάτια διασταυρώνονται μεταξύ τους.

Κουκκίδες

Τοποθέτησε ψηφία από το 1 έως το 6, με το καθένα να εμφανίζεται μια μόνο φορά σε κάθε γραμμή και σε κάθε στήλη:

- Τα κελιά που διαχωρίζονται από μια λευκή κουκκίδα πρέπει να περιέχουν ψηφία, των οποίων η τιμή θα διαφέρει ακριβώς κατά ένα.
- Τα κελιά που διαχωρίζονται από μια μαύρη κουκκίδα πρέπει να περιέχουν ψηφία, των οποίων η τιμή θα διαφέρει κατά το ήμισυ (η τιμή του ενός κελιού θα είναι διπλάσια του άλλου).
- Όλες οι πιθανές κουκκίδες είναι ήδη τοποθετημένες ανάμεσα στα κελιά.
- Τα γειτονικά κελιά που περιέχουν τα ψηφία 1 και 2 μπορούν να διαχωριστούν είτε με μια μαύρη είτε με μια λευκή κουκκίδα.

Απάνθισμα Σοφίας

Ηρωισμός

«πρέπει νά φιλοτιμούμεθα ποίος νά ωφελήσῃ περισσότερον τήν πατρίδα,
χωρίς νά φθονώμεν τόν ωφελούντα αυτήν περισσότερον»

Απόσπασμα από επιστολή του Δημήτριου Υψηλάντη,
Εκδοτική Αθηνών: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ

Στην πόλη που θεσμοθετούνται ύψιστα βραβεία αρετής
κατοικούν άριστοι πολίτες.

Θουκυδίδης Β' 46, Επιτάφιος Περικλή

Είναι έργο των σοφών να προβλέψουν τη συμφορά πριν έρθει.
Είναι έργο των γενναίων να αντιμετωπίσουν τη συμφορά όταν έρθει.

Πιπτακός ο Μυτιληναίος, 650-570 π.Χ.,
εκ των επτά σοφών της Αρχαίας Ελλάδας

Πρέπει να σκέφτεται κανείς σαν ήρωας για να μπορεί να συμπεριφέρεται
σαν ένας απλά αξιοπρεπής άνθρωπος.

May Sarton, 1912-1995, Αμερικανίδα ποιήτρια & συγγραφέας

Δίδαξε στα παιδιά σου ποίηση. Ανοίγει το μυαλό, δίνει χάρη στη σοφία
και κάνει τον ηρωισμό κληρονομικό.

Sir Walter Scott, 1771-1832, Σκωτσέζος συγγραφέας

Κι όταν δεν πεθαίνει ο ένας για τον άλλον, είμαστε κιόλας νεκροί.

Τάσος Λειβαδίτης, 1922-1988, Έλληνας ποιητής

Του αντρειωμένου ο θάνατος δίνει ζωή στη νιότη.

Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, 1829-1879, Εθνικός ποιητής

Ν' αγαπάς την ευθύνη
να λες εγώ, εγώ μονάχος μου
θα σώσω τον κόσμο.
Αν χαθεί, εγώ θα φταίω.

Νίκος Καζαντζάκης, Απόσπασμα από το βιβλίο «Ασκητική»

Ε κακομοίρη άνθρωπε, μπορείς να μετακινήσεις βουνά, να κάμεις θάματα,
κι εσύ να βουλιάζεις στην κοπριά, στην τεμπελιά και στην απιστία! Θεό
έχεις μέσα σου, Θεό κουβαλάς και δεν το ξέρεις - το μαθαίνεις μονάχα
την ώρα που πεθαίνεις, μα 'ναι πολύ αργά.

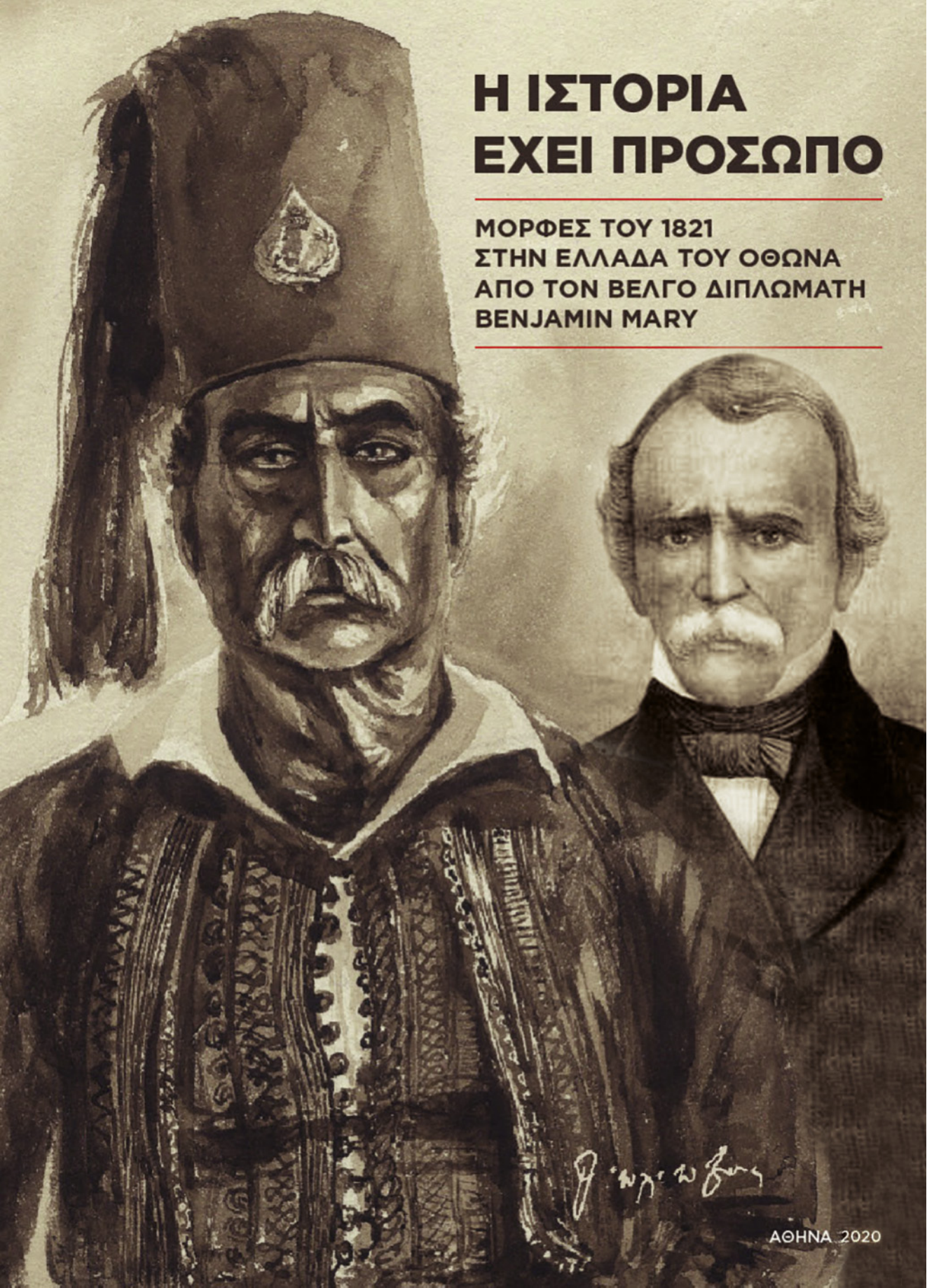
Νίκος Καζαντζάκης, Απόσπασμα από το βιβλίο «Αδερφοφάδες»

«Η κατοχή της επιστήμης της τακτικής είναι μέρος μόνο των ικανοτήτων
που πρέπει να έχει ένας στρατηγός» είπε ο Σωκράτης. «Ο Στρατηγός
πρέπει να είναι σε θέση να εφοδιάζει τις δυνάμεις του και να φροντίζει
τους άνδρες του. Πρέπει να είναι εφευρετικός, εργατικός, σε εγρήγορση,
πεισματάρης και ευφυής, φιλικός και άγριος, ευθύς και διακριτικός»

Ξενοφώντας, Απομνημονεύματα Σωκράτους 3 1 6

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΧΕΙ ΠΡΟΣΩΠΟ

ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ 1821
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΕΛΓΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΗ
BENJAMIN MARY

και Θυμήσου.....

Σήμερα είναι το αύριο
για το οποίο
ανησυχούσες χθες.....

ΑΔΙΣΠΟ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Αποστολή ΑΔΙΣΠΟ

Αποστολή της Σχολής είναι να παρέχει διακλαδική εκπαίδευση επιχειρησιακού και στρατηγικού επιπέδου, καθώς και επιμόρφωση σε βασικά θέματα γεωπολιτικής σε ανώτερους αξιωματικούς των τριών Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) με σκοπό την προαγωγή της ικανότητάς τους στη σχεδίαση, διεύθυνση, διεξαγωγή διακλαδικών επιχειρήσεων, την κατάρτισή τους για τη στελέχωση εθνικών και συμμαχικών διακλαδικών στρατηγείων, στο εσωτερικό ή εξωτερικό και λοιπών εθνικών - συμμαχικών διεθνών θέσεων και για να τους καταστήσει ικανούς διοικητές και επιτελείς διακλαδικών στρατηγείων.

Η Σχολή λειτουργεί και ως επιστημονικός και επιτελικός φορέας στο χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων για θέματα διακλαδικότητας, άμυνας, ασφάλειας και γεωπολιτικής - στρατηγικής εθνικού - συμμαχικού και διεθνούς ενδιαφέροντος.

200 Χρόνια
· ελευθεροί ·

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ
έκδοση

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
www.edipro.gr | e-mail: info@edipro.gr